

6

НАДІЯ ТУШНІЦКА, МАР'ЯНА ПИЛИП

УКРАЇНСЬКА МОВА

2019

Надія Тушніцка, Мар'яна Пилип

УКРАЇНСЬКА МОВА

Надія Тушніцка, Мар'яна Пилип

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу з навчанням польською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2019

УДК 811.161.2(075.3)
Т 92

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)*

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Умовні позначення:

– домашнє завдання;

– завдання підвищеної складності;

– смішинка;

– додаткове запитання, завдання;

– самостійне опрацювання;

– робота в парах.

Тушніцка Н.

Т 92 Українська мова : підруч. для 6 кл. з навч. польською мовою закл. заг. серед. осв. / Н. М. Тушніцка, М. Б. Пилип. – Львів : Світ, 2019. – 240 с.

ISBN 978-966-914-190-3

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-190-3

© Тушніцка Н. М., Пилип М. Б., 2019
© Видавництво «Світ», оформлення, 2019

Юні друзі!

Перед вами новий підручник. Потоваришуйте з ним! Він стане вам помічником і радником на шляху до знань.

У ньому знайдете цікавий матеріал про частини мови, які є основою для побудови різних висловлювань; про словниковий склад української мови; дізнаєтеся про способи творення слів.

Тексти вправ збагатять вас інформацією із різних сфер життя людини. Намагайтеся запам'ятати, засвоїти правила, нові слова. Для перевірки міцності знань у підручнику є рубрика «Перевірте себе», а після кожного розділу – завдання різних рівнів. У нагоді стануть *Пам'ятки, Відповіді до ребусів і кросвордів, Короткий фразеологічний та Українсько-польський словнички. Завдання з розвитку мовлення* вміщені в кінці підручника.

Розв'язуючи кросворди, відгадуючи загадки, граючи в мовні ігри, переконаєтеся, що навчання мови – це корисне та цікаве заняття.

Сподіваємось, що підручник допоможе вам набувати нових знань з української мови, удосконалювати своє мовлення, ставати грамотнішими.

МОЯ МОВА

Ти даєш поету дужі крила,
Що підносять правду в вишину,
Вченому ти лагідно відкрила
Мудрості людської глибину.
І тобі рости й не в'януть зроду,
Квітують в поемах і віршах,
Бо в тобі – великого народу
Ніжна і замріяна душа.

(В.Симоненко)

ВСТУП

§ 1. КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1. Прочитайте виразно вірш, вслухайтеся у його звучання. Що вам найбільше сподобалося?

СЛОВА

У вас мудрість вічна і любов жива...
А хтось же вас народжував, слова,
Хтось ті суцвіття звуків винаходив,
Що стали потім мовами народів.

(С. Тельнюк)

2. а) Прочитайте і перекажіть текст. Визначте у ньому тему й основну думку. Випишіть із тексту висловлювання про мову.

Коли народилася мова? Тоді, коли й народилося *людство*. А може, раніше? У співі вітру, в мелодіях морських хвиль, у весняних *щебетаннях* птаства, чи в літньому розмаїтті квітучих ланів. Кожна квітка має не тільки своє забарвлення, а й свій голос. Мова – великий дар природи. Мова – *найдорожче*, що є в кожного народу. Відберіть у людини мову – і вона здичавіє... (З журналу).

б) Дайте відповідь на запитання: як виникла мова?

в) Пригадайте, що таке синоніми, антоніми. Доберіть синоніми до слів *розмаїття*, *лан*, *забарелення*.

г) Поясніть правопис виділених слів.

3. Прочитайте і перепишіть. Які слова автор використовує для характеристики мови?

У кожного народу є своя мова, вона для нього найрідніша, найдорожча. Кожен народ має право нею думати, розмовляти, бо поки народ має мову – є і народ, а не стане мови – не буде й народу, тому що мова – основна ознака національності. Кожному дорога своя мова (Н. Красоткіна).

4. Спишіть прислів'я, уставляючи слова із довідки.

1. Слово – не горобець, ... – не впіймаєш. 2. Від теплого слова і ... скресне. 3. Слово – срібло, а ... – золото. 4. Слово до слова – зложиться ... . 5. Як овечка: не мовить ні ... . 6. Птаха пізнають за пір'ям, а ... – за мовою.

Довідка: людина, мовчання, мова, словечко, вилітати, крига.

Пригадайте прислів'я і приказки про мову, одне з них запишіть.

5. Прочитайте. Які твори українських письменників привертають вашу увагу своєю красою, милозвучністю?

Одного разу ми вийшли в поле, перед нами відкрився чудовий вид на став, у глибині якого тріпотіло віддзеркалення верб. Я прочитав дітям рядки з вірша Т. Шевченка:

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами, над ставами
Верби зеленіють...

Діти повторювали їх. Вони відчували, що у сполученні слів, які творять живий образ, народжується музичне звучання мови, яке відкриває нову красу в навколишньому світі (*В. Сухомлинський*).

Зверніть увагу! Українська мова за милозвучністю і красою посідає одне з перших місць серед інших мов світу.

6. Підготуйте розповідь на тему «Багатство і краса української мови», використовуючи висловлювання про українську мову видатних людей.

1. Мова – втілення думки. Чим багатша думка, тим багатша мова. Любімо її, розвиваймо її (*М. Рильський*). 2. Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводяться визначення української мови! (*О. Гончар*). 3. Щасливий той, хто пізнав у дитинстві чари рідного слова, виховав у собі жагу пізнання і зберігає її протягом цілого життя (*І. Вихов*).

ванець). 4. Мова – це пісня душі, покладена на слова (Д. Білоус).
5. Ой, яка чудова українська мова!... Є в ній ліс-лісок-лісочок, пуща, гай, діброва... І така ж розкішна і гнучка, як мрія (О. Підсуха).

7. Поширте подані речення і запишіть.

1. Мова – це ... .
2. Рідна мова – це ... скарб ... .
3. Мова – це великий дар ... .
4. Мово, ти як море, що ... .
5. Мово, ти подібна до ... .

8. Прочитайте метаграми (про них ви дізналися у 5 кл.). Спробуйте скласти невеликий вірш зі словами, до яких ви додавали літери.

- I. Мене змалечку ти любиш
І завжди ситий ти за це.
Та лиш «у» на «і» ти зміниш –
Стрибну я на деревце.
- II. Відпочиваючи в тіні,
Мене ти влітку часом хвалиш.
Та букви перестав мені –
І мною цілий ліс повалиш.
- III. Якщо додасте спереду по дві літери, то отримаєте:
....лина – деревце;
....лина – ягода;
....лина – рослина, зілля;
....лина – низовина, яр.

9. Розв'яжіть ребус. (Підказка: наслідок сонячного впливу).

””

С

А

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР РЕЧЕННЯ

10. а) Прочитайте вірш. Пригадайте, яка різниця між словосполученням і реченням.

На секунду, на хвилину
Зупинись, моя людино.
По дорозі Батьківщини
Йде замріяна дитина.
Покажи їй край тутешній –
Запахну її колиску.

Про минуле і теперішнє
Говори їй правду чисту.
Хай надивиться доволі
На вербицю, на калину,
На замріяну тополю
Біля рідної хатини.

(О. Лупій)

б) Випишіть словосполучення. Розберіть їх за будовою, скористайтеся схемою на с. 8.

в) Поміркуйте, чи вислів «йде дитина» – це словосполучення? Доведіть свою думку. Які ще сполучення слів не є словосполученням?

11. З поданих сполучень слів випишіть лише словосполучення.

Буйно розквітати, під горою, зустрітися опівдні, місяць і зорі, місячне сяйво, ця книга, у кошику, співати голосно, щасливі і веселі, на гілці, з-під калини, танцювати гопака.

 Розгадайте ребуси. Складіть із розгадками словосполучення.

- 1) ,, + ,,
- 2) ,, + ,,
- 3) o = a

12. Виправте граматично неправильно утворені словосполучення.

Пам'ятник Шевченка, хворіти ангіною, альбом по малюванню, перекладати на польську мову, ходити по вулицям, говорити по телефону, прийти в п'ятій годині, говорити на українській мові.

13. Перекладіть словосполучення українською мовою. Зверніть увагу на прикметникові форми іменників у польській та українській мовах.

Nauczycielka od matematyki, utwór napisany przez poetę, mieszkać przy ulicy, wyjeżdżać na wakacje, starszy o rok, walczyć o wolność, żałować okazji, tęsknić do ukochanej Ojczyzny.

14. За поданими схемами складіть словосполучення та введіть їх у речення:

іменник + іменник, прикметник + іменник, дієслово + прислівник, дієслово + іменник, прислівник + прислівник.

При складанні словосполучень користуйтеся схемою

Роль у мові:	назви предметів і явищ	
Будова:	⊗	○
	головне слово	залежне слово
Види:	за головним словом (яка частина мови)	приклади:
Іменні	?	яка?
	⊗ ○	⊗ ○
	(імен., прикм., займ.)	<i>Весела</i> <i>пісня</i> (прикм.) (імен.)
Дієслівні	?	де?
	⊗ ○	⊗ ○
	(дієсл.)	<i>Співати</i> на <i>сцені</i> (дієсл.) (імен.)
Прислівникові	?	як?
	⊗ ○	⊗ ○
	(присл.)	<i>Співати</i> <i>радісно</i> (дієсл.) (присл.)
		наскільки?
		⊗ ○
		<i>Дуже</i> <i>весело</i> (присл.) (присл.)

15. а) Перепишіть, уставте пропущені літери.

1. До квіток сх..лились квіти (Б. Грінченко). 2. А скільки коштує квітка? Не знаю. Сп..тайте у сонця (Л. Костенко). 3. Квітка прокидаєт..ся, росами вмиваєт..ся (А. М'ястківський). 4. Літ..чко, літо, де твої квіти? (М. Познанська). 5. В..рни ж мої квітон..ки! (С. Руданський).

б) Пригадайте, що таке просте речення. Визначте вид кожного речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

- 16.** а) Прочитайте текст. Знайдіть межі речень. Пригадайте, яка основна ознака речення. Перепишіть текст. Поставте розділові знаки. Підкресліть граматичну основу в кожному реченні.

ЛЮБЛЮ СВОЮ СТОЛИЦЮ

Ви бачили місто у золотому саду то наш Київ тепла осінь тихо ступає його вулицями Дніпрові кручі вона уже розмалювала неповторними золотистими фарбами листя каштанів на багатолюдному Хрещатику аж горить ще яскравіше сяє золотом горда й велична Софія (За В. Близнецем).

- б) Робота в парх. Складіть діалог за малюнком.

- 17.** а) Спишіть, уставляючи пропущені орфограми. Визначте види речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

МОЛОДА ОСІНЬ

У повітрі повіяло густим настоєм пахучого деревію і вересневим сонцем. Д..рева пох..лилися на один бік і вже не рухалися. Наче пр..слухалися.

Молода осінь була не за горами. Ішла на землю і пос..лала перед собою провісн..ків. З куща ..пускався мален..кий срібний павучок. Він зійшов із куща, і там зажовтіло кіл..ка л..сточків. Так засвічував перше жовте лист..я. Осінь грала на тонкій павутині повіл..ну й пр..гарну піс..ню (За В. Шевчуком).

б) Що означає вислів «не за горами»?

в) Підкресліть граматичну основу в реченнях другого абзацу.

г) Пригадайте, як називаються речення з другорядними членами.

18. а) Розгляньте таблицю. Розкажіть, що ви знаєте про другорядні члени речення.

Другорядні члени речення

	Додаток	Означення	Обставина
Як підкреслюється у реченні?	— — — — —	~~~~~	— . — . — . — . — . — .
Що означає?	предмет	ознаку предмета	місце, час, мету, умову, причину, спосіб дії
На які питання відповідає?	питання всіх відмінків, крім називного	<i>який? чий? котрий?</i>	<i>де? куди? коли? навіщо? чому? з якої причини? як? яким способом?</i>
Чим може бути виражений?	іменником, займенником	прикметником, іменником, займенником, дієсловом	іменником, прислівником, дієсловом

- б) Поширте речення другорядними членами.

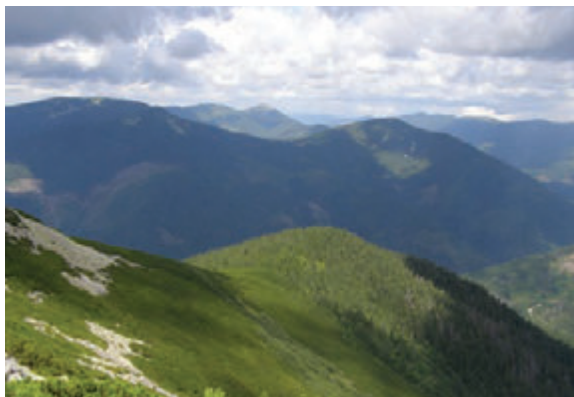
Літо проходить. Осінь поспішає. Повітря аж тремтить. Чорногуз зупинився, вдивляється, чекає. Лист тьмяніє. Прощається літо і зачиняє двері.

19. а) Прочитайте текст. Чим він вам сподобався? Визначте головні та другорядні члени у другому реченні. Якими частинами мови вони виражені? Складіть схему цього речення.

«Я піду в далекі гори», – співають у відомій пісні. Справді, Карпати вабили людей, мабуть, у всі часи. Це край неозорих горизонтів та пейзажів, від яких захоплює подих.

Край крижаних потічків, стрімких річок і чистих, прозорих озер. Край незвично яскравого сонця, блакитного неба, прохолодних туманів і швидких низьких кошлатих хмар.

Край росяних іскристих світанків і багряного заходу сонця. Край пронизливого рвучкого вітру і вузьких

стежок на крутих схилах. Край несамовитих гроз і блискавиць та неймовірно яскравих зірок у чорному нічному небі.

Край велетенських кам'яних брил, мальовничих скелястих виступів і тендітних крокусів. Край доброзичливих, гостинних жителів (Із інтернету).

б) Чи бували ви колись у горах Карпатах? Що вам запам'яталося? Розкажіть про свої враження.

в) З'ясуйте у тлумачному словнику значення незнайомих слів.

20. Випишіть із художньої літератури речення за поданими схемами. Поділіться з друзями книжковими новинками. Дізнайтеся про нові книги для дітей із пошукових систем.

1. _____ .-.-.-.-.-. = = = = = ~~~~~ - - - - - .
2. ~~~~~ _____ .-.-.-.-.-. = = = = = - - - - - .
3. _____ = = = = = - - - - - .
4. - - - - - _____ = = = = = - - - - - .
5. = = = = = _____ - - - - - .
6. = = = = = .-.-.-.-.-. .

21. Перекладіть речення українською мовою, зверніть увагу на їх інтонацію.

1. Jak masz na imię? 2. Do Kijowa jechało się stepem i puszcza. 3. Ania jest bardzo lubiana przez rodziców. 4. Szukajcie prawdy jasnego promienia, szukajcie nowych, nieodkrytych dróg! 5. Babcia uszyła Monice nową, aksamitną sukienkę. 6. Promienie wieczorne, czerwienie gorące rzuca na obłoki zachodzące słońce. 7. To będzie film w angielskiej wersji językowej (Із підручника).

22. а) Пригадайте, що таке однорідні члени речення. Що таке узагальнювальне слово? Які розділові знаки ставимо у реченні з однорідними членами? Скористайтеся поданими схемами:

- 1) (УС): ○, ○, ○. 2) ○, ○, ○ – (УС). 3) (УС): ○, ○, ○ – ...

б) Робота в парах. Перепишіть речення, поставте розділові знаки.

1. Жита рясні пшениця стоголоса під обрій гонить хвилю золоту (А. Малишко). 2. Я найбільше захоплююся такими шкільними предметами математикою інформатикою природознавством (З газети). 3. Мій брат добре говорить українською але пише погано (З газети). 4. Скрізь червоно на небі і на узгір'ях і на горі (Марко Вовчок). 5. Усі квіти маки ромашки волошки тягнуться до сонця (М. Коцюбин-

ський). 6. І вам здається садок високий ґанок летючі зорі тиха літня ніч (*Леся Українка*).

23. Виконайте тестові завдання.

1. У якому варіанті речення має однорідні підмети?

- а) Над широкими сіножатями, над зеленими ярами встав легесенький туман (*І. Нечуй-Левицький*).
- б) Праця чоловіка годує, а лінь марнує (*Народна творчість*).
- в) Блакитними очима дивляться мені в очі весна й небо (*За Є. Гуцалом*).

2. У якому варіанті при узагальнювальному слові ставимо двокрапку (розділові знаки пропущено)?

- а) Зима це період зимових свят подарунків та канікул.
- б) Дерева куці птахи все завмерло навколо.
- в) Я зробив усі завдання розв'язав задачі написав вправу.

24. а) Пригадайте, що таке звертання і якими розділовими знаками його виділяють.

б) Спишіть текст. Поясніть розділові знаки у реченнях. Знайдіть звертання. До кого звертається автор у тексті?

Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх. Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий у світі, без тебе – перекотиполе, що його несе вітер у сіру безвість, у млу небуття. Твердиня моя, і захисток, і гордість, і розрада в годину смутку. Люблю тебе в гніві, коли ти клекочеш, як блискавка. Люблю і твою ніжність, ласкавість, лагідність (*С. Плачинда*).

25. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть члени речення.

1. Ти впізнав мене лісе! (*Я. Камінецький*). 2. А у тебе шовковице ягоди чорненькі! (*І. Семененко*). 3. Ти стоїш на узбіччі дороги калино (*Є. Гуцало*). 4. Де так сину довго забарився? (*М. Стельмах*). 5. Живи світи моя надіє! (*А. Малишко*). 6. Вересню виглянь з імлі хмарку злови за даллю! (*К. Дрок*). 7. Весно красна любі мрії я люблю вас (*Леся Українка*).

26. Складіть речення зі звертаннями. У яких мовленнєвих ситуаціях можна вживати дані звертання?

Пісне моя; рідний краю; моя найкраща подруго; вірний друже; шановний читачу.

27. а) Пригадайте, що таке вставні слова. Як їх виділяють у реченні?

б) Спишіть речення. Визначте вставні слова. На що вони вказують? Чи є членами речення?

1. Було тій Анні, може, десять роки (Л. Костенко). 2. Ліс був осінній, отже, прозорий (Ю. Яновський). 3. Одним із символів України, без сумніву, стала червона калина (З підручника). 4. Ти привези мені, будь ласка, пшеничну зірочку з небес (П. Перебийніс). 5. Кажуть, обличчя людини – то дзеркало її душі (А. Мороз). 6. На щастя, погода була хмарна і подорожні не зазнали спеки (П. Куліш).

28. а) Пригадайте, що таке пряма мова. Які розділові знаки ставляться у реченнях із прямою мовою? Скористайтеся схемами:

А : «П?» .   А : «П» .   «П!» – а.
«П» , – а .   «П , – а , – п» .   «П , – а . – П» .

б) Поставте розділові знаки у реченнях із прямою мовою.

1. Надовго я запам'ятав слова Ю. Шовкопляса Невідоме страшне саме через те, що воно невідоме (З газети). 2. Бубонить бобер до білки Бобренья боїться бджілки (О. Кононенко). 3. Є в лісі річка і болото єнот повчав синка єнота (О. Кононенко). 4. Насуплю я брови говорить зима і вітер з морозом повіє (С. Черкасенко).

29. Пригадайте, яке речення називається складним. Перепишіть складні речення, поставте розділові знаки. Підкресліть граматичні основи.

1. Зачервоніла горобина зиркнула осінь з-за плеча (В. Крищенко). 2. Вітер плаче вітер віє дощ осінній дрібно сіє. Жовкне листя в'януть квіти скрізь калюжі поналито (К. Перелісна). 3. Поля озивалися передзвоном колосся а луги бриніли квітами (А. Пашкевич). 4. Люблю восени по коліна ходити в листі коли так гарно червоніє калина пахнуть опеньки (М. Стельмах).

30. Напишіть діалог на самостійно обрану тему (п'ять-сім реплік). Які розділові знаки ставимо у репліках діалогу?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке словосполучення?
2. Які ви знаєте речення?
3. Дайте визначення членам речення.
4. Що таке однорідні члени речення і як їх відокремлюють?
5. Як виділяють звертання?
6. Коли вживають вставні слова?

§ 3. ОРФОГРАМИ В КОРЕНЯХ, ПРЕФІКСАХ, СУФІКСАХ

31. а) Як називається розділ науки про мову, який вивчає правильне написання слів? Що таке орфограма?

б) Спишіть текст, вставте пропущені букви *е* чи *и*. Доберіть до цих слів перевірні та запишіть.

Займався пишний в..шневий ранок. Золотий промінь перел..вав-ся зі сходу на захід, і в..ршечки синіх хмар займалися ч..рвоним полум'ям. Сонце, мов здорова червона діжа, випл..вало з-за краю землі та обгорталося бл..скупими хмарами... (М. Коцюбинський).

32. Доберіть із довідки слова до вірша. Прочитайте поезію. Як змальовує поетеса красу природи? До якого типу мовлення належить текст? Підкресліть слова з ненаголошеними *е*, *и*.

Вже ... в море сіда;
у тихому морі ...;
прозора ... вода,
немов оксамит, ...
На хвилях ... ..
... іскри ... ,
і ясним огнем ... ,
мов блискавка
з темної тучі.
(Леся Українка)

Довідка: глибока, зеленіє, сонечко, темніє, червоніє, зеленіє, тремтять, блискучі, миготять, темної.

33. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть, чому в них пишуть або не пишуть м'який знак.

Asfalt, belka, bliski, ból, bułka, cień, deszcz, detal, dzień, film, ilość, jedność, milion, morski, polski, ukraiński, noc, ogień, sól, stal.

34. Спишіть прислів'я і приказки. Поставте, де треба, апостроф.

1. Посієш вчасно – збереш р..ясно.
2. Св..ята пам..ятай, але й про будні не забувай.
3. Перший кусень з..їж смак, а другий – уже не так.
4. У березні курка нап..ється й біля порога.
5. У вітр..яний день немає спокою, а в турботливий – сну.
6. Без добрих збирайтесь лише на врожай бур..янів.

35. Спишіть речення. Поясніть подвоєння букв у словах.

1. Хто знання має, той і мур зламає. 2. За рідний край і життя віддай. 3. За добро добром кожен віддячує. 4. Вчення – світ, а невчення – тьма. 5. Одвага або мед п'є, або сльози лле. 6. Літо дає коріння, а осінь – насіння (*Народна творчість*).

36. Замініть слова і словосполучення словами з префіксами *пре-* або *при-*. Поясніть правопис цих префіксів.

1. Дуже великий. 2. Невеликий мороз. 3. Місцевість біля Карпат. 4. Посадка на землю. 5. Повернення птахів. 6. Лягти відпочити. 7. Святково прибрати. 8. Збільшити статки. 9. Закінчити роботу. 10. Надзвичайно красивий.

37. Запишіть назви країн, які межують з Україною. Утворіть від цих назв прикметники за допомогою суфікса *-ськ-* чи його варіантів *-зьк-*, *-цьк-* і запишіть.

38. а) Прочитайте текст. Про що у ньому розповідається? Що таке фольклор?

СКАРБНИЦЯ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ

Без книг ми не можемо уявити життя на Землі. Книга потрібна людині, як хліб насущний.

Художня література – це один з найпоширеніших видів мистецтва.

Вона образно відтворює життя за допомогою слова. Основним джерелом, з якого розвинулась література, був фольклор. Ще в сиву давнину первісна людина навчилася образно передавати свої думки і почуття в пісні, загадці, прислів'ї, казці. Так виникла усна словесна художня творчість.

Вона стала основою художньої літератури.

Художній твір є явищем мистецтва. Письменник відтворює життя через художні образи. Він розкриває характери і переживання людей на прикладі конкретної особи, яка є літературним героєм (*За В. Цимбалюком*).

б) Знайдіть і випишіть з тексту у відповідну колонку слова з вивченими орфограмами:

подвоєння	м'який знак	апостроф	велика буква	ненаголошені <i>е, и</i>

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Це потрібно знати:

що таке лексичне значення слова;
як поділяють словниковий склад мови.

Цього необхідно навчитися:

визначати групи слів за значенням;
добирати синоніми, антоніми;
користуватися тлумачним словником.

Це треба запам'ятати:

що таке омоніми, пароніми.

Над цим варто замислитися:

«Нема просто слова. Воно або прокляття, або привітання, або краса, або біль, або бруд, або квітка, або брехня, або правда, або світло, або темрява»
(Р. Гамзатов).

Лексикологія (leksykologia) – розділ мовознавства, що вивчає лексичне значення слів, їх походження та вживання.

§ 4. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

39. Прочитайте текст. Поясніть лексичне значення виділених слів. Доберіть синоніми до слів *скарб* та *сучасний*.

Скільки слів у сучасній українській мові? Задумливо не морщіть чола і заспокойтесь. На це питання не відповість ніхто: ні сивий *академік*, ні найталановитіший *мовознавець*, ні учитель, ні учень. Адже мова формується протягом віків.

Кожне *покоління* збагачувало її і передавало цей національний скарб *нащадкам*. Хіба можна порахувати всі слова сучасної української мови? Це загальноновживані слова української мови, терміни різних наук, професіоналізми, діалектні та застарілі слова.

У мудрому східному *афоризмі* сказано: «Якби море було чорним, то швидше висохло б море, ніж слова» (І. Вихованець).

40. Що ви знаєте про лексичне значення слова з початкових класів? Порівняйте слова *лексикологія*, *лексика*, *лексичне значення слова*. Що у них спільного?

Лексика (leksyka) – у перекладі з грецької *словесний*, *словниковий*, має кілька значень:

1) сукупність слів якоїсь мови чи діалекту; 2) окремі шари або групи слів (наприклад, побутова лексика); 3) словниковий склад мови письменника чи художнього твору.

Лексичне значення слова (leksykalne znaczenie słowa) – це те, що означає слово. Лексичне значення слова пов'язане з предметами і явищами навколишньої дійсності. Воно пояснюється в тлумачних словниках. Наприклад: *новий, -а, -е*.
1. Який недавно виник, з'явився, не існував раніше. *Новий будинок*.
2. Який стосується найближчого часу; сучасний. *Новий світ*.

41. а) Прочитайте і перекажіть текст. Які відомості про слово містяться в ньому? Доведіть думку: Слово – одна з основних одиниць мови.

Слово було потрібне людині, щоб назвати явища навколишньої дійсності: предмети, їх ознаки, дію, стан, кількість. Людина стала пізнавати світ за назвами. Не знаючи слів, не можна знати мови і користуватися нею як засобом спілкування і пізнання. Слова чутливо відображають усі зміни в житті суспільства. Виконувати цю роль вони можуть тому, що кожне з них щось означає, тобто має певне лексичне значення (*Із підручника*).

б) Робота в групах. Зробіть мультимедійну презентацію проекту «Слово в житті людини».

42. Назвіть одним словом.

1. Відступ у першому рядку тексту.
2. Виконавець ролей у театральних виставах.
3. Розмова між двома особами.
4. Той, хто приходить або приїздить відвідати кого-небудь вдома.
5. Виконання, відтворення голосом музичних творів.

43. Прочитайте слова. З'ясуйте їх значення. Поясніть, що допомогло вам зрозуміти значення слова.

Снігур, листопад, соняшник, вишневий, лісоруб, мило, лісник, учительський, учнівство.

44. Запишіть речення. Поясніть лексичне значення виділених слів.

Геніальним знавцем української мови був Борис Грінченко. Він уклав найкращий словник за всю попередню *історію* нашої *держави*. І довів багатство лексики й синтаксису, природність і мудрість нашої мови.

- 45.** Прочитайте вірш про місяці. Запишіть назви місяців українською та польською мовами. Поясніть, чому вони так називаються.

Січень січе,
Лютий лютує,
Березень плаче,
Квітень квітує.
Травень під ноги стеле травицю.
Червень складає сіно в копиці.
Липень медовий бджілок чарує.
Серпень чудовий булки дарує.
Вересень трусить груші в садочку.
Жовтень гаптує клену сорочку.
Йде листопад, застеля килими.
Грудень надходить – початок зими.
(Ф. Петров)

- 46.** а) Прочитайте. Порівняйте, як пояснюється назва місяця *вересня* у попередній вправі.

Перші дні осені... У *сосняку* до міцного аромату *живиці* приєднується ледь вловимий медовий запах квітів вересу. То окремими кущиками, то килимами на сотні квадратних метрів простяглась вересова *поросль*. На кінець літа вересові килими вкриваються рясним *бузковим* цвітом.

Довго цвіте верес – з серпня по жовтень. Але найбільше – в дев'ятому місяці року, тому й називають його «вересень» (За В. Пархоменком).

б) Дізнайтеся із пошукових електронних систем, які ще квіти цвітуть у вересні?

в) Поясніть значення виділених слів, скористайтесь тлумачним словником. Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

- 47.** Спишіть речення, замініть неправильно вжиті слова, користуючись довідкою. Аргументуйте заміну.

1. У нагоді пізнаєш друга. 2. Лікарі віддають любимій професії душу і серце. 3. Туристична подорож тривала дві неділі. 4. У комплекс ранкової гімнастики входить і біг на місті. 5. Усі учні нашого класу приймали участь у спортивних змаганнях.

Довідка: у пригоді, улюбленій, тижні, на місці, брали участь.

48. Гра «Хто більше». Складіть із букв, що входять у слово *телерадіо-простір*, нові слова. Поясніть значення новоутворених слів.
49. Гра «Ланцюжок». Створіть ланцюжок слів зі слова *комп'ютер*. Кожне нове слово повинне починатися буквою, якою закінчується попереднє. Поясніть значення доданих слів.
50. а) Напишіть слова-пояснення до смайликів.

б) Виконайте тестові завдання.

1. З яким словом логічно пов'язується іменник *водограй*?

- а) гори
- б) ванна
- в) негода
- г) річище

2. Хто або що може бути *тривким*?

- а) господар
- б) готель
- в) борщ
- г) злигодні

3. Позначте слово, що найбільше підходить для завершення речення *Не зволікайте, бо потім важко буде...*

- а) куйовдити
- б) затинатися
- в) надолужувати
- г) їжитися

51. Доберіть слова-відповідники української мови до слів польської мови. Чи повністю збігаються їх лексичні значення?

Bryła, czerstwy, dowód, garnitur, kostka, magazyn, obywatel, państwo, pogoda, rynek, sklep, wprawa, znaczek, zawał, żywot.

Усмішка.

- *Що ти їла, дитинко?*
- *Млинці.*
- *З апетитом їла?*
- *Ні, з молоком.*

§ 5. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ТЛУМАЧНИМ СЛОВНИКОМ

Лексикографія (leksykografia) – це розділ науки про мову, який розробляє принципи збирання і систематизації слів та фразеологізмів, укладення їх у словники; це також сукупність словників даної мови.

Основні типи словників: *енциклопедичні* (encyklopedyczne) (загальні, окремих наук); *лінгвістичні* (lingwistyczne) (одномовні, двомовні, багатомовні).

52. а) Прочитайте. Що ви довідалися про подані слова зі словникових статей тлумачного словника?

Жито, -а, с. р. Злакова рослина, зерна якої використовують для виготовлення хліба.

Дізнаватися, -юся, -єшся. З'ясовувати або розгадувати що-небудь шляхом вивчення, розпитування.

Зразковий, -а, -е. Який може бути прикладом, взірцем для інших; взірцевий, досконалий.

б) Складіть і запишіть з ними словосполучення.

53. Прочитайте і запишіть слова за їх лексичним значенням, користуючись довідкою.

Наприклад, *фахівець з лексикографії – лексикограф.*

1. Теорія і практика укладання словників – ... . 2. Книга, у якій в алфавітному чи тематичному порядку подано слова якоїсь мови – ... . 3. Словник, який містить пояснення, трактування слів – ... . 4. Визначати зміст, роз'яснювати, з'ясовувати суть чого-небудь; давати якість пояснення – ... . 5. Словник, який містить переклад слів з однієї мови на іншу – ... . 6. Слово або вислів, у якому називається особа, предмет або явище, з якими порівнюється хто-небудь, що-небудь – ... . 7. Художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття, дії – ... .

Довідка: лексикографія, словник, тлумачний словник, тлумачити, перекладний, порівняння, епітет.

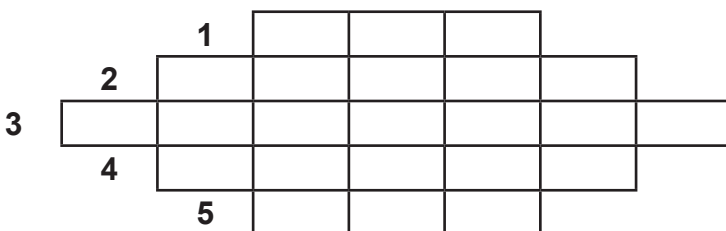
54. Прочитайте текст і перекажіть. Як ви зрозуміли роль тлумачного словника у вивченні мови?

Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем. Передає нащадкам свій досвід і мудрість, культуру і традиції, думи і сподівання.

Словниковий склад нашої мови перебуває у безперервному русі: одні слова народжуються, інші вмирають. Ученим-мовознавцям удалося встановити приблизну кількість слів нашої мови. Тільки у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, виданому 2003 р., їх зібрано 170 000. Словник називається тлумачним, бо він пояснює, тлумачить лексичне значення і вживання слів (*із підручника*).

55. Розгадайте кросворд.

1. Велика площа землі, поросла деревами і кущами. 2. Ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин. 3. Місцевість, що відкривається перед очима; пейзаж, ландшафт. 4. Плід дерева з їстівним ядром і міцною шкаралупою. 5. Будівля, призначена для житла або розміщення різних установ.

б) Зверте відповіді на кросворд зі словником.

56. а) Напишіть словникову статтю до слів: *світлий, місяць, співати*.

57. Робота в групах. Випишіть із тлумачного словника по п'ять слів – назв предметів, дій, ознак, що починаються з букв *з, б, п*. Перевірте, чи знаєте їх значення.

58. Порівняйте тлумачення слів *земля (ziemia), хліб (chleb), книга (księga)* в українському і польському словниках. Чи є різниця? Аргументуйте свої висновки прикладами.

59. а) Розставте слова за алфавітом.

Вінок, виріб, верхівка, верхолаз, колос, колесо, гроно, зерно, заряд, килим, коноплі, гарт, код, компот, колекціонер, віньєтка, вихід, яблуко, планшет, небосхил.

б) З останніх букв прочитайте прислів'я, яке закінчується словом: «... дорога».

в) З'ясуйте значення невідомих слів за тлумачним словником.

§ 6. ОДНОЗНАЧНІ ТА БАГАТОЗНАЧНІ СЛОВА

60. Пригадайте, чим відрізняються багатозначні слова від однозначних. Прочитайте речення. Порівняйте значення виділених слів. Що спільного у їх значеннях? Як називаються виділені слова?

1. Кіт Мартин мав довгий *хвіст* і пишався цим немало (*Д. Павличко*). 2. У *хвості* літака вільний бортмеханік чаклує біля газової плитки (*Л. Первомайський*). 3. Піднявшись до хмари, у леті високім орел переможця вітає *крилом!* (*Л. Шеремет*). 4. Піднялися *крила* сонячних вітряків, і черешню білу вітер розбудив... (*М. Рильський*). 5. На небі *золоте* сонце сипле скрізь блискучими бризками. 6. Блищать *золоті* сережки у моєї мами (*За О. Пархоменком*).

Однозначні (wyrazy jednoznaczne) слова – це слова з одним лексичним значенням. У тлумачному словнику різні лексичні значення багатозначного слова розміщені в одній словниковій статті під номерами 1, 2, 3 і т. д.

Багатозначними (wyrazami wieloznacznymi) називаються слова, які мають кілька лексичних значень.

61. Знайдіть у тлумачному словнику слово *йти*. Скільки значень має це слово? Чи всі вам відомі? Складіть кілька речень зі словом *йти* у різних значеннях.

62. Випишіть в одну колонку слова однозначні, а в іншу – багатозначні. Як ви думаєте, яких слів більше: однозначних чи багатозначних?

Костюм, день, горобець, зелений, земля, алфавіт, рукав, огірок, перо, айсберг, летіти, парта, сонце, відкритий.

63. а) Робота в парах. Доведіть, що подані слова є багатозначні. Складіть з ними словосполучення.

Ряд, ставити, чорний, м'який, голова, поле, стояти.

б) Складіть речення зі словом *земля* у таких значеннях:
планета, країна, ґрунт, світ.

64. Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність.

1. свіжа газета	а) випрана(ий)
2. свіжий хліб	б) нова(ий)
3. свіжа сорочка	в) швидка(ий)
4. свіжа година	г) пухка(ий)
	д) сьогоднішня(ий)

2. Укажіть рядок, де кожне слово багатозначне.

- а) пливти, гніздо, земля, буквар, аркуш
- б) рукав, гніздо, земля, море
- в) мама, гілка, скромний, бігти
- г) кімната, горіти, чистий, сонце
- д) світлий, суниця, співати, зозуля.

65. а) Поясніть значення слова *гострий* у таких словосполученнях:

гострий дзьоб, гострий ніж, гострий ніс, гострі верхів'я, гострий смак, гострий кут, гострий біль, гострий зір, гострий язик, гостра критика.

б) Гра „Хто швидше”. Доберіть до прикметників *молодий, світлий* якнайбільше іменників.

66. Прочитайте смішинку. Чи зрозумів хлопчик значення слова *зелений*? Поясніть значення цього слова за допомогою тлумачного словника.

Дядько раз сказав на мене: – Хлопчενя зелене!

Як же знать мені: добре це чи ні?

Огірок зелений – чи горох зелений –

Добре, знає всяк.

Мабуть, і про мене дядько дума так (Д. Куровський).

67. Перекладіть українською мовою. Скільки значень мають ці слова в українській та польській мовах? Складіть речення з двома словами (на вибір) так, щоб ці слова вживалися у різних значеннях.

Korzeń, list, stworzyć, żelazny, biały, śpiewać, historia.

Загадка.

Я у кожній деревинці, квітці, кущику, травинці.

В класі ж на уроці мови ти побачиш мене в слові (*Корінь*).

§ 7. ПРЯМЕ І ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

68. а) Чи однакове значення мають виділені слова у словосполученнях, наведених парами?

Ніс людини, ніс корабля; добре серце, залізне серце дзвона.

- б) *Яке, на вашу думку, значення слова з'явилося раніше, а яке – пізніше?*

У мові часто значення одних слів на підставі подібності переносяться на інші.

Розрізняють слова в прямому та переносному значеннях. Слово в **прямому значенні** (*we właściwym znaczeniu*) – це звичайна, повсякденна назва чогось (предмета, дії або ознаки). Наприклад: *ніс людини*. Слово в **переносному значенні** (*w przenośnym znaczeniu*) – це образна назва, перенесена з одних предметів і явищ на інші. Найчастіше дії, вчинки, якості людей переносяться на предмети та явища. Наприклад: *людина сміється – сонце сміється*. Вживання слів у переносному значенні робить мову виразнішою, яскравішою, поетичнішою. Слова в переносному значенні вживають у художньому та розмовному стилях.

69. Порівняйте вислови. Поясніть, у яких виділені слова вжиті в прямому значенні, а в яких – у переносному?

1. *Світло* сонця, *світло* науки. 2. Середня *школа*, *школа* життя. 3. *Золотий* перстень, *золоті* руки. 4. *Теплий* день, тепле слово. 5. *Летять* птахи, *летять* години.

- б) Розгляньте статтю тлумачного словника про слово *море*. Складіть і запишіть речення, вживаючи це слово в прямому і переносному значеннях.

Зверніть увагу! Біля слів з переносним значенням ставлять помітку *перен.*

Море, -я, с. р. 1. Частина океану – великий водний простір з гірко-солonoю водою. **2.** Дуже велике штучне водоймище. **3. перен.** Поросла, вкрита чимось велика, безмежна площа. **4. перен.** Велика кількість чогось.

70. Прочитайте речення. Поясніть, у якому значенні вжиті виділені слова.

1. Хлібороби почали збирати *новий* урожай. 2. На будівництво прибула *нова* техніка. 3. *Нові* стрічки в косах дуже личили дівчинці. 4. *Нова* вчителька сподобалась учням. 5. Хлопця вабили *нові* місця. 6. *Нова* історія – мій улюблений предмет.

71. Відгадайте загадки. Складіть на відгадки власні загадки.

1. За лісом, за пралісом золоті клубки висять. 2. Поле голубе, овечки золоті, пастух рогатий. 3. Чорна корова небо лиже. 4. Сидить півень на грядках у червоних чобітках. 5. Зоря-зірниця по землі ходить, ключі загубила, а сонце зійшло – ключі знайшло.

72. Прочитайте текст. До якого стилю мовлення він належить? Спишіть, уставте пропущені букви. Підкресліть слова, вжиті в переносному значенні. Доведіть, що переносне значення слова стає зрозумілим лише у зв'язку з іншими словами.

Сучасні діти не вмюють жити без гаджетів. Вони звикли заповнювати ними весь свій вільний час. Час, який може бути витрачений на самопізнан..я, оволодін..я новими навичками, на спілкуван..я з друзями та рідними. Добре, якщо д..тина використовує гаджет для свого розвитку – це й справді надає багато можливостей для навчан..я, здобуван..я нових знань. Але дуже часто, пор..наючи в океан віртуальної павутини, д..тина просто тікає від себе самої та від зовнішн..ого світу. При цьому реал..не життя за вікном проходить повз неї... (З інтернету).

У яких словах *і*, *я*, *є*, *ю* позначають м'якість попереднього приголосного?

73. Перекладіть українською мовою слова. Поясніть лексичне значення слів. Які з них в українській та польській мовах вживаються в переносному значенні?

Składać, iskierka, czysty, biec, chudy, język.

74. а) Прочитайте вірш. Знайдіть слова, вжиті в переносному значенні. Зверніть увагу на те, як прикрашають вони мову.

За хмарами, як під золою,
Зірки – мов золото жарин.
І хтось могутньою рукою
Ворушить небо... і згори
В діброву впала зірка й дише,
І сад осінній сон колише.
А з поля тихо в напівсні

Течуть вогні, летять вогні...
Промчали, зникли за горою,
І тиша тишу тихо п'є.
Чумацький шлях над головою
Золотокрилою рікою
Пливе і думає своє.

І. Гайворон

б) Поясніть за тлумачним словником значення слів: *зола, жарина, діброва*.

75. Прочитайте. Зверніть увагу на слова, вжиті в переносному значенні. Доберіть такі сполучення, щоб ці слова були в прямому значенні. Запишіть за зразком.

Зразок. Дерева сумують – сумує дівчина.

Солодкий сон, хмара плаче, вітер виє, море пшениці, срібний голос, радіє земля, йде весна, тепла зустріч, м'який характер.

76. Розв'яжіть ребус. Підказка: (*і в бика, і в лева є своя ...*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке лексикологія?
2. Які слова називаються однозначними, а які – багатозначними? Наведіть приклади.
3. Що таке пряме значення слова? Наведіть приклади.
4. Що таке переносне значення слова? Наведіть приклади.
5. Як називається словник, у якому пояснено лексичне значення слова?

СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

§ 8. ГРУПИ СЛІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ. СИНОНІМИ. ПАРОНІМИ

77. Розгляньте таблицю. Пригадайте, що ви вже знаєте про ці групи слів. Доберіть до кожної групи два-три приклади і запишіть.

Групи слів за значенням	Звукова форма	Значення	Приклади
Омоніми	однакові	зовсім різні	<i>ласка (тварина) – ласка (матері)</i>
Синоніми	різні	однакові або близькі	<i>хуртовина – заметіль</i>
Антоніми	різні	протилежні	<i>опускати – піднімати</i>
Пароніми	близькі	зовсім різні	<i>батон – бетон</i>

78. Прочитайте текст. Назвіть слова, якими українці називають маму.

НЕНЯ

– Розкажи-но, онучку, нені, що ми сьогодні бачили в гаю, – попросив Дмитрика дідусь Демид.

– Якій нені? – питає Дмитрик. – Де вона?

– Он збирається вечерю нам варити.

– Так то ж мама.

– Вона і мама, і неня.

– Мамо, ти неня? – допитується в мамі Дмитрик.

– Так, синочку, – усміхається мама.

– Вона ще й матінка, матуся, – додає дідусь Демид.

– Чому так багато? – дивується малий.

– Бо така багата мова українська. Це ж гарно, Дмитрику.

– Гарно, – каже хлопчик, – і неня, і матінка, і матуся – це моя мама (А. М'ястківський).

О. Кульчицька. Мати

Слова, різні за звучанням і написанням, але близькі або однакові за лексичним значенням, називаються **синонімами (synonimami)**. Наприклад, *сміливий – відважний, безстрашний, хоробрий, героїчний, мужній*. Два або більше синонімів утворюють **синонімічний ряд (rząd synonimiczny)**.

79. Прочитайте. Яке слово повторюється у кожному реченні? Чи добре це звучить? Доберіть з поданих нижче синонімів потрібне слово і введіть у речення. Відредаговані речення запишіть.

1. А він тоді й говорить до учнів. 2. «Ходімо», – говорить Галинка до своїх подруг. 3. Януш уже добре говорить українською мовою. 4. Море говорить з вітром щоденно, з раннього ранку до першої зірничі. 5. Подорожній говорив тихо, зважував кожне слово.

Довідка: казати, мовити, звертатися, промовити, розмовляти.

Зверніть увагу! Синоніми допомагають точніше висловити думку, уникнути повторення тих самих або спільнокорених слів.

Добираючи слова із синонімічного ряду, потрібно взяти до уваги відтінки їх значення та вживання. Тому в нагоді може стати словник синонімів. Наприклад, про *подругу* можна сказати, що вони *говорять* або *балакають*; але *вчитель говорить* (а не *балакає*).

80. Гра „Хто більше”. Прочитайте наведені слова. До кожного з них доберіть ряд синонімів. Запишіть їх. Усно поясніть значення наведених слів і дібраних синонімів.

Зразок. Щирий – відвертий, прямий, щиросердний.

Сміливий, тихо, говорити, будинок, сумний, праця, веселий, ввічливий, шлях.

81. Виконайте тестові завдання.

1. Доберіть синонім до слова *шпарко*:

- а) жарко
- б) лячно
- в) швидко
- г) вправно

2. Усі слова є синонімами:

- а) горизонт, обрій, крайнебо
- б) вродливий, ошатний, симпатичний
- в) йти, плентатись, шкандибати

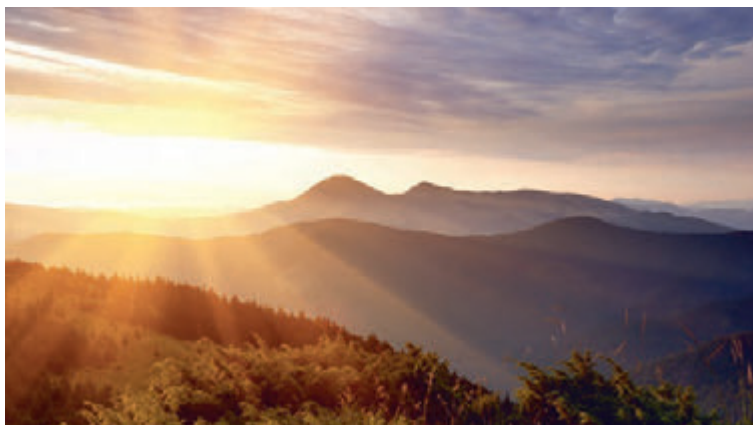
3. Установіть відповідність між синонімами:

1. пістрявий	а) світлина
2. мізкувати	б) безбарвний
3. вбрання	в) стрій
4. фотографія	г) міркувати
	д) строкатий

82. Прочитайте текст. Знайдіть синоніми. Поясніть їх роль у тексті.

Забарвлення неба змінює сонце. Це і зветься зірницею, світовою зорею, світанком. Ми говоримо: вечірня зоря згасає – і в нашій уяві постають цілі картини: безкраї поля, засіяні пшеницею, пахощі колосків, дзвінка пісня на полі, темна діброва...

Коли обрій починає світлішати, кажуть: займається зоря. А подивіться зараз на зірки: здається, ніби тоненькі промені, як золоті ниточки, висотуються на землю, іскряться. Це мерехтіння. Зорі мерехтять.

Як тонко підмітив народ красу природи, якими виразними, яскравими, соковитими, запашними словами назвав її явища! Скільки є слів, які означають лиш те, що відбувається з вогнем: горить, палає, блищить, жевріє, полум'яніє... І кожне слово має свій відтінок (За В. Сухомлинським).

83. Прочитайте загадки і відгадайте їх. Визначте у них синоніми.

1. Шумить, гуде і все горою йде. 2. Вертиться, крутиться, ніколи не стане, на ній живуть люди, є гори та ями. 3. Плавала, купалася, сухенькою зосталася. 4. Горить, палає і втоми не знає. 5. Іде, біжить, але назад не повернеться.

84. З'єднайте синоніми з відповідними словами. Запишіть словосполучення.

Жадібна, спрагла (земля, людина);
гарна, вродлива (дівчина, квітка);
дорогий, любий (костюм, приятель);
міцний, могутній (дуб, кулак);
піднесений, святковий (одяг, настрій);
кмітливий, швидкий (потяг, хлопець).

Запам'ятайте!

відчиняти, зачиняти	двері, вікно;
заплющити, розплющити	очі;
розгорнути, загорнути	книжку,
відкривати, закривати	коробку.

85. Виправте речення, замінюючи слова, де потрібно, синонімами. Поясніть свій вибір.

1. В останньому повідомленні повідомлялось про радісні події.
2. Сніжна заметіль замела все довкола.
3. Школярі весело вибігли зі школи.
4. Збірна команда хокеїстів зібралася на збори у Києві.
5. Обидві бригади за короткий термін часу виконали великий обсяг складної і непростої роботи.
6. Цікаві розповіді веселили і смішили все товариство.

86. Перекладіть українською мовою польські синоніми. Укладіть перекладний словничок зі слів вправи.

Dom, budynek, willa, kamienica, gmach, pałac, chata; las, bór, gaj, dąbrowa, puszcza; mówić, gadać, opowiadać; odważny, śmiały, mężny, bohaterski; chudy, szczupły, mizerny; bieć, pędzić.

Зверніть увагу! Слова, близькі за звучанням і написанням, але різні за лексичним значенням, називають **паронімами** (**paronimami**): *ефект (результат) – афект (збуджений стан), військовий (пов'язаний із військом) – воєнний (пов'язаний з війною).*

Щоб уникати помилок у вживанні слів-паронімів, потрібно чітко знати їхнє лексичне значення.

87. Робота в групах. З'ясуйте значення слів-паронімів, складіть із ними словосполучення або речення.

Мимохідь – мимохіть; гуманний – гуманітарний; лікарський – лікарняний; світило – світоч; адрес – адреса; музикальний – музичний; ожеледь – ожеледиця; талан – талант; сердечний – сердешний; дружний – дружній, богатир – багатир, вимисел – домисел.

88. Виконайте тестові завдання.

1. Слово **ефективний** не поєднують з усіма словами, окрім:

- а) шоу   б) стрибок   в) вихід   г) ліки

2. Установіть відповідність:

1. програмний	а) матеріал
2. програмовий	б) виступ
3. серцевий	в) приятель
4. сердечний	г) напад

§ 9. ОМОНІМИ

89. Прочитайте з інтонацією загадку-жарт, побудовану на омонімах. Про якого птаха йдеться у тексті?

- Кузня є? Агов!
- Немає.
- Де куєш?
- У лісі, в гаї.
- По ковадлу молоточком?
- Я кую ... лиш голосочком (Г. Храпач).

Слова, що звучать і пишуться однаково, але мають різні лексичні значення, називаються **омонімами (homonimami)**. Значення таких слів можна зрозуміти тільки в реченні або словосполученні. Наприклад, *ключ від замка, журавлиний ключ, скрипковий ключ*.

90. Прочитайте вірші. Знайдіть омоніми.

КОТИ

Грались м'ячиком коти. Перший каже:

– Ти коти!

Ну а другий:

– Ти коти!

Посварилися коти.

Тож, Оксанко, грайся ти! (Р. Юзва).

* * *

Я візьму легенький прут,

Пожену гусят на Прут.

Хоч купатиму не в милі,

Стануть чисті всі та милі (С. Павленко).

ПРОТИ НОЧІ

Песик шишку з лісу ніс

І подряпав нею ніс.

Довелось Трезора звати,

Щоб наклав пов'язку з вати.

ПТАШЕНЯТА

П'ять синочків у синиці,

Хочуть вже літять сини ці.

– Підростіть, – їм каже мати, –

Треба дужчі крильця мати (Із підручника).

91. Прочитайте. Дайте відповіді на запитання у тексті вправи.

Одного разу на гуртку малювання вчитель дав дітям завдання намалювати з пам'яті три предмети: першому ряду – лисичку, другому – косу, а третьому – лаву. Стежачи за роботою, учитель виявив, що учні кожного ряду малюють не той самий, а різні предмети. Скільки предметів намалювали діти? Чому таке трапилось?

Міркуйте! Омоніми утворилися внаслідок випадкового збігу звучання чи написання різних за значенням слів: *бал* – «оцінка» і *бал* – «бенкет», *мила* – «люба, приємна» і *мила* – «мити».

92. Спишіть, підкресліть омоніми, з'ясуйте їх лексичне значення.

1. Посієш вчасно, будеш мати хліба рясно (*Народна творчість*).
2. А мати хоче научати, так соловейко не дає (*Т. Шевченко*).
3. Думи мої, думи мої! Квіти мої, діти! Виростав вас, доглядав вас – де ж мені вас діти? (*Т. Шевченко*).
4. Дітки кинулись одно перед одним рвати чудові квіти: рожеві гвоздички, лілові дзвіночки... (*Н. Кобринська*).
5. Гримить голосочок, як срібний дзвіночок, по садочку лунає... (*Леся Українка*).

Зверніть увагу! Омоніми не слід плутати з багатозначними словами. Різні значення багатозначного слова обов'язково мають між собою щось спільне, а омоніми нічого спільного у значеннях не мають. Наприклад, *золотий* перстень – *золота* осінь (багатозначне слово); весела *байка* – тепла *байка* (омоніми). Слова-омоніми подають у словнику так: *байка*¹; *байка*².

93. Випишіть спочатку сполучення з багатозначними словами, а потім – з омонімами. Поясніть різницю між багатозначними словами й омонімами.

Легкий птах – легкий шелест; череда корів – цілюща трава череда; срібна підставка – срібний іній; морська чайка – козацька чайка; гострий ніж – гострий зір; моторна дівчина – моторний човен; зуб мудрості – зуб від граблів; важлива справа – стати справа; свіжий хліб – свіжа сорочка; моя мати – мати друзів.

94. Відгадайте загадки. Поясніть, чи пов'язані загадки і відгадки з омонімами.

1. Якою косою трави не накосиш? 2. На якій лаві не всидиш? 3. Яким гребінцем не розчешеш волосся? 4. З якої байки сорочки не пошиєш? 5. Який тур не цікавить зоологів?

Спробуйте самі скласти такі загадки-жарти.

95. Складіть речення, у яких були б омоніми до виділених слів.

1. Як те море, біле *поле* снігом покотилось (Т. Шевченко).
2. Тікати не було *рації* (З. Тулуб).
3. Виноградний *лист* вирізується з темряви й ніжно тремтить разом з тонким вусиком у місячному сяйві (М. Коцюбинський).
4. Туман лежав над селом ще густіший, ніж на горі (М. Коцюбинський).
5. Жайворонки шукають собі затишне *містечко* для гнізда (О. Копиленко).
6. Мул своєю силою та витривалістю в багато разів перевершує як коня, так і осла (З газети).

96. Чи зрозумілі вам наведені нижче речення? Чому? Якщо ні, то перебудуйте так, щоб їх зміст не викликав сумнівів. Запишіть перебудовані речення. Зробіть висновок, як треба використовувати у мовленні слова-омоніми.

1. Перед нами лежала балка.
2. Я уважно розглядав лист.
3. Ти бачив чайку?
4. Кран знову зіпсувався.
5. Скільки ще вузлів?
6. Дівчинка першою побачила ключ.

97. Перекладіть слова українською мовою. Поясніть лексичне значення слів в українській та польській мовах. Доведіть, що вони є омонімами.

Sum, akademik, arbut, dywan, teren, owoc, gałka, człowiek, magazyn, bez, uwaga.

98. Прочитайте текст. Чому трапилося непорозуміння між дівчатками?

Недавно Марійка мені каже:

– У нас такі гарні блакитні півники ростуть. Я їх доглядаю.

– Ой, – кажу, – я ще не бачила блакитних півників. Вони ж, мабуть, такі, як папуги.

– Якщо хочеш, я дам тобі, будеш їх у себе вирощувати.

– А ти їх чим годуєш: пшоном чи пшеницею? – питаю.

Марійка спочатку подивилася на мене здивовано, а потім як зайдеться сміхом.

– Та це ж, – кажу, – не кури, а квіти (І. Ющук).

99. Об'єднайтеся у групи і створіть проект «Омоніми в українській мові».

§ 10. АНТОНИМИ

- 100.** Прочитайте вірш. Знайдіть слова з протилежними значеннями. Пригадайте, як вони називаються.

Будуть січні, будуть липні, Буде хата в рушниках.	Буде квітень весь у квітах. Буде літа світлий храм.
Будуть свята, будуть будні, Буде пісня на вустах.	Поки ти живеш на світі, Сум і радість – пополам.

(В. Мордань)

Слова, протилежні за значенням, називаються **антонімами** (**antonomasi**). Наприклад: *мир – війна, добрий – поганий, плакати – сміятися*.

Багатозначне слово може мати кілька антонімів залежно від того, у якому значенні воно вжите: *чисті* (руки) – *брудні*, *чиста* (вода) – *каламутна*, *чисте* (небо) – *хмарне*.

Значення слів-антонімів розкриває **словник антонімів**.

- 101.** Спишіть прислів'я. Підкресліть у них антоніми. Вивчіть три прислів'я напам'ять.

1. Праця чоловіка годує, а лінь марнує. 2. Чого вранці не зробиш, того ввечері не доженеш. 3. Маленька праця краща за велике безділля. 4. Учення в щасті украшає, а в нещасті утішає. 5. Слухай тисячу разів, а говори один раз.

- 102.** а) Доберіть до слів у лівій колонці антоніми з правої. Запишіть парами слова. Складіть з двома парами речення (на вибір).

світлий	радіти
молодість	темний
сумувати	слабкість
сила	легкий
важкий	холодний
гарячий	старість

б) Перекладіть утворені пари польською мовою.

Чи правильно буде, коли дібрати до слова *молодість* антонім *старий*? Поясніть.

- 103.** Доберіть до антонімів іменники. З'ясуйте за допомогою антонімів значення слів, що звучать однаково. Використайте при потребі словник антонімів.

Добрий – злий,	добрий – поганий;
м'який – твердий,	м'який – суворий;

старий – новий,   старий – молодий;
гарячий – холодний,   гарячий – спокійний.

104. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Доберіть антоніми до кожного прикметника і запишіть за поданим зразком.

Зразок. Довга розповідь – коротка розповідь.

Швидкий поїзд, ш..рока вулиця, рання в..сна, прав..льний висновок, бл..зька путь, тимчасовий ро..клад, в..ликий успіх, чисте небо, сухий лист.

105. Складіть речення зі стійкими словосполученнями. Визначте антоніми.

З голови до ніг; перший і останній; ні туди ні сюди; ні риба ні м'ясо; зверху донизу; від а до я; і сміх і гріх.

106. Робота в парах. Прочитайте, замінюючи виділені слова антонімами. Визначте, якою частиною мови вони виражені. З'ясуйте, як змінився зміст нового тексту.

Десь *далеко*, за *ясною* смугою лісу, обізвався *грім*. *Легко* і *радісно* зітхнули в чистому парку столітні дуби. *Тихо* забриніли маленькі шибки в *низенькій* хаті. Загуркотіло по небу. Вітер *ущух*. Зашелестів *густий* дощ. Луною розкочується гук по вузьких небесних просторах. *Тихо* сіється на *свіже* листя *дрібний* дощ (*За С. Васильченком*).

107. Відгадайте загадки. Випишіть антоніми.

1. Чим закінчується вечір, а починається ранок? 2. Внизу роги, а зверху хвіст. 3. Коли іде, то гомонить, коли зупиниться мовчить. 4. Голодна – мукає, сита – жує, всім дітям молоко дає. 5. Чорна корова всіх людей поборолла, а білий віл всіх людей підвів. 6. Куций хвіст і довгі ноги; уночі та вдень – тривоги. Миру й спокою не знаю, всіх боюся, утікаю.

108. Перекладіть українською мовою. Визначте антоніми.

1. Tańcowała igła z nitką, igła – pięknie, nitka – brzydko (*Я. Бжехва*).
2. Co masz jutro zrobić, zrób dziś (*Прислів'я*). 3. Huku wiele, a roboty

mało (*Прислів'я*). 4. Co drogie, to miłe; co tanie, to zgniłe (*Прислів'я*). 5. Dużo gada, mało robi (*Прислів'я*). 6. Walce grywają zza drzwi, zza ściany daleko, bardzo daleko i blisko (*Я. Івашкевич*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що таке синоніми? Наведіть приклади.
2. Як розрізнити омоніми і багатозначні слова?
3. Що таке антоніми? Наведіть приклади.
4. Чи слова *теплий* – *холодний* є антонімами? Аргументуйте.
5. Що таке пароніми? Наведіть приклади.

§ 11. ГРУПИ СЛІВ ЗА ПОХОДЖЕННЯМ. УКРАЇНСЬКІ Й ЗАПОЗИЧЕНІ (ІНШОМОВНІ) СЛОВА

Лексика української мови поповнюється як за рахунок слів власного творення, так і шляхом запозичень із інших мов.

Слова, засвоєні українською мовою з інших мов, називаються **запозиченими**, або **іншомовними (wygazami zapożyczonymi)**.

Це слова-«мандрівники», а тому слід пам'ятати, що надмірне або недоречне вживання запозичених слів робить мову мало-зрозумілою і неточною. У тих випадках, коли в мові є українське і запозичене слово для позначення того самого предмета, краще користуватися власне українським словом.

109. Поясніть значення кожного з поданих власне українських слів, при потребі зверніться до тлумачного словника.

Довір'я, задалегідь, гурток, бондаренко, ковалівна, причілок, голубеня, навпростець, далечінь, хлібороб, нашвидкуруч, стрічка.

110. а) Прочитайте. Що нового ви дізналися з тексту?

Українська мова нині є джерелом збагачення лексики багатьох народів Європи й усього світу. Слово *майдан* уже поповнило словник мов багатьох етносів. Сьогодні воно поряд із раніше запозиченими споконвічно і не споконвічно українськими словами *богатыр*, *ватага*, *гарбуз*, *голото*, *гречка*, *черемха*, *черешня* побутує в польській мові, поряд зі словами *борщ*, *гайдамака*, *козак*, *курінь*, *отаман*, *свобода*, *хутір* – у французькій мові, поряд зі словами *бондар*, *вареник*, *дівчата*, *галушка*, *незаможник*, *корж*, *хлібороб*, *школяр* – у російській (*За М. Степаненком*).

б) Складіть речення із п'ятьма виділеними словами, які є у тексті (на вибір).

111. Спишіть текст, уставляючи пропущені букви. Підкресліть слова, властиві українській мові.

Прикарпат..я – з..лена казка України. Хто хоч раз гостював у мальовничому краї, той переконався у справ..дливісті цих слів. Сріблят..ся, б'ют..ся дзвінко об стрімкі б..р..ги і розс..пают..ся бризками чисті хвилі гірс..ких річок. В..личні гори, квітучі полонини, чарівний передзвін потоків водограїв – усе це ознаки неповторного п..йзажу Прикарпат..я (*З журналу*).

112. Перепишіть речення, визначте власне українські слова.

1. Дивна сила нас несе на крилах мрій (*С. Черкасенко*). 2. Ковила золотиться промінцями осоння ранкового (*Д. Білоус*). 3. У літеплі леліє біла вулиця (*А. Камінчук*). 4. На ніч небо лягає в ріку горілиць разом з рибами і зірками (*М. Ільницький*). 5. Я тут прополюю суницю навсидьки голими пучками (*М. Самійленко*).

Основна частина лексики – це **власне українські слова**: *мрія, хист, глузд, мереживо, гарний, духмяний, очолити, міркувати, збагнути, осторонь, зненацька*.

Серед **іншомовних** є слова, які запозичені у різний час:

1) з **старослов'янської** мови: *глава, храм, благодать, древній, священний, благословенний, учитель*;

2) з **латинської** мови: *статут, дисципліна, школа, лекція, республіка, демократія*;

3) з **грецької** мови: *граматика, мелодія, театр, аромат, корабель, логіка*;

4) з **німецької** мови: *фарба, цегла, танк, циферблат, солдат, ланцюг*;

5) з **французької** мови: *пюре, бюро, пюпітр, портрет, сюжет, шосе*;

6) з **італійської** мови: *піца, лібрето, н'еса, піаніно, концерт, дует, бравісимо*;

7) з **англійської** мови: *футбол, бокс, комп'ютер, офіс, менеджер, кросворд, фольклор*;

8) з **тюркських та арабських** мов: *козак, байрак, табун, халат, сарай, кавун, чабан*;

9) з **російської** мови: *наказ, цар, начальник, чиновник, указ, сарафан, завод*;

10) з **польської** мови є багато запозичень – це **полонізми**. Засвоєння польських лексичних елементів українською мовою відбувалося як з писемної, так і з усної форм мови. Це слова:

герб, скарга, ковадло, урядник, повидло, реєстр, ринок, тлумачити, білизна, хлопець, шляхетний, гречний, хвороба.

Значення запозичених слів розкриває **словник іншомовних слів**.

113. Прочитайте слова польського походження. Запишіть їх за алфавітним порядком. Поясніть значення виділених слів.

Прання, ґудзик, полька, *посаг, шати, гарцювати*, лата, коштувати, розмаїтий, цвинтар, брама, мавпа, шухляда, підлога.

114. Прочитайте речення. Знайдіть полонізми. З якою метою вони вводяться у текст?

1. Чи двері на веранді зачинені, чи гуси в шопці їду мають, чи кітка на стриху не замкнена – пункт ненастанної іритації моєї мами (*За О. Кобилянською*). 2. Прийдесь за правду твердо стати хлоп в хлопа і плече в плече (*І. Франко*). 3. Хлоп-мужик, панове братство, то – підстава в наші дні (*П. Грабовський*). 4. Бо пам'ятайте, що на цій планеті, відколи створив її Пан-Бог, ще не було епохи для поетів, але були поети для епох! (*Л. Костенко*).

115. Замініть запозичені слова синонімами.

Комбінація рухів; експорт товарів; імпорт сировини; арена бою; коментарі до тексту; цікава інформація; підписання контракту; аромат квітів; ательє з пошиву одягу; турнір з бігу на короткі дистанції; фіаско у грі; дисципліна на уроці.

116. Випишіть слова у три колонки: 1) власне українські; 2) старослов'янські; 3) запозичені.

Край, покіс, матрац, кенгуру, автор, закон, наплив, відро, електрика, інертний, студент, пюре, поріг, фікус, священне, перо, вуаль.

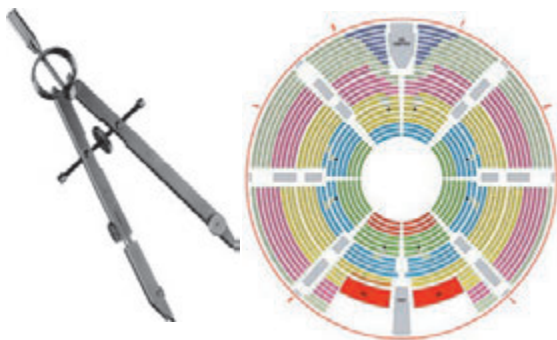
З останніх букв складіть другу частину вислову Т. Шевченка «І чужому навчається...».

§ 12. ОЗНАЙОМЛЕННЯ ЗІ СЛОВНИКОМ ІНШОМОВНИХ СЛІВ

117. Прочитайте текст про запозичене слово. Перекажіть його на уроці математики. За допомогою пошукових електронних систем дізнайтеся походження назви інших математичних приладів вимірювання.

А що там блищить на парті? Ага, циркуль. А він чий родич і скільки йому років? Старенький він, наш циркуль, хоч на вигляд новенький,

недавно куплений. Йому дві тисячі років. А родич у нього – ви б таке подумали? – цирк. Латинське слово циркус – «коло» має правнука цирк (адже циркова арена кругла), а циркуль – «кільце» має правнука циркуль, яким можна накреслити і коло, і кільце (А. Коваль).

118. Доберіть до кожного тлумачення слово-відповідник іншомовного походження.

1. Місце проживання особи. 2. Невеличкий ресторан. 3. Публічне обговорення спірних питань. 4. Прилад для визначення сторони світу. 5. Прилад для вимірювання температури. 6. Виконання музичного твору трьома артистами. 7. Наукове передбачення. 8. Подарунок на згадку. 9. Особа, яку обирають на посаду.

Довідка: дискусія, адреса, кандидат, тріо, прогноз, компас, термометр, бар, сувенір.

Придумайте власні слова-синоніми до запозичених слів із довідки.

119. З'ясуйте за *Словником іншомовних слів* значення запозичених слів. Складіть і запишіть речення із п'ятьма словами на вибір.

Банкомат, гриль, інтернет, кліп, міленіум, рейтинг, трилер, фальсифікат, хакер, хепі-енд, дизайн, імідж, бестселер, біжутерія.

120. Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність.

1. фірма	а) комплекс споруд для обслуговування пасажирів;
2. тест	б) снасть для ловлення риби;
3. вокзал	в) рухомі сходи;
4. спінінг	г) сукупність побутових вигод;
5. комфорт	д) підприємство;
6. кемпінг	е) база для автотуристів;
7. ескалатор	є) завдання для перевірки знань і умінь.

б) Складіть міні-твір, використовуючи запозичені слова.

2. Укажіть іншомовне слово, яке є синонімом до власне українського слова *доказ*:

- а) теорема;   б) формула;   в) ін'єкція;   г) аргумент.

3. Як називається словник, у якому пояснено значення та походження запозичених слів?

- а) словник іншомовних слів;
- б) орфографічний словник;
- в) орфоепічний словник;
- г) фразеологічний словник.

121. Перекладіть українською мовою.

Gołące kolory, oczko na rajstopach, tkanina w kropki, tabliczka czekolady, dziób nart, margines w zeszytcie, krawat mucha, kapelusz grzyba.

122. а) Запишіть іншомовні слова у дві колонки:

1) зі вставленою буквою *u*; 2) з буквою *i*.

Вар..*ант*, ц..*трус*, експоз..*ція*, кред..*т*, інспекц..*я*, руб..*н*, реж..*м*, н..*трат*, орб..*та*, апельс..*н*, сп..*раль*, сюрпр..*з*, тв..*ст*, атлет..*ка*, ім..*татор*.

б) З'ясуйте значення виділених слів у *Словнику іншомовних слів*.

в) З перших букв складіть другу частину вислову Олесь Гончара «Найвища краса – ...».

§ 13. ЕТИМОЛОГІЯ СЛОВА. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ЕТИМОЛОГІЧНИМ СЛОВНИКОМ

Етимологія (*etymologia*) – це розділ науки про мову, що вивчає походження слова та його зв'язок з іншими мовами. Наприклад, слова *я* та *егоїзм* – це слова спільного походження, значення яких окреслюється вказівкою на першу особу.

Якщо ви раніше не цікавилися етимологічними дослідженнями, то для вас виявиться несподіванкою твердження про те, що слова *спати* і *сон* спільного походження.

Розкриває походження слова етимологічний словник.

123. а) Прочитайте текст про птаха. З'ясуйте всі його назви. Які це слова? Зверніть увагу, як пояснено походження кожного слова – назви птаха.

Слово *лелека* прийшло до нас із південних країв з кримськотатарської мови. Там ця назва звуконаслідувальна.

Назва *чорногуз* – давня українська. Вона вказує на колір птаха: біла шия, груди, вся передня частина тіла і тільки хвіст чорний.

Назви *бусол*, *боцян*, *бузько* – це різновиди одного слова, що є у польській і словацькій мовах. Воно означає «тупати, дибати».

Назва *гайстер* поширена в західних областях України. Походить вона з німецької мови (За В. Русанівським).

б) Створіть мультимедійний проект або лепбук «Лелека в українських обрядах, піснях, легендах».

124. Прочитайте уривок з вірша. Що ви дізналися про походження назви тварини?

ВИПАДКОВА НАЗВА

...Коли англійці ступили вперше до австралійців на материк, то там уздірили якусь тварину – сумчасте диво на двох ногах. Подивувались якусь хвилину, аж гульк – тубілець іде на шлях. Англієць якось йому зненацька: – Що за тварина ця чудернацька? – Та слів англійських не чувши й близько, знизав плечима той: – Кенгуру! (що означає по-австралійськи «не розумію», «не розберу»). Отак і стало це кенгурисько відоме в світі як кенгуру (Д. Білоус).

Де живуть австралійці, а де – австрійці? В електронних пошукових системах пошукайте інформацію про походження назв інших тварин.

125. а) Прочитайте і переписіть текст. Поміркуйте, чому лікар пояснював дітям виділені у тексті слова. Як називаються слова, якими відбувалося пояснення? Назвіть загальноживані слова.

Біля нашої школи величезна поліклініка. Одного разу головний лікар запросив нас на *День відкритих дверей*...

Головний лікар, як гостинний господар, зустрів нас біля входу в приміщення, а біля розкладу відразу почав нам пояснювати: першим у списку йде *терапевт*. Галузь медицини, якій він служить, – *терапія*, що по-давньогрецькому означає «лікування» і охоплює внутрішні хвороби. Далі – *хірург*. Назва ця утворилася внаслідок

поєднання грецьких слів, що означають «рука» та «дія», тобто це той, що «діє рукою»... (З кн. Є. Чак «Барви нашого слова»).

б) Чи знаєте ви, хто такі *педіатр, окуліст, стоматолог*? Поясніть.

Зверніть увагу! Дізнатися про походження та значення власного імені, яке у більшості випадків є запозиченим з інших мов, можна з етимологічного словника.

Варто теж пізнати походження власного прізвища, прізвиська, псевдоніма.

126. Прочитайте вірш. Що нового ви дізналися про «біографію» власних назв – імен людей?

Допитлива дівчинка наша Наталка –
її називають: Наталка-питалка.
Питає Наталка: «Чому я так звуся?
І чому Мариною зветься мамуся?
Найкраща подружка моя – Катерина,
а в класі у нас і Оксана, й Ірина,
і Зоя, і Соня, і Клара, й Галина,
Лариса, Олена та ще й Валентина?»
«Імення ці давні, – вчителька каже, –
із Греції й Риму, із Заходу й Сходу.
Вони нам дістались від різних народів.
А що вони значать, – послухай, дитино:
Галина – спокійна, міцна – Валентина,
Наталія – рідна, морська – то Марина,
а Зоя – життя, чистота – Катерина.
Оксана – чужа, ну а мир – то Ірина,
Олена – то світло, Лариса – то чайка.
Усе зрозуміла, мала запитайко?
Софія – премудра, а Клара – ясна –
ось що означають дівчат імена».

(А. Свашенко)

127. Проведіть на уроці опитування «Які імена тобі подобаються?». Складіть рейтинг найпопулярніших імен серед однокласників, зробіть проект на цю тему.

128. Що ви знаєте про походження слів *Україна, козак, Польща, Львів, Київ, Варшава*? Розкажіть.

- 129.** Перекладіть власні назви українською мовою. Зверніть увагу на різницю у вимові та написанні власних назв у польській та українській мовах. Наведіть кілька подібних прикладів.

Arystoteles, Sofokles, Piłat, Jezus Chrystus, Ateny, Mediolan, Sekwana, *Ocean Spokojny*, Wezuwiusz, Wielka Brytania, *Włochy*, Nowy Jork.

- 130.** Дізнайтесь і запишіть, що означають ваше ім'я, прізвище. Розпитайте батьків, чому саме таким іменем вас назвали. Чи подобається вам власне ім'я? Чи відповідає його значення вашому характерові?

§ 14. ГРУПИ СЛІВ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ. ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ (НЕЙТРАЛЬНІ) ТА СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

- 131.** а) Прочитайте текст. Назвіть загальноновживані слова. Чому вони так називаються? Поміркуйте, чому люди на хліб не говорять «поганий». Як ще можна сказати про *невипечений хліб*?

Ношу в душі, все життя пам'ятатиму мамині слова як гасло: «Синку, ніколи не кажи на хліб, що він поганий. Поганого хліба немає, є лише невмілі руки, які невдало випекли його. Хліб завжди святий, а тому, якщо паляниця невдало спечена, треба так і казати: невипечений, глевкий, сирий, перепечений...» Ось як традиційно в народі ставилися до хліба, і цієї святості нам потрібно повсякденно вчитися... (В. Скуратівський).

- б) Який заголовок можна дати текстові?

За тлумачним словником, слово *хліб* – це: 1) харчовий продукт, що випікають з борошна; 2) зерно, з якого виготовляють борошно; 3) зерно-ві культури на полі; 4) засоби до існування, заробіток.

- в) Яке значення слова *хліб* у цьому тексті?

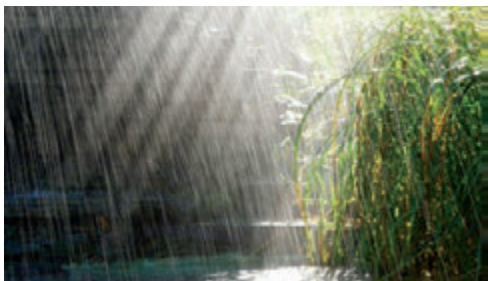
Усі слова в українській мові поділяють на загальноновживані (*potoczne*) та стилістично забарвлені (*stylistycznie zabarwione*) (*діалектні, професійні слова, терміни, просторічні слова*).

Загальноновживані слова розуміють і використовують усі в усному і писемному мовленні. Вони є основою лексики української мови. Їх ще називають **нейтральними**.

132. Визначте загальноновживані слова.

Словник, ненашко, схожий, вовна, халява, школа, ватра, чистий, варунок, книга, вітерець, ведмідь, прикол, синій, велемудрий, свій, веліти.

133. Прочитайте вірш. Які слова надають йому особливого, поетичного звучання? Чи часто вони вживаються?

Нитки дощу сріблясті
єднують землю й вись.
Земля і небо в щасті
жагучо обнялись.
Нитки дощу сріблясті,
заплакані лани...
І ллються сльози щастя
на землю з вишини (В. Сосюра).

134. Робота в парах. Випишіть у дві колонки: загальноновживані і стилістично забарвлені слова.

Хата, мультфільм, веселий, реклама, князь, оповідання, калина, фаніний, возити, зошит, веломотоспорт, фараон, громадянин, зимовий, зерно, рученята, бабище, ходити, гаврик.

135. Прочитайте текст, визначте його стиль. Доберіть заголовок. Назвіть загальноновживані слова.

Перше знайомство європейців із соняшником відбулося на його батьківщині, на Американському континенті. Золотава квітка, яку індіанці вважали дарунком небесного світила, його маленьким двійником на землі й називали «сонячною квіткою», зачарувала їх. Невдовзі, влітку 1510 року, разом із нагробованими коштовностями, екзотичними плодами насіння сонячної квітки повантажили на каравелу, що взяла курс на Мадрид...

Досить швидко соняшник, як декоративну рослину, почали вирощувати в багатьох країнах Європи.

Наприкінці XVIII століття насіння цієї рослини завезли і в Україну... (За С. Кургузовим).

136. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому стилістично забарвлені слова і поясніть їх значення. Текст перекажіть, переказ запишіть.

ТАЄМНИЦЯ

– І чого це інші цвітуть, а я ніяк не можу розцвісти? – журився Луговий Васильок.

Він бачив, що під деревами вже біліють ніжні квіти анемони, на узліссі товпляться на низеньких стеблинках хвостаті квіти рясту, а з води підводяться цілі букети золотих квітів курячої сліпоті.

А сам Луговий Васильок ледве набирався сил, щоб розгорнути перші листочки! Як прикро!.. І він вирішив дізнатися, що допомогло весняним квітам розквітнути так рано, і попрохав знайому Муху вивідати у квітів їхню таємницю.

Муха погодилася, але повернулася ні з чим.

– Квіти кажуть: що таємниця, те є таємниця. Вона закопана в землі.

– У землі? – здивувався Луговий Васильок. – Ну, тоді я знаю, кого просити: Крота. Він у землі господар, хіба йому важко дізнатися?

Кріт вислухав Василька й поліз під землю. А на другий день виліз із нори такий поважний, такий урочистий, що стало відразу ясно: він про все дізнався.

– Ну що?

– Почекай, дай віддихатись, – сказав Кріт, розлігся на горбочку викопаної землі й нічого більше не промовив.

Але квіти теж уміють мовчати, та ще й як уміють! І Васильок не квапив Крота, а терпляче чекав.

– Дізнався, – сказав нарешті Кріт. Усі ці весняні квіти запасують собі їжу ще влітку та восени і зберігають свої запаси в підземних коморах. Кожна з них має комору на свій лад: та бульбу, та цибулину, а та грубе кореневище. Звідти вони й беруть їжу зараз, навесні. Ось тому вони й мають стільки сили й можуть цвісти так рано.

– Які хитрі! – сказав Луговий Васильок. – А я от запасів робити не вмію. Що ж, розцвіту, коли зможеться.

І він розцвів у середині літа. Але тоді вже на луках не було нічого кращого за його яскраві пурпурові пахучі квіти (*Н. Павлова*).

137. а) Робота в групах. Перекладіть українською мовою.

Bratanek, ciocia, dziadek, gospodarz, koleżanka, kuzyn, ksiądz, patriota, wujek, synowa, teściowa, żołnierz, emeryt, kibic, mieszkaniac, widz, ziomek, młodzieniec.

б) Доберіть до перекладених слів стилістично забарвлені.

138. До названих груп запишіть загальноновживані слова.

Зразок. Назви явищ природи: дощ, грім, блискавка, сніг, мороз, вітер.

1. Назви тварин. 2. Назви людей. 3. Назви речей. 4. Назви почуттів, стану людини. 5. Назви кольорів. 6. Назви дій. 7. Назви професій. 8. Назви рослин. 9. Назви підприємств. 10. Назви якостей.

§ 15. ДІАЛЕКТНІ СЛОВА

Діалектні слова (dialektyzmy) – це слова, які вживають жителі певної місцевості.

Діалектні слова використовуються у розмовному та художньому стилях мовлення: *вуйко, файний, дрібушки, часинка*.

139. а) Як ви думаєте, для чого потрібно розуміти значення діалектних слів? Чи траплялося вам чути діалектне мовлення людей певної місцевості? Як ви порозумілися? Розкажіть про цю ситуацію.

б) Промовте скоромовку:

Два ґазди і дві ґаздині гаразд ґаздували,
їм ґаздується і нині, бо – гараздували (*О. Орач*).

140. Випишіть діалектні слова. Поясніть лексичне значення кожного з них, за потреби скористайтеся словником.

1. Лиш тоді життя щось варте, як палає, наче ватра (*В. Герасим'юк*). 2. До села вертається чабан і жене ґирлиґою туман (*А. Качан*). 3. Марічка любила, коли Іван грав на флюярі (*М. Коцюбинський*). 4. А хмарки ввись злітають мевами. 5. Розцвівся пишний боз в моїм саду і зворушив красою серце чуле (*С. Черкасенко*). 6. На весілля прилагодила все файно (*О. Кобилянська*).

141. Прочитайте текст. Про яку частину України тут йдеться? Випишіть діалектні слова та їх пояснення.

Є серед безмежних просторів край, де мріють у синій далині гори, буйні праліси. Там чути могутній шум гірського потоку.

Інший край, інші звичаї... А оскільки особливості життя людей, їхня культура віддзеркалюються в мові, то цілком природно чекати там і слів не таких, як скрізь, їх важко зрозуміти полтавцю, киянину. Щоправда, деякі з цих місцевих слів стали загальноновідомими. Адже всі знають, що таке трембіта, полонина, верховина, коломиї-

ка. Та, мабуть, тільки жителі Верховини користуються словами плай (гірська стежка), вагаш (дорога, що нею ходять овечі отари), бовчар (пастух), флюяра (сопілка, якою пастух скликає стадо), веснування (весняний випас худоби). Тільки там одягають киптар (короткий вишитий кожушок), крисаню (бриль), катрінку (жіночий одяг на зразок плахти), гачі (білі штани) (За А. Матвієнко).

Поміркуйте, чому діалектні слова називають ще «місцевими». Наведіть діалектні слова вашої місцевості.

142. Робота в групах. Доберіть з довідки загальноновживані слова до діалектних.

Гуторити, туск, фіглі, легінь, легіт, бордзо, кобівка, сіряк, бицівка, бульба, миска, маржинка.

Довідка: *вовк, гарбуз, кошик, картопля, швидко, жарти, говорити, печаль, парубок, вітер, вовк, тарілка.*

143. До слів із південно-західного діалекту доберіть загальнолітературні українські відповідники.

Вуйко, ґалеретка, кавалок, креденс, пательня, пляцок, спацер, ровер, рура, слоїк, філіжанка, видіти, ліпше, трафити, слабий.

144. Перекладіть анекдот українською мовою. Чи зрозумілий вам зміст цього тексту? З якою метою введено діалектизми в анекдот?

- Васо, czy pokażecie nam Giewont? – pytają turyści.
- To. Widzita tom pierwszom górkę?
- Tak.
- To nie je Giewont. A widzita tom drugom górkę?
- Tak.
- To tyż nie je Giewont. A widzita tom treciom górkę?
- Nie.
- To je Giewont.

§ 16. ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА І ТЕРМІНИ

- 145.** а) Прочитайте вірш. Які професії у ньому згадуються? До трьох з них напишіть професійні слова.

ГОЛОВНА ПРОФЕСІЯ

Спитай у мами чи у тата,
які професії у них.
Професій в світі є багато,
сповна їх вистачить на всіх.
Учитель, лікар чи геолог,
письменник, слюсар чи кресляр –
всі називають головною
одну професію – школяр.
(А. Костецький)

- б) Запишіть три-чотири назви професій, які вам подобаються.

Професійні слова (profesjonalizmu) – це слова, якими користуються люди певних професій; вживаються у різних стилях мовлення. Наприклад, *мотор, викрійка, ін'єкція*.

- 146.** Визначте та випишіть терміни. Які з них називають поняття науки, техніки, військової справи, мистецтва? За допомогою тлумачного словника з'ясуйте лексичне значення кожного терміна.

1. Через зворушливий сюжет і бездоганну хореографію балет «Жизель» увійшов у класику балету (*З журналу*). 2. Приведення Збройних Сил у бойову готовність означає їхнє розгортання для успішного ведення бойових дій з метою відбиття агресії противника. 3. Американські програмісти створили унікальний алгоритм, який перетворює книжку на музичну композицію. Спеціальна програма за допомогою словника з 14 тисяч слів вивчає текст книги і звуками передає емоції (*З веб-сайту «ЛітАкцент»*).

- 147.** Запишіть слова у дві колонки: в першу – загальноживані; у другу – професійні.

Хліб, хата, рушник, молоко, книга, садок, поле, мартен, горно, лопата, ківш, кожух, термояд, шпон, карниз, комбайн, трактор, борщ, мати, шхуна, стержень, калина, шлак, обрубка, сестра, рука, шпальта, телефон, виделка, вилка.

- 148.** Прочитайте скоромовку. Яким професіям відповідають виділені слова? Доберіть до них інші професійні слова і запишіть їх.

Напекли млинців, позвали кравців, а кравець за млинець, та й побіг у танець.

149. Ознайомтеся з описом давньої професії та словами, що пов'язані з нею. Чи чули ви твори у виконанні кобзарів?

Кобзарі – українські народні співці, творці, виконавці та носії найкращих у світі історичних дум і пісень, учасники боротьби проти турків і татар. Їх назва виникла на основі назви струнного інструменту – кобзи. Саме ж слово кобза є прямим родичем турецькому слову кобуз, або кобес (так називали турки невеликий, з однією струною музичний інструмент, що нагадує гітару).

Після виходу першої славнозвісної Шевченкової книги слово кобзар стало відоме усьому світові (За І. Глинським).

І. Яжакевич.
Пісня Кобзаря. (Перебендя)

150. а) Випишіть професійні слова.

ПОРА ЗА УРОКИ

Ось ти за столом, перед тобою щоденник, зошити, підручники. Записи в щоденнику потрібно робити чітко, бо пам'ять може підвести, і ти виконаєш не те, що задано. Найкраще починати з усних предметів: спочатку вивчи правила, які полегшать виконання письмових вправ. Тепер вправу виконати легко, бо зрозумілі правила. Але пиши дуже ретельно і старанно, це привчить до охайності й порядку. Згадай, скільки клітинок або рядків треба пропустити від попередньої роботи, не забудь про абзаци.

Гарно і правильно виконана домашня робота – радість і задоволення для тебе і для вчителя (З журналу).

б) Запам'ятайте і використовуйте поради з тексту.

151. Проектна робота. Укладіть словничок професіоналізмів, які використовують у своїй професії ваші батьки або родичі. Поясніть значення цих професійних слів.

152. Погрупуйте слова, які використовують у таких професіях: *програміст/ка, лікар/ка, журналіст/ка, вчитель/ка*.

Монітор, підручник, діагноз, верстка, вірус, вправа, сайт, файл, флешка, клас, стаття, спам, інтерв'ю, шприц, учень, процесор.

Терміни (terminy) – це слова, які називають певні наукові поняття. Наприклад, *підмет, множення, глобус, фотосинтез*.

Використовують у текстах наукового стилю. Термін має одне значення.

153. Пригадайте і запишіть терміни із частинами *термо-, фото-, гео-, біо-*.

154. Робота в групах. Запишіть по п'ять слів-термінів з таких галузей наук: мовознавство, медицина, географія, інформатика, математика.

155. Робота в парах. Перекладіть українською мовою. До якої галузі наук належать ці терміни?

Pomoc lekarska, opatrunek, płukanie gardła, pogotowie ratunkowe, zastrzyk, kręgosłup, zapalenie płuc, złamanie kości, gorączka, zwichnięcie, zawroty głowy.

156. Спишіть, підкресліть орфограми. Визначте, з якою галуззю науки пов'язані слова-терміни.

Звідки ми черпаємо відомості, яких немає в літописах, на берестяних грамотах, пергаменті, папірусі, глиняних дощечках, у стародавніх друкованих книгах? На ці запитання дасть відповідь археолог, тобто той, хто займається археологією. Археолог вивчає історичне минуле за допомогою речових пам'яток. Попіл від вогнища, що горіло тисячі років тому, кам'яна сокира, вцілілі черепки від посуду, зброя, місця поховань, храми, фундаменти будівель – усе це речові пам'ятки (За В. Мисаном).

§ 17. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВА ЛЕКСИКА

157. Знайдіть лексичні помилки, відредагуйте тексти. Поясніть, у чому суть помилок?

а) Доводжу до вашого відома, що у школі пройшли спортивні змагання з футболу. Команда нашого класу теж приймала участь. Ми постаралися і класно зіграли. Нас нагородили, бо ми взяли II місце. Це було цікаве міроприємство.

б) Я влюбився. Об'єктом мого зацікавлення стала Оленка. Якщо вона порушить правила нашого спілкування, то я анулюю стосунки. Сподіваюся на мирне співіснування спільних поглядів.

Офіційно-ділова лексика (urzędowo-kancelaryjna leksyka) – це слова і словосполучення, що забезпечують усне й писемне ділове спілкування між установами та між працівниками й установами. Наприклад, *довідка, протокол, позивач, майно, звіт, нарада, допит, свідчення*.

Усне ділове спілкування відбувається на нарадах, зборах, конференціях.

Писемне спілкування здійснюють за допомогою документів, їх називають **діловими паперами (papieru służbowe)**.

До офіційно-ділової лексики належать слова однозначні, позбавлені емоційного забарвлення.

158. а) З'ясуйте за допомогою тлумачного словника значення слова *установа*. Які види установ ви знаєте? Запишіть.

б) Де можна застосувати такі документи: *заяву, доручення, оголошення*?

159. а) Яке з двох поданих варіантів наказів ви б повісили на шкільну дошку оголошень? Чому?

1) Наші учні добре попрацювали над засвоєнням знань і в громадському житті школи непогано себе показали. Ми тут порадилися і вирішили дати грамоти Олі, Ромі, Янкові.

2) На відзначення Міжнародного дня захисту дітей, за досягнення у навчанні та громадській роботі нагородити грамотами Павловську Ольгу, Ковалю Романа, Славського Януша.

б) Назвіть у другому варіанті наказу слова, які ви рідко вживаєте у повсякденному мовленні. Це слова-штампи.

160. Перекладіть українською мовою. Порівняйте слова у польській та українській мовах.

Działacz, klient, zastępca, podanie, życiorys, ogłoszenie, odwołanie, regulamin, obywatel, cudzoziemiec.

161. Знайдіть стилістичні помилки у реченнях, виправте їх. Речення запишіть.

1. У променях сонця виблискували на траві атмосферні опади.
2. Необхідно негайно вжити заходів до ліквідації неуспішності серед учнів нашого класу.
3. До кожного учня доведено план позакласних заходів.
4. Питання придбання спортивної форми було предметом обговорення з моїми батьками.
5. Під час класних зборів піддано гострій критиці тих, хто безвідповідально відноситься до своїх обов'язків.

§ 18. ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА

Просторічні слова (wyrazy potoczne) використовують в усному побутовому мовленні.

До просторічних слів належать:

а) *жаргонізми* – слова, що виникають у розмовному мовленні людей, пов'язаних спільними інтересами. Друга назва – сленг: *наїжджати, облом*;

б) *вulgаризми* – це нецензурні позалітературні слова;

в) *суржикові слова* – це змішування слів або форм слів різних мов: *тіна, кароче, шатня, столувка*.

Просторічні слова – це позалітературна лексика. Уживання просторічних слів – свідчення недостатнього словникового запасу, низького рівня мовної свідомості, відсутності культури мовлення та культури думки. Тому таких слів потрібно уникати: *шо, ап'ять, луччий, нє*.

162. Випишіть просторічні слова. З якою метою вводять їх до своїх творів письменники?

1. Живемо ми кльово, жити нам любо в селі нашім тихім (О. Не-краса). 2. Я їхав у зеленій замурзаній електричці (В. Коренчук). 3. Від Мумукала пахло дікалоном, просто-таки як від якогось полковника (М. Вінграновський). 4. Ех ви, антилігенція. Правду кажуть, що такі живуть менше, ніж прості, бо їх усе роздирають сумніви (М. Стельмах). 5. І не стовбичте отут в усіх на очах! (М. Вінграновський).

163. Доберіть назву тварини, ознаки якої характеризують вас або вашого друга, подругу. Складіть речення за зразком.

ягня – наївний;
заєць – боязкий;
сова – мудрий;
кінь – роботящий;
орел – сміливий;

ведмідь – неповороткий;
сорока – балакучий;
соловей – співучий;
лисиця – хитрий;
оса – кусючий.

164. Робота в групах. Знайдіть у реченнях з реклам слова-жаргонізви. Доберіть до них літературні відповідники.

1. «Снікерс»: не гальмує, снікерсуй. «Флінт» – для тих, хто справді крутий! 3. Цукерки «M@M's»: суперупаковка – весела тусовка. 4. «Пепсі Черрі»: Дикий прикол. Спробуй на смак! 5. «Спрайт»: врубай свій драйв! 6. Цей шампунь накриє тебе ураганом ульотної свіжості.

165. Доберіть до жаргонізмів літературні відповідники.

Бабки, базар, балдіти, барахло, шпора, компік, вирубати, грузити, заскок, класно, шарити, фіолетово, косити, тачка, фани, чайник, хавати, прикинь.

166. Прислухайтесь, як говорять ваші однокласники. Чи є у їхньому мовленні жаргонізви? Навіщо вони їх вживають? Чи прикрашає це їхнє мовлення? Укладіть тлумачний словник жаргонізмів учнів вашого класу.

167. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на назви ремесел у польській та українській мовах.

W każdej prawie wsi stała opodal od innych chata, w której mieszkał Zaporozec. Niektórzy mieli w takich chatach żony i gospodarstwo.

A Zaporozec taki, jako człek zwykle kuty i bity, był poniekąd dobrodziejstwem wsi, w której mieszkał. Nie było nad nich lepszych kowali, kołodziejów, garbarzy, woskobojoów i myśliwych. Kozak wszystko umiał, wszystko zrobił: dom postawił i siodło uszył (Г. Сенкевич).

Довідка: dobrodziejstwo – доброчинність; garbarz – гарбар; kołodziej – колодій; myśliwy – мисливець.

§ 19. ЗАСТАРІЛІ СЛОВА І НОВІ СЛОВА

168. Прочитайте текст. Що ви дізналися нового про мову?

Не всі слова у мові живуть рівноцінним життям. Без одних аж ніяк не можна обійтися, бо ними виражено все, чим ми живемо, інші ж нагадують про себе лише тоді, коли оглядаєш у музеї реліквії давнини.

Багато слів на позначення предметів, явищ, що вийшли з ужитку, зникають.

У мові постійно утворюється не менше слів, ніж відмирає. Нові винаходи й відкриття, нові машини, конструкції, деталі, препарати, нові поняття і форми життя – все це породжує і нові слова (За А. Матвієнко).

Словниковий склад української мови безперервно змінюється. Тому слова, які використовують у сучасній мові постійно і часто, називають **активною лексикою**. До **пасивної лексики** належать слова, які поступово виходять з ужитку або тільки-но з'явилися і не набули широкого використання. Пасивна лексика – це **застарілі слова і неологізми (нові слова)**.

Застарілі слова – це **архаїзми (archaizmy)**, слова, які у літературній мові мають сучасні відповідники: *перст* – *палець*, *єсть* – *є*, *дерево* – *деревина*, а також **історизми (historyzmy)** – назви понять певної історичної епохи: *князь*, *панщина*, *фараон*, *жупан*, *аршин*.

Застарілі слова вживаються в художній або історичній літературі для відтворення певного історичного періоду.

169. Прочитайте текст. Знайдіть застарілі слова. З'ясуйте їх значення за допомогою тлумачного словника.

Я хочу розказати про одяг українців. Жіночий одяг складався з вишитої сорочки, плаhti або понови (двох незшитих або зшитих полотниць). На голові дівчата носили вінець (вінок), а заміжні жінки обвивали голову хусткою, носили очіпок. Повсякденно ходили босоніж або в плетених чи шкіряних постолах. У холодну пору носили кожух, свиту, чоботи.

Чоловічий одяг складався із оздобленої вишивкою сорочки до колін. Сорочку одягали навипуск, підперізувалися шкіряним чи тканим поясом. Штани (портки, гачі) були вузькими. Взимку одягали кожух, сукняну свиту, взували постоли, чоботи, черевики (З підручника).

170. Випишіть із тексту застарілі слова із поясненнями до них. Що нового ви дізналися про козаків?

М. Овечкін. Військова рада на Січі

На чолі всього запорізького війська був гетьман. Його відзнакою була булава – срібна палиця з кулею на кінці. Як гетьман виходив перед військом, над ним несли бунчук – палицю з довгим волосінням з кінських хвостів. Козак, що ніс бунчук, звався бунчужний. При гетьмані був писар, його відзнакою була печать, каламар і перо.

Обозний мав нагляд над козацьким табором і артилерією. Осавули розвозили військові накази. Хорунжі несли козацькі прапори. Старший, що правив на Січі у відсутності гетьмана, звався кошовий (За І. Крип'якевичем).

171. Доберіть до кожного із застарілих слів відповідне йому сучасне слово. У якому стилі доцільно вживати застарілі слова? Складіть п'ять речень зі словами на вибір. Запишіть їх.

Град, березіль, піїт, дружина, ратай, глаголити, рать, уста, грядущий, каганець, дійство, спудей, чадо, корогва, зигзиця, десниця, зело, рамено, веремія, перст.

172. Прочитайте поезію. Знайдіть застарілі слова. Що вони означають? Яких слів у вірші більше – застарілих чи загальноновживаних? Чому?

Ой діброво – темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
Раз укриє тебе рясно

Зеленим покровом, –
Аж сам собі дивується
На свою діброву..
Надивившись на доненьку
Любу, молодую,
Возьме її, та й огорне
В ризу золотую
І сповіє дорогою
Білою габою, –
Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

(Т. Шевченко)

173. Спишіть речення. Підкресліть застарілі слова, визначаючи архаїзми та історизми.

1. Кругом дівчата танцювали в дрібушках, в чоботах, у свитках (*І. Котляревський*). 2. Як одступиш од грамоти на аршин, то вона од тебе на сажень (*Народна творчість*). 3. Наварили галушки на три п'яді завдовжки (*Народна творчість*). 4. Аж ось учувся йому знайомий глас (*М. Старицький*). 5. Нове мотовило аж гуло в її руках і вряди-годи черкалося об сволок (*І. Нечуй-Левицький*).

Неологізми (neologizmy) – це нові слова, виникнення яких пов'язано з появою нових предметів та понять.

Нові слова поповнюють словниковий склад мови, і більшість з них з часом переходить до складу активної лексики, наприклад, *кіно, автомобіль*.

Неологізми – це переважно слова іншомовного походження. Особливо багато нових слів називають поняття та явища зі сфери сучасних інформаційних технологій: *смартфон, провайдер, скайп, файл*.

174. Випишіть серед поданих слів неологізми. Поміркуйте, які з них уже стали загальноживаними.

Комп'ютер, жупан, літак, консенсус, школа, лазер, дукат, клуня, радіо, книга, відро, телебачення, менеджер, гувернантка, супермаркет, екскурсія, інтернет.

175. а) Подумайте і скажіть: яка різниця між словами: *магазин – супермаркет; провідник – лідер; образ – імідж; повідомлення – меседж; вихідні дні – вікенд?*

б) Проектна робота. Складіть словничок неологізмів, які вживаєте щодня. З'ясуйте їх значення.

176. а) Прочитайте текст. Випишіть неологізми. Чому виникають неологізми?

А що чекає на корабель у космосі? Адже його може закрутити з шаленою швидкістю. Отже, космонавт повинен навчитися легко переносити найрізноманітніші оберти і вібрації. І кандидата в космічні мандрівки саджають у різні апарати – центрифуги, ротори, вібростенди, які імітують можливі космічні пригоди. Центрифуга обертає його з шаленою швидкістю, вібростенд трясє так, наче хоче витрясти з нього душу, а ротор обертається одночасно у трьох площинах – бовтанка виходить немислима (П. Попович).

б) Чи можна слово *корабель* назвати багатозначним?

Особливим різновидом неологізмів є **авторські неологізми (neologizmy stylistyczne (artystyczne), або *оказіоналізми (wyrażenia okazjonalne)*** – це слова, які створюють письменники. Наприклад, *брунькоцвіт, золотзар (П. Тичина), снігоцвіт (Т. Шевченко)*.

177. а) Випишіть авторські неологізми. Де їх використовують?

1. Листопадово день до грудей припав – і кленово мені, й калиново (А. Мойсієнко). 2. З полудня наче вигодинюється (Є. Гуцало). 3. Київ – закаштанений, Київ – омузичений, у піснях омріяний, у боях посічений (А. Камінчук). 4. Статично так викривлював сизоперу голову потішений хазяїн (Є. Гуцало). 5. Відбувається немінуча і невідворотна мақдональдизація світу (О. Сенчик). 6. Золотокоса невістка промінилась розквітлим соняшником, який батько-мати догадались прикрасити блакитнопелюстковими барвінками очей (Є. Гуцало).

б) Придумайте власні неологізми.

178. Запишіть слова за їх лексичним значенням.

Слово, яке вийшло з ужитку – ... . Нове слово або вислів, що з'являється у мові – ... . Слово, яке вживається в усіх стилях, використовується всіма – ... . Слово, використовуване лише в окремих стилях чи в одному з них – ... . Слова або інші елементи в літературній мові, узяті з діалекту; слова, поширення яких обмежується територією

певного наріччя (діалекту) – ... . Слова або звороти, властиві мовленню людей певної професії – ... . Слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя – ... .

Довідка: застаріле, неологізм, загальноновживане, стилістично забарвлене, діалектизми, професійні, термін.

179. Гра «Я – мовознавець». Установіть відповідність.

1. Нетрадиційний напрям науки, що досліджує НЛО.	а) візажист
2. Дизайнер або художник із макіяжу, майстер косметичного і живописного прикрашання обличчя.	б) римейк
3. Кисломолочний продукт із фруктовими добавками.	в) йогурт
4. Новий варіант старого музичного запису, нова версія давньої постановки спектаклю, кінофільму.	г) модем
5. Зовнішнє обладнання комп'ютера, що використовується для зв'язку з телефонними лініями.	д) уфологія

180. Перекладіть українською мовою. З'ясуйте значення неологізмів.

Utwory gwiazd hip-hopu i rapu, w tekstach których ulubieńcy młodzieży wymieniają nazwy produktów znanych marek, traktowane są coraz częściej przez wielkie światowe firmy jako najlepsza forma reklamy. Miliony młodych fanów na całym świecie gotowe są zapłacić każdą cenę, aby mieć rzecz zachwalaną przez uwielbianego artystę. Niezależnie, czy chodzi o firmowy ciuszek czy kosztowne auto, popularni raperzy wyznaczają i narzucają najnowsze trendy (3 журналу).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які словники ви знаєте?
2. Як поділяється лексика за використанням?
3. Яка різниця між архаїзмами та історизмами? Наведіть приклади.
4. Що таке неологізми? Наведіть приклади.
5. Продовжіть речення:
  - а) Слово, яке вийшло з ужитку – це ... .
  - б) Нове слово або вислів, що з'являється у мові – це ... .
  - в) Слова або звороти, властиві мовленню людей і певної професії – це ... .
  - г) Слова, поширення яких обмежується певною територією, – це ... .
  - д) Слова, які вживаються усіма мовцями – це ... .

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ»

181. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

I рівень

1. Що означає слово *лексика*?
2. Усі слова є багатозначними у рядку:
А гострий, пенал, голова;
Б зелений, рукав, іти;
В ручка, кисень, квітка;
Г вода, ножиці, веселий.

II рівень

3. Доберіть антоніми до слів: *мілкий, гучно, праця, яскравішати*.
4. Утворіть по два словосполучення із омонімами: *слід, ніж*.

III рівень

5. Випишіть діалектизми. Доберіть до них літературні відповідники.
Вечеря, ґаздиня, жито, ватра, слоїк, сонце.

IV рівень

6. Напишіть невеликий твір «Древній Львів», використовуючи застарілі слова.

Варіант 2

I рівень

1. Що означає слово *лексикологія*?
2. Усі слова вжиті в переносному значенні у рядку:
А тепле літо, теплий кожух;
Б тепле молоко, теплий погляд;
В теплі слова, теплі стосунки;
Г тепле взуття, тепла вода.

II рівень

3. Доберіть синоніми до слів: *господар, ввічливий, кричати, раптом*.
4. Утворіть словосполучення зі словами-паронімами: *громадський – громадянський; задача – завдання*.

III рівень

5. Випишіть терміни. Складіть з ними речення.
Книжка, граматика, бібліотека, квітка, глобус, циркуль.

IV рівень

6. Напишіть невеликий твір «У здоровому тілі – здоровий дух», вживаючи слова-професіоналізми, терміни.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Це потрібно знати:

що таке фразеологізми;
різновиди фразеологізмів.

Цього необхідно навчитися:

пояснювати значення фразеологізмів;
користуватися фразеологічним словником.

Це треба запам'ятати:

чим відрізняється фразеологізм від вільного
словосполучення.

Над цим варто замислитися:

«Визначте значення слів, і ви звільните людство
від половини його помилок» (Р. Декарт).

Фразеологія (frazeologia) – це розділ мовознавства, який вивчає лексично неподільні, стійкі словосполучення, або **фразеологізми**.

§ 20. ЛЕКСИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ. ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ФРАЗЕОЛОГІЧНИМ СЛОВНИКОМ

У кожній мові, зокрема в українській, є стійкі словосполучення, часто близькі за значенням до повнозначних слів. Наприклад, *кльовати носом* – дрімати, *накивати п'ятами* – втекти.

Стойкі словосполучення називаються **фразеологізмами (związki frazeologicznymi)**. На відміну від вільного словосполучення, яке мовці щоразу творять наново, фразеологізм використовують як уже готовий стійкий вислів, що має певне значення. Порівняйте: *біла фарба* і *біла ворона* (особа, яка вирізняється чимось з-поміж інших). Фразеологізми роблять мову образною, надають їй емоційності: *говорити – вести розмову*; *дивитися – стріляти очима*; *здоровий – кров з молоком*. У реченні фразеологізм виступає одним членом: *Як свої п'ять пальців знали хлопці ці місяця (знали як? як свої п'ять пальців – обставина)*.

182. Прочитайте смішинки. Назвіть фразеологізми, які вживають у текстах. Що вони означають? У чому полягає кумедність ситуацій?

- а) Мати з малим сином пішла на виставу «Собака на сіні».
– Ну що, Івасю, сподобалася тобі вистава? – питають.

– Ет, набрехали. Ні сіна не було, ні собаки не показували, – відповів хлопчик.

б) Хлопчик, упіймавши муху, просить: «Мамо, зроби мені з мухи слона».

– Але ж це неможливо, – відповіла мама.

– А от тато каже, що ти завжди з мухи слона робиш.

в) Після закінчення навчального року син каже батькам:

– Я мушу залишитися на канікулах вдома.

– Чому? – питають батьки.

– Бо мені вчителі казали: «З твоїми знаннями ти далеко не поїдеш!»

г) Питає малого бешкетника батько:

– Ти що, віника захотів?

А він йому на те:

– Ні, тепер я нову машинку хочу!

д) Питає вчителька учнів, на яких інструментах вони грають. Один хвалиться, що на скрипці, інша – на піаніно, ще інший – на контрабасі. А Іванко вигукує:

– А я на нервах мами!

183. Прочитайте речення. Знайдіть фразеологізми. З'ясуйте їх значення. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

1. Євген почувується ні в сих ні в тих (*М. Колосников*). 2. Треба берегти, як зіницю ока, безцінну культурну спадщину народу (*О. Гончар*). 3. Це через неї ми вскочили в халепу (*В. Нестайко*). 4. Кайдашиха прикусила язика, але її розбирала злість (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Головне, звести кінці з кінцями, без хвостів... (*М. Стельмах*). 6. Ні світ, ні зоря, а вже Василь і в Наума (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Запам'ятайте! Про значення фразеологізмів можна дізнатися із **фразеологічного словника**.

184. Прочитайте словосполучення, погрупуйте і запишіть у дві колонки – вільні словосполучення і фразеологізми. З'ясуйте значення фразеологізмів.

Забивати кілок у землю, забивати баки; зловити на гарячому, зловити рибу; клювати зерно, клювати носом; болить горло, брати за горло; переливати у порожнє відро, переливати з порожнього в порожнє; заплющити очі, закривати очі.

185. Гра «Хто швидше». Поясніть і запишіть через ризик значення фразеологізмів. Скористайтеся фразеологічним словником.

Горить у руках, вийти сухим з води, вітер у голові, зірки з неба хапати, дивитися крізь пальці, бити байдики.

186. Гра «Я – актор». Продовжіть подані фразеологізми, показуючи жестами завершення висловлювань.

Вилами по воді ... .
 Очей не можна ... .
 Ні слухом ... .
 Як сніг ... .
 Не бий ... .
 Виходити сухим ... .

187. Закінчіть фразеологічні звороти, запишіть і поясніть їх лексичне значення.

а) вертиться, ...; б) дивиться, ...; в) ласий, ...; г) упертий, ...;
 д) чистий, ...; е) робить, ...

Довідка: як теля на нові ворота; як кіт до сала; як сльоза; як муха в окропі; як баран; як мокре горить.

188. а) Погрупуйте фразеологізми в антонімічні пари.

Викинути з голови;	за тридев'ять земель;
пасти задніх;	вести гору;
очі мозолити;	носити в серці;
рукою подати;	крізь землю провалитися;
тримати язик за зубами;	теревені правити.

б) Робота в парах. Складіть діалог, уживаючи антонімічні пари фразеологізмів.

189. Поясніть польські прислів'я українською мовою. Знайдіть відповідні прислів'я українською мовою.

1. Bez pracy nie ma kołaczy. 2. Dla chcącego nie ma nic trudnego.
 3. Dobre słowo mało kosztuje, a pomaga wiele. 4. Korzeń nauki gorzki, lecz owoc słodki. 5. Kto latem pracuje, zimą głodu nie poczuje. 6. Jedna jaskółka nie wróży wiosny.

190. Робота в групах. Пригадайте і запишіть по п'ять фразеологізмів зі словами *рука, нога, голова, язик, око*.

Зверніть увагу! Фразеологізми не завжди можна перекласти дослівно. Потрібно добирати в іншій мові фразеологізм, який би за змістом відповідав тому, що перекладають.

191. Доберіть до поданих фразеологізмів синоніми.

Як на духу; як корова язиком злизала; у дугу зігнути; одним духом; і в вус не дуги.

Довідка: в одну мить, як вітром здуло, поклавши руку на серце, у три погібелі, і вухом не вести.

192. а) Прочитайте. З'ясуйте значення фразеологізмів і складіть з ними речення.

Розбити глека; взяти себе в руки; ахіллесова п'ята; авгієві стайні; коники показувати; грати першу скрипку; язик до Києва доведе; пекти раків; вовчий апетит; як дві краплі води.

б) Намалюйте ілюстрації до поданих фразеологізмів (на вибір).

§ 21. РІЗНОВИДИ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ І ВЖИВАННЯ ЇХ У МОВЛЕННІ

Різновидами фразеологізмів є також прислів'я, приказки (przysłowia), афоризми, крилаті вислови (aforyzmy, złote myśli).

193. Прочитайте прислів'я. Поміркуйте, в яких ситуаціях їх можна використати. Як відображено в них сімейні стосунки, зв'язки? Знайдіть орфограми й поясніть їх за допомогою правил. Назвіть синонімічні прислів'я.

1. Яке коріння, таке й насіння. 2. Який дід, такий і його плід. 3. Яблучко від яблунки недалеко відкотиться. 4. Немає дерева без коріння. 5. Яка хата, такий тин, який батько, такий син. 6. Хто батьків забуває, той щастя в житті не знає. 7. Мати знає, чим пригощати.

194. а) Поясніть значення прислів'їв і приказок.

1. Вітер добрий при столі, а злий при морозі. 2. Грудень рік кінчає, а зиму починає. 3. Весна красна квітками, а осінь плодами. 4. Хто хоче більше знати, треба менше спати. 5. Порожня бочка гудить, а повна мовчить. 6. Не бійся розумного ворога, а бійся дурного приятеля. 7. Маленька праця краща за велике безділля. 8. Як напише

один дурень, то сто розумних не розбере. 9. Все добре переймай, а зла уникай.

б) Випишіть антоніми.

195. Допишіть кінцівку прислів'їв і приказок.

1. Не кажи гоп, поки ... . 2. З добрим дружи, а лихого ... . 3. Не все те золото, що ... . 4. Хочеш їсти калачі, не сиди ... . 5. Сім разів відміряй, а ... . 6. Семеро одного ... . 7. Вік живи, вік ... .

196. Перепишіть речення, вставте в них пропущені слова із довідки і поясніть правопис слів з апострофом.

1. А в ... така сила, що всі квіти погасила. 2. Гірко заробиш – солодко ... . 3. Наша сила – ... єдина. 4. ... – найбільше багатство. 5. Щастя в повітрі не ..., воно в боротьбі дістається. 6. Раз на віку трапилось ... залізти на моркву, та й вже каже: «Я вище од усіх».

Довідка: черв'як, в'ється, рум'янець, сім'я, з'їси, здоров'я.

197. Проведіть конкурс на найкращого знавця прислів'їв та приказок.

198. Перекладіть прислів'я українською мовою. На основі одного з них складіть невелику розповідь.

1. O wilku mowa, a wilk tu. 2. Co dwóch, to nie jeden. 3. Robotą nie zajęc, w las nie ucieknie. 4. Żeby kózka nie skakała, toby nóżki nie zła-mała. 5. Gdzie cienko, tam się rwie. 6. Trafiła kosa na kamień. 7. Każdy jest kowalem swego losu.

199. Запишіть і вивчіть напам'ять афоризми.

1. І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь (*Т. Шевченко*).
2. Людина створила культуру, а культура – людину (*В. Русанівський*).
3. З усіх утрат втрата часу найтяжча (*Г. Сковорода*).
4. Словесне пересичення – одне з найшкідливіших пересичень (*В. Сухомлинський*).
5. Книги – морська глибина.
Хто в них пірне аж до дна,
Той, хоч і труду мав досить,
Дивнії перли виносить (*І. Франко*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що вивчає фразеологія?
2. Що таке фразеологізм?
3. Які види фразеологізмів ви знаєте? Наведіть приклади.

4. Скількома членами речення виступають фразеологізми?
5. Де пояснюються їх значення і походження?
6. У яких стилях мовлення найчастіше вживаються фразеологізми?

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «ФРАЗЕОЛОГІЯ»

200. Виконайте рівневі завдання.

I рівень

1. Фразеологізм – це:

- А** стійке словосполучення;
- Б** вільне словосполучення;
- В** наука про фрази;
- Г** одна фраза.

2. Фразеологія вивчає:

- А** фрази;
- Б** словосполучення;
- В** фразеологізми;
- Г** фразеологізми і їх різновиди: прислів'я, приказки, крилаті вислови.

II рівень

3. У якому варіанті правильно пояснено значення фразеологізму «ніг під собою не чути»?

- А** красти;   **В** плакати;
- Б** бігти;   **Г** втомитися.

4. Який фразеологізм має значення «готовий заплакати»?

- А** очі горять вогнем;
- Б** очі на лоба лізуть;
- В** очей не відведеш;
- Г** очі на мокрому місці.

III рівень

5. Який фразеологізм можна продовжити словами «поки не перескочиш»?

- А** Краще синиця в жмені ... .
- Б** З ким поведешся ... .
- В** Не кажи «гоп» ... .
- Г** Не родись вродливим ... .

IV рівень

6. Запишіть повні форми фразеологізмів із попереднього завдання. Складіть із ними речення.

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ

Це потрібно знати:

які є самостійні та службові частини мови.

Цього необхідно навчитися:

розрізняти частини мови;

визначати граматичні ознаки, синтаксичну роль.

Це треба запам'ятати:

змінні й незмінні частини мови;

словосполучення.

Над цим варто замислитися:

«Де грамотні люди, там біди не буде»

(Народна творчість).

§ 22. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

201. а) Прочитайте текст, визначте його головну думку.

Спливло за обрій тепле літо,
Спливло, мов човен по воді,
І мандрівним далеким світом
Вже марять птахи молоді.

б) Знайдіть у тексті іменники і визначте лексичне значення кількох з них.

в) Визначте, які з них є назвами істот, а які – назвами неістот, чи є власні й загальні назви.

202. Випишіть в одну колонку іменники, а в другу – інші частини мови. Як ви їх розрізняєте?

Працювати – праця, чемний – чемність, п'ять – п'ятірка, дихає – дихання, мріяли – мрія, блакитний – блакить.

Міркуйте! Слово *праця* вказує на дію, але позначає її як предмет (*що?*), належить до жіночого роду, змінюється за відмінками (*праці, працюю* і т. д.). Отже, це **іменник**.

Слово *працювали* вказує на дію (*що робили?*), яка відбулася, і належить до минулого часу. Це – **дієслово**.

Всі на світі добре знають, що предмет я означаю.

– Хто чи що, – ви запитайте і про мене все дізнайтесь,

Я істота й неістота: парта, зайчик, дошка, котик.

Маю рід, число, відмінок і чотири аж відміни.
Хто я? Знайте достеменно: Називаюсь я ...

Іменником (rzeczownikiem) називається частина мови, що означає назву особи, предмета, явища й відповідає на питання **хто? що?** Наприклад: *Іван, котик (хто?), стіл, дерево (що?), тепло (що?)*. Морфологічні ознаки іменника – це рід, відміна, група; змінюваність за числами, відмінками.

203. Випишіть із тексту іменники, до кожного поставте запитання. Визначте рід, число іменників. Загальною чи власною назвою вони є?

Українці мають усі підстави пишатися тим, що їхня Батьківщина не раз переживала дні сили і слави, мала справді легендарних героїв. За її волю загинули мільйони дочок і синів. Україна ніколи не поневолювала інших народів (А. Лотоцький).

204. Розгляньте таблицю. Розкажіть про іменник. Що нового ви дізналися про цю частину мови?

Іменник як частина мови

Що означає (лексичне значення)	предмети, особи, явища	Львів, людина, хід, юнь, сотня, сила, дерево, птах.
На які питання відповідає	<i>хто? що?</i>	дівчина – <i>хто?</i> стіл – <i>що?</i>
Постійні ознаки	загальні та власні, абстрактні та конкретні, істоти й неістоти, рід, відміна, група	ясен – загальна назва, конкретний, неістота, ч. р. Ірина – власна назва, конкретний, істота, ж. р.
Непостійні граматичні ознаки	число, відмінок	земля (одн.) – землі (мн.); воля (Н. в.) – боли (Р. в.), волею (Ор. в.).
Синтаксична роль	підмет, присудок, другорядні члени речення	<u>За річкою козаченько</u> <u>на кобзі грає.</u>

205. а) Прочитайте рядки з вірша. Випишіть іменники й доведіть, що вони можуть бути загальними й власними назвами.

Сієє Софія, собор Ярослава,
Собор зброяря й гончаря (С. Литвин).

б) Що означають іменники – загальні назви *гончар, зброяря*? Чим вони відрізняються від власних?

Іменники належать до загальних або власних. **Загальні іменники (imiona pospolite)** є узагальненою назвою ряду однорідних предметів (людей, тварин, речей, явищ). Наприклад: *батько, птах, парта, помилка*. **Власні іменники (imiona własne)** – це назви одиничних предметів (людей, міст, географічних назв, вулиць тощо). Наприклад: *Олег, Львів, Карпати, вул. Івана Франка*.

Зверніть увагу! В українській мові, на відміну від польської, іменники – назви людей за національністю чи місцем проживання пишуться з малої літери.

206. Допишіть речення.

Зразок. Населення України – українці.

Населення Польщі – ... .

Населення Данії – ... .

Населення Греції – ... .

Населення Італії – ... .

Населення Франції – ... .

Населення Фінляндії – ... .

Населення Англії – ... .

Населення Голландії – ... .

Іменники можуть означати назви людей, тварин та явищ, ознак, кількостей, дій, процесів (*дівчина, собака, сніг, зелень, одиниця, біг, навчання*).

З цього погляду їх поділяють на групи: **назви конкретні (rzeczowniki konkretne)** (*дівча, хліб*) й **абстрактні (rzeczowniki abstrakcyjne)** (*світ, радість*), **назви істот (rzeczowniki żywotne)** (*учень, сестра*) і **неістот (rzeczowniki nieżywotne)** (*писанка, місяць*).

207. Погрупуйте слова у дві колонки: а) конкретні назви; б) абстрактні назви. Поясніть, як ви їх розрізняєте.

Пісня, любов, вікно, ручка, совість, почуття, мир, картина, будинок, боротьба, тиша, лінощі, галявина, міраж.

208. Відгадайте загадки. Слова-відповіді охарактеризуйте як частину мови.

1. Маленькі будиночки по місту біжать, хлопчики й дівчатка в будиночках сидять.

2. Я не їм вівса і сіна, дайте випити бензину, – усіх коней обжену, куди хочеш побіжу.

3. Без рук, без ніг, на животі ходить.

Іменники можуть бути головними і другорядними членами речення. Наприклад: *Людина завжди вірила у щастя*. Найчастіше іменники у реченні є підметом і додатком.

209. Розгадайте кросворд.

1) Власна назва людини, що дають їй після народження.

2) Косметична мазь.

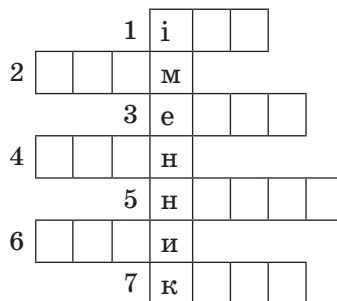
3) Твір образотворчого мистецтва, виконаний з натури.

4) Механізм для підймання й переміщення вантажів.

5) Велика рибацька сітка.

6) Нижні кінцівки людини.

7) Кімната в школі, де відбувається навчальний процес.

210. Спишіть текст, добираючи з дужок більш вдалі, на ваш погляд, слова і словосполучення. Визначте морфологічні ознаки та синтаксичну роль іменників.

Нарешті настає (кінець літа, останній місяць літа). Ще добре припікає вдень (небесне світило, сонце), але ранкова (прохолода, свіжість) з кожним днем стає все більш відчутною. Багато квітів уже (відцвіло, віджило).

§ 23. ПРАВОПИС ВЛАСНИХ НАЗВ ІМЕННИКІВ

211. а) Пригадайте, чим відрізняється написання іменників – власних назв від загальних.

б) Прочитайте слова і словосполучення. Чому вони пишуться по-різному?

Михайло Іванович Кобзар, «Кобзар» Т. Шевченка, Велика Ведмедиця, ведмедиця Астра, Далекий Схід, озеро Світязь, Нова Каховка, Львівська площа, роман «Місто», журнал «Вітчизна», Вітчизна.

в) Звірте свої міркування з правилами у таблиці.

Правопис власних назв

З великої букви пишуть	Приклади
Прізвища, імена, імена по батькові, псевдоніми, прізвиська	<i>Шевченко Тарас Григорович, Кобзар</i>
Клички свійських тварин	<i>котик Мурчик, корова Красуля</i>
Географічні та топографічні назви	<i>Україна, Карпати, Європа</i>
Астрономічні назви	<i>Юпітер, Земля, Марс</i>
Перше слово у назвах свят, подій	<i>Новий рік, Великдень, День вчителя</i>

З великої букви пишуться	Приклади
Індивідуальні назви міфологічних та релігійних істот і божеств, дійові особи у художніх творах	<i>Венера, бог Перун, Господь Бог, Котигорошко, Мавка</i>
Перше слово назв інститутів, музеїв, колективів, організацій, міністерств	<i>Інститут культури, Державна хорова капела. Але: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України</i>
Назви продуктів, виробів, марок автомобілів, готелів, кораблів, медалей (у лапках)	<i>цукерки «Веснянка», автомобіль «Вольво», корабель «Тарас Шевченко», медаль «За відвагу»</i>

212. Поясніть уживання великої букви та лапок у поданих словах і словосполученнях.

Президент України, Європа, Ясеницька загальноосвітня школа імені О. П. Довженка, опера «Катерина», Організація Об'єднаних Націй, роман «Орда», медаль «За бойові заслуги», газета «Експрес», місто Дрогобич, сузір'я Чумацький Шлях, Нобелівська премія.

213. а) Спишіть. Доведіть, що це текст. Підкресліть іменники. Визначте рід, загальні чи власні, абстрактні чи конкретні назви іменників. Поясніть написання власних назв іменників.

Перлина України – Гуцульщина. З давніх-давен славилась вона своїми талантами. Цей край подарував нашому народові і світовій культурі Юрія Федьковича, Леся Мартовича, Марка Черемшину. А ще – Володимира Івасюка. Рідко хто в одній особі поєднав таланти композитора, співака, поета. Його відомі пісні «Червона рута», «Водограй», «Я піду в далекі гори» та десятки інших є окрасою української естради (з газети).

б) Заспівайте одну із відомих пісень В. Івасюка. Створіть проект про цього українського композитора.

М. Горда. Портрет В. Івасюка

214. Спишіть, розкриваючи дужки й замінюючи, де треба, малу букву на велику.

(л)ьвівська (о)бласть, (н)аціональна (а)кадемія (н)аук (у)країни, (ч)умацький (ш)лях, (ш)евченкознавець, (р)івненська АЕС, (б)олгарія, (є)вангеліє, (с)есія (в)ерховної (р)ади, (м)істо (с)уми, (з)бройні (с)или (у)країни, (с)обор (с)вятого (в)олодимира.

215. Гра «Запишіть власну назву». До кожного з поданих іменників доберіть географічну назву, від якої утворено це слово.

Киянин, галичанин, сибіряк, француз, швед, турок, херсонець, алжирець, індієць, угорець, харків'янин, кубинець, узбек, слобожанець, гуцул.

216. Прочитайте. Спишіть, уставляючи на місці крапок пропущені слова, що є у довідці.

1. Газета ... друкує цікаві матеріали. Полярна ... ледь-ледь мерехтіла. Корова ... славиться удоями молока. 2. Як не шкодила ... .., що не робила, а бачить – нічого не вдіє. На ... світ стоїть. Газета ... заснована у 1912 році.

Довідка. 1. Зірка, зірка, «Зірка». 2. Кривда, правда, «Правда».

217. Запишіть іменники, які, залежно від написання, можуть означати то загальні, то власні назви. Наприклад, *заєць (тварина)* і *Заєць (прізвище)*.

218. Усно доповніть кожну групу слів власними назвами.

1. Географічні поняття: Крим, ...
2. Персонажі казок: Колобок, ...
3. Свята: Спасівка, ...
4. Назви художніх творів: оповідання «Пилипко», ...
5. Гори: Карпати, ...
6. Марки автомобілів: «Волга», ...

219. а) Перекладіть українською мовою.

Prawie 200 tysięcy osób mieszkających w Polsce nosi nazwisko Nowak. Jest ono zdecydowanie najbardziej popularne w naszym kraju. Drugie miejsce należy do Kowalskich, lecz tych jest o 50 tysięcy mniej. Na trzeciej pozycji uplasowali się Wiśniewscy, których mamy 108 tysięcy. Liczbę Nowaków można zilustrować, porównując ją do liczby mieszkańców Kielc. Wyobraźmy sobie, że każdy mieszkaniec tego miasta nosi to nazwisko (*Iz gazetu*).

б) Висловіть думки про найпоширеніші українські прізвища.

220. Дайте письмові відповіді на запитання:

1. Які книжки ви читаєте?
2. Хто є їх авторами?
3. Які кінофільми вам подобаються?
4. Які телепередачі любите переглядати?
5. Які книжкові видавництва вам відомі?
6. Які дитячі журнали і газети читаєте?
7. Якими навчальними інтернет-сайтами користуєтесь?

§ 24. РІД ІМЕННИКІВ. ІМЕННИКИ СПІЛЬНОГО РОДУ

221. а) Спишіть текст. Підкресліть іменники, визначте рід кожного з них.

Знання тобі дають у школі для того, щоб ти вмів здобувати нові знання. Живи у світі думок, осягай ідеї. Життя без думки – жалюгідне животіння. День без думки, без читання – марно прожитий день. Бійся в юні роки порожнечі душі, легкості в думках, дешевих розваг (В. Сухомлинський).

б) Поясніть, як ви визначаєте рід іменників. Свої міркування звірте із поданим нижче матеріалом.

Рід (rodzaj) – постійна граматична ознака іменників, яку визначають за називним відмінком однини.

Кожний іменник, що має форму однини, належить до одного з родів: **чоловічого, жіночого або середнього**. **Чоловічий рід (rodzaj męski)** можна визначити, співвідносячи слово із займенниками **цей** або **він**: *хлопець, клен*; **жіночий рід (rodzaj żeński)** – із займенниками **ця** або **вона**: *дівчина, сосна*; **середній рід (rodzaj nijaki)** – із займенниками **це** або **воно**: *кошеня, дерево*.

Іменники, що вживають тільки у множині, не належать до жодного з родів: *ножиці, штани, Карпати, сани, канікули, іменини, вершки* й ін.

222. а) Прочитайте текст. Який це тип мовлення? Чому автор скористався саме ним?

Чи звертали ви коли-небудь увагу на таку цілковиту нісенітницю: якщо серйозно сприймати наші граматичні «роди», то виходить, що *стілець* чимось чоловічіший від *табуретки*, а гнучкий, ніжний *хміль* більше схожий на чоловіка, ніж та могутня *береза*, навколо якої він обвився. *Слива* в наших очах чомусь «вона», *персик* – «він», а *яблуко* – взагалі «воно», середнього, не існуючого в житті роду.

Справді: якщо б розподіл різних предметів за граматичними родами ґрунтувався на якостях, притаманних самим предметам, на їхніх власних і суттєвих властивостях, тоді в мовах усіх народів «чоловічий» і «жіночий», «жіночий» і «середній» роди розподілялися б, напевно, однаково (За Л. Успенським).

б) Які думки викликав у вас текст? Висловіть свої міркування, наведіть приклади.

в) Спробуйте довести, чому слова *вірш, поезія, оповідання* належать до різних родів.

Міркуйте! В іменниках – назвах істот рід розрізняє стать і вік: *чоловік – жінка, студент – студентка, вовк – вовчиця – вовчечня, баран – вівця – ягня*. Проте багато назв тварин (особливо диких) мають рід, що не розрізняє статі цих тварин: *оса, жайворонок, білка, барс, джміль* та ін.

223. Прочитайте діалог. Проаналізуйте й оцініть відповіді учнів. Доведіть власну думку.

Учитель. – Чи змінюються іменники за родами?

Перший учень. – Не змінюються. Наприклад, іменник жіночого роду *стіна* не можна поставити у формі чоловічого або середнього роду.

Другий учень. – Іменники змінюються за родами, наприклад: *учитель – учителька*.

Запам'ятайте! В українській мові є ряд іменників, які мають інший рід, ніж у польській мові. Наприклад, *шоколад* (ч. р.) – *czokolada* (ж. р.), *оркестр* (ч. р.) – *orkiestra* (ж. р.), *гімназія* (ж. р.) – *gimnazjum* (с. р.), *афіша* (ж. р.) – *afisz* (ч. р.).

224. Перекладіть подані іменники українською мовою. Порівняйте родові форми слів у польській та українській мовах. Зробіть висновок.

Fortepian, kotlet, morać, program, śniadanie, olej, margaryna, kontrola, benzyna, klomb, piec, cień, witamina, tempo, szansa, rola, guzyko, schemat.

225. а) Прочитайте. Спробуйте визначити рід виділених іменників.

1. Малий Василько – великий *базіка*. Мала Оленка – велика *базіка*. 2. Тарасик – умілий *лівша*. Галина – уміла *лівша*. 3. Молодий *учений* М. Залісний виголосив промову. Відома *вчена* В. Коваленко прийшла на зустріч із учнями. 4. Юрій Гагарін – перший у світі *космонавт*. Валентина Терешкова – перша *космонавтка* серед жінок.

б) Поясніть, чи різняться іменники *базіка, лівша* від іменників *вчений, вчена, космонавт, космонавтка* за граматичними ознаками.

Частина іменників має **спільний рід (rzeczowniki dwurodzajowe)** – чоловічий і жіночий, чоловічий і середній. Це група іменників на *-а, -я, -о*, що служать для характеристики осіб і вживаються здебільшого в розмовному мовленні: *листоноша, рівня, тихоня, лівша, базіка, сирота, бідолаха, ледащо*.

Окрему групу становлять іменники, що називають професії, посади: *педагог, суддя, професор, агроном, скульптор, космонавт, майстер*. Це **слова чоловічого роду**, однак є тенденція вживати слова з відповідними суфіксами для називання осіб жіночої статі: *професор – професорка, кравець – кравчиня, дизайнер – дизайнерка*.

В українській мові є іменники, що мають паралельні (варіантні) форми роду: *довіра – довір'я, змій – змія, зал – зала, жираф – жирафа*.

226. Від поданих слів утворіть іменники жіночого роду.

Поет, письменник, німець, англієць, індієць, грек, лев, заєць, індик, ткач, депутат, прем'єр, громадський діяч.

227. Замініть подані речення одним словом-іменником спільного роду.

Той (та), хто любить багато говорити. Той (та), хто цурається фізичної, важкої роботи. Вередлива людина. Людина, неоднакова з кимось у певному відношенні. Неслухняна дитина. Людина, що пише лівою рукою. Людина, яка задається. Людина, яка багато говорить без діла. Той (та), що плаче без причини. Надзвичайно лінива людина. Неохайна людина. Той (та), що любить довго спати.

228. Складіть речення зі словами *листоноша, староста* так, щоб вони були вжиті в чоловічому та жіночому родах.

229. Спишіть, уставляючи пропущені букви. Визначте рід іменників. Розставте розділові знаки.

1. Як.. ти непосида зауважив батько Юркові. 2. Моя тітка досвідчен.. інженерка. 3. Молод.. архітекторка підготувала проект Будинку культури. 4. Олег став так.. білоручкою дивувалася Марійка.

Рід іменників, утворених словоскладанням, визначається:

– за першим словом, якщо обидві частини складного слова відмінюють: *ракета-носій, ракетною-носієм* – жіночий рід; *диван-ліжка, диваном-ліжком* – чоловічий рід.

– за другим словом, якщо відмінюється тільки друга частина складного слова: *кіловат-година, кіловат-годиною* – жіночий рід.

Незмінювані складноскорочені слова мають рід головного слова, від якого утворене складноскорочене слово: *ця ГЕС (гідроелектростанція) – жіночий рід, цей ЛНУ (Львівський національний університет) – чоловічий рід.*

Запам'ятайте! Іменники жіночого роду: *путь, криза, магістраль, шинель, емаль, туш (фарба).*

Іменники чоловічого роду: *собака, біль, нежить, полин, степ, Сибір, опис, дріб, тюль, шампунь, ступінь, степінь, тунель, туш (невелика п'еса).*

230. Лінгвістична гра «Хто швидше?». Доберіть до іменників потрібні за змістом прикметники, узгоджуючи їх у роді з іменниками.

Путь, біль, полин, степ, магістраль, опис, Сибір, дріб, тюль, шинель, емаль, собака, доповідь, професор, роззява, Іванко, МОН, ООН.

231. Випишіть іменники спільного роду. Складіть із ними речення.

Вестибюль, картопля, невдаха, дівча, бюлетень, нездара, депо, рояль, каліка, майстер, фальш, професор, роззява, какаду, лівша, ледащо.

§ 25. РІД НЕЗМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

232. Розгляньте таблицю. Запам'ятайте правила визначення роду в незмінюваних іменниках.

Рід незмінюваних іменників

Правило	Приклади
Іменники – назви осіб мають рід відповідно до статі	<i>мосьє (він), конференсьє (він), мадам (вона), місіс (вона), пані (вона)</i>
Іменники – назви тварин належать до чоловічого роду	<i>фламінго, поні, кенгуру (але: муха цеце жіночого роду)</i>
Іменники – назви неістот належать до середнього роду	<i>трюмо, кіно, метро, кашне, бюро, пюре, шосе, радіо, пенсне</i>
Іменники – географічні назви, назви газет, журналів належать до роду, який має родова (загальна) назва	<i>місто (воно) Тбілісі; річка (вона) Міссурі; озеро (воно) Ері; газета (вона) «Дейлі Експрес», острів (він) Хокайдо</i>

233. Визначте рід поданих незмінюваних іменників, доберіть до них прикметники за зразком.

Зразок. Гарний колібрі (птаха).

Батумі, шимпанзе, шосе, радіо, какаду, мадам, бюро, Чикаго, Капрі, Міссурі, лото, метро.

234. а) Визначте іменники чоловічого, жіночого, середнього та спільного родів. Доберіть до них прикметники й запишіть. Поясніть, як ви визначаєте рід іменників.

Староста, ТОВ, депутат, Неїжкаша, Галайда, *Чилі, фойє*, Коротких, Поті, бідолаха, кашне, поні, Перу, трюмо, Величко.

б) Поясніть написання виділених слів.

Доберіть синоніми до слова *бідолаха*. У яких стилях мовлення їх найчастіше вживають?

235. а) Запишіть, добираючи потрібні незмінювані іменники з довідки.

1. Ці маленькі коні мають назву ... . 2. Що за звір сидить у мішку? Це ж маленький ... . 3. Нам сподобавсь над усе цей розумний ... . 4. У ліс поїдемо усі на новенькому ... .

Довідка: шимпанзе, таксі, поні, кенгуру.

б) Подумайте і скажіть, як називаються діти цих тварин.

236. Прочитайте і дайте відповідь на запитання.

Учитель попросив одного з учнів: «Поклич Петренка». Хлопець вибіг на подвір'я і зупинився в нерішучості. «Кого ж покликати, – міркував він, – Сергія чи Валентину? Обоє ж мають однакове прізвище». Кого мав на увазі вчитель і чому завагався учень?

Запам'ятайте! Жіночі прізвища на приголосний звук та на *-о, -ко, -ло*, – це незмінювані іменники: Ольга Франко, Ользі Франко, з Ольгою Франко.

До чоловічого роду належать незмінювані іменники *сироко, торнадо* (назви вітрів).

До жіночого роду – *авеню* (вулиця), *кольрабі* (капуста), *саямі* (ковбаса), *боржомі* (вода), *хінді* (назва мови), *івасі, потасу* (риба).

237. Напишіть невелику розповідь на тему «Похід у зоопарк», уживаючи незмінювані іменники.

Усмішка.

– *Оленко, якого роду парта?*

– *Якщо Остапова – чоловічого, якщо Тетянчина – жіночого, а якщо та, де сидять Наталка і Віталій, – то спільного.*

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чому рід – постійна граматична ознака іменників?
2. Як визначати рід іменників?
3. Які іменники належать до спільного роду?
4. Як визначити рід у незмінюваних іменниках?
5. Рід яких іменників треба запам'ятати?

§ 26. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ. ІМЕННИКИ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ ТІЛЬКИ В ОДНИНІ АБО ТІЛЬКИ В МНОЖИНІ

238. а) З'ясуйте, чим відрізняються виділені в реченнях форми слів.

Дніпро – найбільша *річка* України. *Річки* України несуть свої води у Чорне море.

б) Яке значення мають форми однини і множини іменників? Чи можна за допомогою форми числа іменників позначити точну кількість предметів?

239. Поставте іменники у формі однини і множини. Який висновок можна зробити? Зверте свої міркування з наведеним нижче матеріалом.

Книжка, клен, граблі, залізо.

Більшість іменників має обидві **форми числа (liczby):** **однину (liczba pojedyncza)** і **множину (liczba mnoga)**. Для позначення одного предмета вживається іменник у формі **однини:** *рука, школа*. Форма **множини** іменників використовується для позначення двох і більше предметів: *ру́ки, школи*.

Число – це непостійна граматична ознака іменника. Розрізняють **однину** і **множину** за закінченнями в усіх відмінкових формах (*кінь, коня, конем – коні, коней, кіньми*). Множину іменників утворюють від однини зміною закінчення, а іноді й наголосу: *хлопець – хлопці, нога – ноги*, але: *відповідальне завдання – відповідальні завдання*.

240. Робота в парах. Випишіть у дві колонки іменники, що вживаються тільки у формі однини, та іменники, що вживаються тільки у формі множини.

Радощі, врода, пахощі, Київ, Дніпро, ворота, Карпати, сміливість, граблі, окуляри, мед, гіпс, сани, вила, малювання, ножиці, Полтава, перець, бджільництво, консерви, золото, хімія, розпач, шахи, вода.

Деякі іменники мають лише одну форму числа.

Тільки в однині вживаються іменники:

- з абстрактним значенням: *мужність, мир, повітря*;
- більшість власних назв: *Іван, Галичина, Дніпро, Говерла*;
- збірні: *молодь, дитвора, птаство, мурашня, коріння*;
- речовинні: *кисень, просо, вугілля, залізо*.

До іменників, що вживаються **тільки у множині**, належать:

- назви парних предметів: *сани, ножиці, штани, двері*;
- деякі речовинні: *дріжджі, макарони, вершки, парфуми*;
- назви часових понять, свят, обрядів, ігор: *канікули, піжмурки, іменини, шахи*;
- деякі власні назви: *Чернівці, Суми, Альпи, Піренеї*;
- деякі абстрактні: *лінощі, дебати, кошти, сутінки*.

Зверніть увагу! Іменники *люди, діти, гуси, кури* – це множинні іменники.

Іменники *людина, дитина, гуска, курка* утворюють форми однини і множини: *людина – дві людини, дитина – три дитини, гуска – гуски, курка – курки*.

241. а) Доберіть іменники-антоніми, що вживаються лише у формі однини, до слів: *честь, холод, хвилювання, гамір*.

б) Доберіть іменники-антоніми, що вживаються лише у формі множини, до слів: *сум, світанок, свято*.

242. Утворіть іменники, що означають збірні поняття, від поданих слів. Визначте число утворених іменників. Зі словами на власний вибір складіть речення.

Зразок. Промені – проміння.

Листки, птахи, прилади, учителі, товариші, корені, ткачі, ворони, жінки, студенти, камені, козаки.

243. Лінгвістична гра. Назвіть слово, що вживається тільки в множині:

- 1) назва обласного центру в Україні, 8 букв;
- 2) сільськогосподарське знаряддя праці, 6 букв;
- 3) інструмент, яким користуються кравці, 6 букв;
- 4) старовинний народний музичний інструмент, 7 букв;
- 5) широкі штани, які носили козаки, 8 букв.

244. а) Перепишіть текст. Визначте рід і число іменників.

ЗЕЛЕНЕ МОРЕ

Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки... Серед одного городу вгніздилась прездорова стара, широка та гілляста дика груша, розклала своє гілля трохи не при землі на бур'яни та картоплю (*І. Нечуй-Левицький*).

б) Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

В. Маковський. Український пейзаж з хатами

в) Усно опишіть зображений пейзаж.

245. Розв'яжіть кросворд. Запишіть іменники, що вживаються тільки в множині.

1. Зимовий пересувний засіб на полозах. 2. Отвір у стіні, через який входять до кімнати. 3. Широкий прохід або проїзд в огорожі, між будівлями. 4. Синонім до слова *майно* (застаріле слово). 5. Перерва в навчальних заняттях. 6. Відходи, що виникають при розмелюванні зерна. 7. Приємне емоційне почуття. 8. Паливо. 9. Обласний центр в Україні.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
с	д	в	п	к	в	р	д	с
и								и
	і						а	
		а				і		
			и		и			
				и				

Усмішка.

- Як, на твою думку, Петрику, слово «штани» в однині чи в множині?
- Верхня частина в них – однина, а нижня – множина.

246. Перепишіть іменники, групуючи їх за числами.

Уродини, вітри, стіл, пшоно, село, комашня, завод, канікули, хлопці, врожаї, Альпи, кияни, любов, вікно, золото, поле, боротьба, повість, молодь, уста, журба, гроші, калози, пильність, вість, озимина, речовина, гори, збори.

247. Перекладіть іменники українською мовою. Зверніть увагу на зміни у формі числа.

Konserwy, makaron, maliny, meble, mleko, naród, nożyczki, państwo, śmietana, włosy, dżungla, sień, promienie, liście.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які іменники вживають тільки в однині? Наведіть приклади.
2. Які іменники вживають тільки у множині? Наведіть приклади.
3. Доведіть, що число – непостійна граматична ознака іменників.

§ 27. ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ

248. Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене про відмінки (przypadki). Який відмінок називається прямим, які – непрямі.

Назва відмінка	Питання	Синтаксична роль
1. Називний	<i>хто? що?</i>	Підмет, присудок
2. Родовий	<i>кого? чого?</i>	Другорядні члени речення
3. Давальний	<i>кому? чому?</i>	
4. Знахідний	<i>кого? що?</i>	
5. Орудний	<i>ким? чим?</i>	
6. Місцевий	<i>на (у) кому? на (у) чому?</i>	
7. Кличний	–	Звертання

Називний відмінок є **прямим** і є початковою формою частин мови, що відмінюють. Решта відмінків є **непрямими**.

В українській мові крім прямого і непрямих відмінків є ще особливий відмінок – **кличний**, який вживають при звертанні: *О земле ти моя, нема рідніш за тебе!* (В. Сосюра).

Іменники в називному і кличному відмінках вживають завжди без прийменників, у місцевому – завжди з прийменниками, а в інших відмінках – з прийменниками і без них.

249. а) Прочитайте текст. До якого стилю він належить?

Ось стрункі яблуньки, неначе обсіпані рожевими плодами. Так густо їх вродило, що навіть гілля підпирали кілками, щоб під вагою не поламалось. Серед листя рожевощокі, ніжні яблука ніби дивляться на нас і кличуть: ну, скуштуйте нас, ми такі смачні! (О. Копиленко).

б) Визначте рід, число, відмінок іменників.

250. Спишіть текст, розкрийте дужки, виберіть відповідну форму іменника.

Все минає і все проходить, але продовжується життя, джерело якого – любов. Як і найгустіший дим не в (сила) заступити (сонце), так і найчорніше зло не в (сила) подолати добро, що виходить з (любов). Невмирущим є все, що здібне любити. У (любов) тріумфує над (тьма) світ – сонячний, прекрасний, божественний світ (І. Багрянний).

251. а) Спишіть словосполучення, поставте в дужках іменники в називному відмінку. Усно визначте відмінок кожного іменника.

Зразок. Дорога до міста (місто).

Дізнатися про брата, тополя при дорозі, бути в товариша, розмова з другом, обрати дорогу, захоплюватися живописом, кадри з кінофільму, дякувати матері, мудрість народу, пам'ятник Франку, хворіти на ангіну.

б) Доведіть, що відмінкові форми іменників служать для зв'язку слів у словосполученні й реченні.

252. а) Прочитайте й перекажіть текст. Що нового ви дізналися про відмінки?

В українській мові є гордовиті відмінки. Не бажають допомоги прийменників. Виконують граматичну працю в реченні самі. Це називний і кличний. Називний відмінок сам виражає граматичні зна-

чення. Адже він – основний відмінок. Кличний відмінок часто виражає наші почуття, а їх хочеться висловити самому, не допускаючи суперників – прийменників.

На великому граматичному просторі живуть родовий, давальний, знахідний та орудний відмінки. З одного боку межує з ними місцевий відмінок, який уживають тільки з прийменниками. З другого боку межують називний і кличний відмінки, що вживають тільки без прийменників. А родовий, давальний, знахідний та орудний відмінки не вередують. Тому можуть і самі виражати граматичні значення, і поєднуватися також із прийменниками (*За І. Вихованцем*).

б) Усно зробіть синтаксичний розбір перших трьох речень. Якими членами речення виступають іменники? Яку роль відіграють закінчення?

Пофантазуйте. Опишіть уявну оселю відмінків. Хто з них на якому поверсі «мешкає»? Хто з ким «сусідить»?

Запам'ятайте! В українській мові є група іменників, здебільшого іншомовні слова, що не змінюються ні за відмінками, ні за родами. З іншими словами вони вступають лише в смислові зв'язки. **Не відмінюють:**

1) іншомовні слова з кінцевим голосним: *Фелліні, кіно, кашне;*

2) жіночі прізвища на приголосний та *-о, -ко, -ло*: з *Оленою Гайдай, Ользі Собко;*

3) абревіатури та складноскорочені слова: *до США, у завкафедрою*. Але є і такі, що відмінюються: *дит'ясла – дит'яслами, військкомат – у військкоматі*.

Зверніть увагу! Чоловічі прізвища на приголосний та *-ко* відмінюються: фільм Олександра Довженка; пам'ятник Іванові Франку.

253. Перекладіть текст українською мовою. Порівняйте відмінкові форми та закінчення іменників у польській та українській мовах.

Każdego roku internet zyskuje wielu zwolenników. Publikowane tu informacje pomagają w nauce, pracy, a znużonym dostarczają rozrywkę. Za jego pośrednictwem można nawiązać także ciekawe znajomości. Zdarza się jednak, że młodzież zapomina o ciemnych stronach globalnej sieci. Wirtualny świat staje się ważniejszy niż ten prawdziwy i nie widzi nikt w tym nic złego. Nałogowcy mają też zbyt słabą wolę, aby w odpowiednim momencie wyłączyć komputer. W takich przypadkach pomoc lekarza i terapeuty może okazać się jedynym wyjściem z sytuacji (*Iz gazetu*).

Довідка: dostarczać – постачати; nałogowcy – uzалежнені; rozrywka – відпочинок; zdarzać się – видаватися; zwolennik – прихильник; zyskować – отримувати вигоду.

254. Випишіть із тексту іменники. Визначте рід, число, відмінок іменників.

Рідна земля! Дорога серцю земля батьків та прадідів наших. Осіпвані в піснях народних безмежні степи, зелені ліси й долини, високі блакитні небеса! Хіба є що краще за це миле серцю привілля? Хіба є що на світі дорожче за Вітчизну? (Із підручника).

§ 28. ПОДІЛ ІМЕННИКІВ НА ВІДМІНИ І ГРУПИ

255. Пригадайте, як відмінюють іменники – усі однаково чи по-різному? Назвіть іменники, які відмінюють однаково. На скільки груп можна розподілити подані іменники за особливостями їх відмінювання.

Тиша, стіл, тінь, гусеня.

256. а) Розгляньте таблицю. Зверте свої міркування з поданою у ній інформацією.

Типи відмін іменників

Відміна	Рід	Закінчення у Н. в. одн.	Група	Приклади
I	жіночий, чоловічий, спільний	<i>-а, -я</i>	тверда	<i>хата, Микола, сирота</i>
			м'яка	<i>земля, Надія</i>
			мішана	<i>душа</i>
II	чоловічий, середній	нульове закінчення, <i>-о, -е, -я</i>	тверда	<i>дуб, вікно, тато</i>
			м'яка	<i>край, поле, знання, сонце</i>
			мішана	<i>кущ, плече</i>
III	жіночий	нульове закінчення, <i>-и</i>	–	<i>честь, річ</i>
				<i>мати</i>
IV	середній	<i>-а, -я (у непрямих відмінках з'явля- ються суфікси -ат-, -ят-, -енн)</i>	–	<i>лоша – лоша́ти, теля – теля́ти, ім'я – іме́ні</i>

б) Доберіть і запишіть свої приклади (по два іменники) до кожної відміни та групи.

257. Робота в групах. Користуючись таблицею, визначте, до якої відміни належать іменники:

Звичка, місце, олія, радість, мати, ягня, зелень, водій, ім'я, староста, плащ, Ілля, Київ, службовець, теля, ноша, лоша, дівчина, центр, дівча, обличчя, гордість, вікно, Павло.

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники I та II відмін (**deklinacjе**) поділяються на **групи: тверду, м'яку та мішану.**

До **твердої групи** належать іменники:

I відміни з основою на твердий приголосний (крім шиплячих): *слава, Хома, староста;*

II відміни з основою на твердий приголосний (крім шиплячих): *світ, місто.*

До **м'якої групи** належать іменники:

I відміни з основою на м'який приголосний: *неділя, Зоя, Ілля;*

II відміни з основою на м'який приголосний: *курінь, край, піддашшя* та іменники середнього роду із закінченням *-е*: *гілля, сонце, серце.*

До **мішаної групи** належать іменники:

I відміни з основою на шиплячий: *межа, листоноша;*

II відміни з основою на шиплячий: *плащ, ключ, плече, селище.*

258. Випишіть із прислів'їв та приказок іменники, поставте їх у початковій формі. Визначте, до якої відміни і групи (якщо є) вони належать.

1. Обачність – оберіг розуму. 2. Що голова, то розум. 3. Жартуй, глечуку, доки не луснув. 4. Згяяного часу й конем не доженеш. 5. Щастя – не підкова, під ногами не знайдеш. 6. На язичі медок, а на думці льодок. 7. Із нехотя з'їв вовк порося. 8. Як із клоччя батіг.

259. Виразно прочитайте вірш. Знайдіть іменники, вкажіть, до яких відмін і групи вони належать.

ПІСЕНЬКА ПРО КОСМІЧНОГО ГОСТЯ

Достигають яблука ранети.
Рання осінь листя золотить.
Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.
Я спитаю: – Є у вас поети?
Як по-марсіанськи «макогін»?
Знаєш, там туманність Андромеди,
хай не йде так часто на обгін.

Він посидить, трохи відпочине,
цей мій дивний, нетутешній гість.
Планетарно синіми очима
про безмежний Космос розповість.
Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як зветься журавлі.
Хай посіє в себе на планеті
жменьку слів із нашої Землі (Л. Костенко).

Запам'ятайте! До жодної відміни не належать:
незмінювані іменники (*кенгуру, бюро, візаві, кіно*);
іменники, що мають тільки форму множини (*окуляри, сани, ковзани*);
іменники, що мають прикметникову форму (*черговий, наречена*).

260. Прочитайте текст. Випишіть іменники. Визначте їх рід, число, відмінок, відміну і групу.

ЗДОРОВ'Я

Людський організм працюватиме завжди вправно, якщо буде здоровим. Щоб бути сильним і здоровим, тобі необхідне повноцінне харчування. Різна їжа і велика кількість рідини постачають організм енергією і допомагають рости.

Кожен день ти повинен митися водою з милом, щоб утримувати тіло в чистоті. Вона запобігає розповсюдженню хвороб.

Фізичні вправи, рухливі ігри примножують твої сили, зміцнюють м'язи.

Сон потрібен організму, щоб мозок і м'язи відпочивали (З журналу).

261. Перекладіть речення українською мовою і запишіть. Зверніть увагу на відмінкові форми іменників у польській та українській мовах.

1. Jeden z nauczycieli małego jej syna odkrył w nim talent malarski (Б. Прус).
2. Pan Wołodyjowski ofiarował serce Barbarze... (Г. Сенкевич).
3. – Czy to wy, synkowie? – wołała stara kniahini (Г. Сенкевич).
4. Wszystkich państwa proszę nad Niemen... (Е. Ожешко).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Скільки відмінків в українській мові? Назвіть їх.
2. Які відмінки називають непрямыми? Чому?
3. Яку роль у реченні виконують відмінкові форми іменників?
4. Як пов'язують з іншими словами в реченні незмінювані іменники?
5. За якою ознакою іменники поділяють на відміни?
6. До яких відмін належать іменники жіночого й середнього родів?
7. Яку властивість мають іменники IV відміни?
8. Як визначити відміну іменників *ягня* і *ягнятко*?

§ 29. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

- 262.** Провідмінійте іменники *сосна*, *вишня*, *груша* в однині. Виділіть відмінкові закінчення. Який висновок можете зробити?
- 263.** а) Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на написання відмінкових закінчень іменників I відміни.

Відмінювання іменників I відміни

Відмінок	Тверда група	М'яка група	Мішана група
	<i>Однина</i>		
Н.	рука́	мрія́	ве́жа
Р.	руки́	мрії́	ве́жі
Д.	руці́	мрії́	ве́жі
Зн.	ру́ку	мрію́	ве́жу
Ор.	руко́ю	мрією́	ве́жею
М.	(на) руці́	(у) мрії́	(на) ве́жі
Кл.	ру́ко	мріє́	ве́же
	<i>Множина</i>		
Н.	ру́ки	мрії́	ве́жі
Р.	рук	мрій	веж
Д.	рука́м	мрія́м	ве́жам
Зн.	ру́ки	мрії́	ве́жі
Ор.	рука́ми	мрія́ми	ве́жами
М.	(на) рука́х	(у) мрія́х	(на) ве́жах
Кл.	ру́ки	мрії́	ве́жі

- б) Поясніть, від чого залежать відмінності у відмінюванні іменників I відміни.**

- 264.** а) Запишіть іменники в родовому, знахідному, орудному відмінках однини. Визначте кінцевий приголосний основи іменників та групу, до якої вони належать. Укажіть рід.

Мережа, сім'я, вдача, Галя, тесля, кухня, вишня, мелодія, круча, Микола, воєвода, площа.

б) Провідмінійте виділені слова.

- 265.** Доведіть, що іменники *вдача, характер, норев* – синоніми. Складіть із ними речення (усно).

В орудному відмінку однини іменників I відміни закінчення **-ою** пишуть у словах з основою на твердий приголосний (*дорогою, річкою*), закінчення **-ею** – у словах з основою на м'який та шиплячий приголосний (*ріллею, тишею*), **-єю** (варіант закінчення **-ею**) – в іменниках з основою на [й] (*шиєю, мрією*).

- 266.** а) Робота в групах. Запишіть іменники в давальному, знахідному й орудному відмінках однини та родовому й місцевому множини. Підкресліть відмінкові закінчення.

Мрія, душа, липа, надія, чаша, сирота, Леся, лелека, межа.

б) З-поміж слів, поданих у вправі, знайдіть іменник I відміни, який у родовому відмінку множини є омонімом до іменника II відміни в називному відмінку однини. Складіть речення з відгаданими іменниками.

- 267.** Розгляньте фотоілюстрацію. Опишіть її усно, використайте подані слова та словосполучення.

Стара вулиця, проїжджа частина, бруківка, клумба, спокійна вуличка, казкова тиша, буденна краса.

1. У називному відмінку однини іменники твердої та мішаної груп закінчуються на **-а**, м'якої – на **-я**; у множині іменники твердої групи – на **-и**, а м'якої та мішаної – на **-і** (*левада, хаща, зозуля; левади, хащі, зозулі*).

2. У родовому відмінку множини деякі іменники мають паралельні форми (*губ і губів, легень і легенів, мам і мамів, баб і бабів*) або закінчення **-ей**, **-ів** (*мишей, суддів*). В іменнику *староста* є паралельні закінчення залежно від значення слова: *староста* (у класі) – *старостів* (на весіллі).

3. У родовому відмінку множини може відбуватися чергування [о], [е] з [і] (*гора – гір, сирота – сиріт, корова – корів*, але: *вежа – веж, межа – меж*).

Зверніть увагу! *Пісня – пісень, земля – земель, сосна – сосон (і сосен)* – з'являються вставні [о], [е].

268. Поставте іменники, записані в дужках, у формі родового відмінка множини.

1. Серед народних (судді) і (засідателі) багато (жінки). 2. Я прочитав кілька цікавих (статті) про життя рослин і тварин на півночі. 3. Для людських (думки) немає віддалі. 4. На концерті не було лише кількох (мами). 5. Орел (мухи) не ловить, а слон – (миші).

Запам'ятайте! Приголосні звуки перед закінченням **-ей** не подвоюються: *стаття – статей*.

1. У давальному й місцевому відмінках однини відбувається чергування приголосних **к – ц, г – з, х – с** (*рука – руці, у руці; нога – нозі, на нозі; муха – мусі, на мусі*).

2. У знахідному відмінку множини іменники – назви істот мають форму родового відмінка (*сестер, мам, поетес*), назви неістот – називного (*хати, поеми, чаші*). У назвах комах і деяких тварин вживаються паралельні форми: *пасти овець – пасти вівці, розводити бджіл – розводити бджоли*.

3. У кличному відмінку однини іменники мають закінчення **-о** (тв. група): *мамо, сестро*; **-е, -є** (м'яка та мішана групи): *доле, мріє, друже*. Іменники м'якої групи з пестливим значенням мають закінчення **-ю** (*бабусю, матусю*).

269. Складіть із поданих слів словосполучення.

Купатися, в, річка; спати, в, луг; ховатися, в, стріха; лежати, на, дорога; давати, тітка; розповідати, сестричка.

В орудному відмінку деякі іменники паралельно з *-ами* або *-ями* мають закінчення *-ми*. Наприклад: *свиньями – свиньми; слъозами – слізьми*.

270. Спишіть. Поставте слова, записані в дужках, в орудному відмінку.

Рушницями, пістолетами й шаблями за-порожці особливо любили шикувати, оздоблюючи дорогою (оправа) та (прикраси). Шаблі використовували з (середня довжина) в п'ять четвертей. Шабля була настільки необхідною козакам, що в їхніх піснях завжди називалася (шабля-сестриця, ненька рідненька, панночка молоденька). Запорожці віддавали перевагу шаблі перед іншою (зброя), особливо (куля), і називали її (чесна зброя) (За Д. Яворницьким).

Орфограма: Букви *о, е, є* в закінченнях орудного відмінка однини іменників І відміни: *книгою, зорею, зброєю*.

271. Перекладіть українською мовою. Порівняйте відмінкові форми іменників у польській та українській мовах.

Zaśpiewać piosenkę; dziękować matce; rysować kredką; iść po drodze; prosić o pomoc; pożyczyć książkę; walczyć o prawdę; przyjechać z rodziną; spotkać się z Natalią; rozmawiać o pogodzie.

Усмішка.

Хлопчик жаліється сусідові:

- *Ваш собака мене вкусив! Покарайте його!*
- *Заспокойся. Ти, мабуть, дражнив його або вдарив?*
- *Ні, я лише підняв його, щоб погладити.*
- *Як же ти його підняв?*
- *За хвіст.*

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які іменники належать до І відміни? Наведіть приклади.
2. Як іменники І відміни поділяють на групи?
3. У яких відмінкових формах відбувається чергування голосних? Наведіть приклади.
4. У яких відмінкових формах відбувається чергування приголосних? Наведіть приклади.
5. Від чого залежать відмінності у відмінюванні іменників І відміни?

§ 30. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІІ ВІДМІНИ

272. Розгляньте таблицю. Які особливості відмінювання іменників ІІ відміни ви помітили?

Відмінювання іменників ІІ відміни

Відмінюнок	Чоловічий рід			Середній рід			
	Тверда група	М'яка група	Мішана група	Тверда група	М'яка група	Мішана група	
Однина							
Н.	дуб	кінь	край	пляж	коло	знання	річище
Р.	дуб-а	кон-я	кра-ю	пляж-у	кол-а	знанн-я	річищ-а
Д.	дуб-ові(-у)	кон-єві(-ю)	кра-єві(-ю)	пляж-у	кол-у	знанн-ю	річищ-у
Зн.	дуб	кон-я	край	пляж	кол-о	знанн-я	річищ-е
Ор.	дуб-ом	кон-єм	кра-єм	пляж-ем	кол-ом	знанн-ям	річищ-ем
М.	(на) дуб-і	(на) кон-єві(-і)	(у) кра-ї(ю)	(на) пляж-і	(у) кол-і	(у) знанн-і	(у) річищ-і
Кл.	дуб-е	кон-ю	кра-ю	пляж-е	кол-о	знанн-я	річищ-е
Множина							
Н.	дуб-и	кон-и	кра-ї	пляж-і	кол-а	знанн-я	річищ-а
Р.	дуб-ів	кон-ей	кра-їв	пляж-ів	кіл	знань	річищ
Д.	дуб-ам	кон-ям	кра-ям	пляж-ам	кол-ам	знанн-ям	річищ-ам
Зн.	дуб-и	кон-ей, кон-и	кра-ї	пляж-і	кол-а	знанн-я	річищ-а
Ор.	дуб-ами	кін-ьми, кон-ями	кра-ями	пляж-ами	кол-ами	знанн-ями	річищ-ами
М.	(на) дуб-ах	(на) кон-ях	(у) кра-ях	(на) пляж-ах	(у) кол-ах	(у) знанн-ях	(у) річищ-ах
Кл.	дуб-и	кон-и	кра-ї	пляж-і	кол-а	знанн-я	річищ-а

273. Провідмініайте слова: *син, соловей, учитель, серце*. Виділіть закінчення. Зверте їх із інформацією, поданою в таблиці.

274. Поставте у формі орудного відмінка однини подані іменники:

Батько, Миколаїв, лице, вогнище, листя, біль, Дунай.

275. Робота в групах. Поставте подані іменники у формі давального відмінка однини (утворіть можливі паралельні форми).

Брат, дитячко, село, озеро, вміння, читач, тиждень, живопис, Іран, сум.

У давальному, орудному та місцевому відмінках однини пишемо закінчення *-ові, -ом*, якщо це іменники твердої групи: *дідові, дідом, на дідові; -еві, -ем* пишемо, якщо це іменники м'якої та мішаної груп: *журавлеві, журавлем, на журавлеві; -єві, -єм* пишемо, якщо основа закінчується на [й]: *героєві, героєм, на героєві*.

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду мають паралельні закінчення *-ові, -еві, -єві* та *-у, -ю*: *батькові – батьку, учителеві – учителю*.

Іменники середнього роду мають закінчення *-у, -ю*, хоча в назвах істот можливі паралельні закінчення: *телятку – теляткові*.

276. Спишіть, уставте іменники у потрібній формі. Визначте відмінки, виділіть закінчення. Поясніть вживання та написання закінчень іменників II відміни.

1. Великому (корабель) велике плавання.
2. Всякому (овоч) свій час.
3. Добре тому (коваль), що на обидві руки кує.
4. Раді люди (літо), а бджоли (цвіт).
5. Безперерійно працюють шахтарі (Донбас).
6. З (цегла, граніт, метал, бетон) око милують нові споруди.

У місцевому відмінку однини іменники II відміни мають паралельні закінчення *-ові, -еві, -єві, -у, -ю, -і, -ї*.

Закінчення *-ові, -еві, -єві* можуть мати майже всі іменники II відміни (крім іменників середнього роду, що закінчуються на *-я*).

Закінчення *-і, -ї* переважає тоді, коли при іменнику вживаються прийменники *у(в), при, на*; закінчення *-у, -ю* – коли вживається прийменник *по*: *при вчителі – по вчителю, на полі – по полю, у лісі – по лісу*.

Односкладові іменники, у яких при відмінюванні наголос падає на закінчення, мають переважно закінчення *-у, -ю*: *на льоду, на снігу, у степу*.

277. Прочитайте текст. Чому автор звертає нашу увагу на порушення мовної норми? Чи можна їх назвати морфологічними помилками? Аргументуйте свою відповідь.

Іменник *слов'янин* відмінюється так само, як і *селянин*, тому в родовому відмінку буде *слов'ян*, а не *слов'янів*.

Українська граматики вимагає у місцевому відмінку множини закінчення *-ах, -ях*: *по пальцях, по складах, по горах і долинах*. Закінчення *-ам* буває тільки в давальному відмінку множини (За Б. Антоненком-Давидовичем).

278. а) Прочитайте прислів'я, розкриваючи дужки й уживаючи потрібну відмінкову форму іменника. Випишіть іменники II відміни й визначте їх рід, відмінок і групу.

1. Дружба та братство – найбільше багатство. 2. Перевіряй золото (вогонь), а (дружба) – грішми. 3. Вірного (друг) народ прославить, бо він (товариш) в (біда) не зоставить. 4. Дерево міцне (коріння), людина – (друзі). 5. Для доброго (друг) випряжу (кінь) з (плуг). 6. Не май сто (коня) у (поле), а май (друзі) доволі. 7. Оточуй себе не (тин), а (приятелі).

б) Напишіть невеликий роздум на тему першого прислів'я.

Усмішка.

Хлопчик переглядає телепередачу, а мама, готуючи вечерю, питає:

- *Ти що більше любиш: балет чи оперу?*
- *Що звариш, те і їстиму, мамусю.*

§ 31. ГРУПИ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ З ОСНОВОЮ НА -р

279. а) Спробуйте визначити, до якої групи належать іменники *мир, кобзар, школяр*.

б) Провідмініяйте ці іменники, виділіть закінчення і зіставте їх. Який висновок можна зробити?

в) Перевірте свої міркування з поданим нижче матеріалом.

Іменники II відміни чоловічого роду на -р

Групи		
Тверда	М'яка	Мішана
Односкладові іменники та іменники з основою на <i>-ір, -ор, -ур, -ер</i> та <i>-ар, -яр, -ур</i> із постійним наголосом: <i>двір, звір, директор, абазур, інженер, базар, бригадир, маляр, столяр</i> .	Двоскладові та багатоскладові іменники з суфіксами <i>-ар, -ур</i> з наголосом, що переходить з основи на закінчення: <i>воротар, богатир, секретар, пухир, лікар, лимар</i> .	Назви людей за професією або діяльністю з наголошеним суфіксом <i>-яр</i> : <i>школяр, газетяр, каменяр, різьбяр, мебляр, маляр</i> .

Запам'ятайте! До м'якої групи належать: *Ігор, токар, аптекар, якір, рицар, бібліотекар, слюсар, якір, козир; цар, псар* (односкладові).

Іменники твердої групи: *комар, снігур, звір, хабар, пазур* у називному відмінку множини мають закінчення *-і*.

280. а) Спишіть подані іменники у три колонки, розподіліть їх за групами у формі родового відмінка однини.

Глухар, ковзаняр, базар, поштар, пісняр, командир, лікар, папір, байкар, повістяр, декламатор, авіатор, тягар, бджоляр, тхір, жар, футляр, косар, тесляр.

б) Перевірте правильність виконання вправи за допомогою орфографічного словника.

281. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на форми роду і числа іменників в українській та польській мовах.

Wróciłem ze szkoły głodny jak wilk. Ledwie zrzuciłem w przedpokoju plecak i buty, wpadłem do kuchni. Zacząłem przegląd lodówki. Co by tu zjeść? O, twarożek. Ale z przyprawami. Nie chce! Ser żółty? Nie mam ochoty? Wędlna? E ... jakaś tłusta... Zajrzałem do zamrażalnika. Lody! To jest coś! Wyjąłem pudełko na stół. W szafce znalazłem jeszcze dżem i miód. Pycha! (Б. Влодарчик).

Міркуйте! Визначаючи групу іменників чоловічого роду на *-р*, враховуйте:

1) наголос (на основі чи закінченні – для твердої та м'якої груп: *бригадір – бригадіром* (наголос постійний – тверда), *воротар – воротарем* (наголос перемістився з основи на закінчення – м'яка);

2) крім наголосу ще й значення слова – для мішаної групи: *газетяр – газетярá – газетярém* (назва людини за професією чи родом занять – мішана).

Зверніть увагу! *Лікар – лікаря – лікарем; лікарі – лікарів – лікарям*. В однині наголос сталий, а в множині перемістився на закінчення.

282. Робота в парах. Запишіть подані у дужках словосполучення у дві колонки: 1) з іменниками, що мають закінчення *-и*; 2) з іменниками, що мають закінчення *-і*.

Ущушли (дощ), приїхали (муляр), достигли (помідор), приїжджі (тесляр), оборона (фортеця), весняної (пора), пшеничні (корж), знайомі (орієнтир), чотири (екземпляр), біжать (школяр), ажурні (вежа), стовбур (вільха), два (календар), ожили (пустир), вірні (друг), зимової (ніч).

Зверніть увагу! Іменники II відміни чоловічого роду твердої групи у називному відмінку множини мають закінчення *-и*, а мішаної і м'якої груп – закінчення *-і*.

283. Запишіть поряд з формою називного відмінка іменників *друг, козак, пастух, жнець, швець* форму кличного відмінка. Сформулюйте правило чергування кінцевих приголосних основ [г] – [ж], [к] – [ч], [х] – [ш].

У кличному відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають закінчення *-у (-ю), -е*. Буква *у* пишеться в закінченнях іменників твердої групи (зокрема, з суфіксами *-ик, -к*), а також у закінченнях деяких іменників мішаної групи: *хлопчику, батьку, товаришу, сіячу, тату, діду, сину*.

Буква *ю* пишеться в закінченнях іменників м'якої групи: *лікарю, місяцю*.

Закінчення *-е* мають: а) безсуфіксні іменники твердої групи: *голубе, козаче, Іване*; б) іменники м'якої групи з суфіксом *-ець*: *молодче, хлопче*; в) іменники мішаної групи з основою на [ж], [ч], [ш], [р]: *стороже, Довбуше, тесляре*.

Зверніть увагу! Деякі іменники, утворені від прізвищ та загальних назв, мають такі форми кличного відмінка: *швець – шевче, Швець – Швецю; жнець – женче, Жнець – Жнецю*.

284. Гра «Хто швидше?» Погрупуйте іменники за відмінами і групами:

Земля, край, радість, син, хлопець, ніч, ім'я, краса, ягня, батько.

285. Розгляньте таблицю. Зробіть висновок про особливості вживання закінчень *-а, -я* та *-у, -ю* в іменниках II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини та закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду.

Закінчення родового відмінка однини іменників чоловічого роду II відміни

<i>-а, -я</i> мають	Приклади	<i>-у, -ю</i> мають	Приклади
1. Назви істот і персонажів байок, казок	<i>Андрія, слюсаря, Рака, вовка</i>	1. Збірні назви	<i>загону, табору, хору</i> , але: <i>ліска, вишняку</i>
2. Назви міст та інших населених пунктів	<i>Києва, Херсона, Парижа, Кракова</i>	2. Назви речовин, матеріалів	<i>піску, металу, кисню</i> , але: <i>вівса, хліба</i>

-а, -я мають	Приклади	-у, -ю мають	Приклади
3. Географічні назви з наголосом на закінченні або на суфіксах <i>-ов, -ев, -єв</i>	<i>Дніпра́, Дністра́ Пско́ва</i>	3. Назви установ	<i>заво́ду, інсти- туту́, клубу́, комі́тету</i>
4. Назви мір, місяців, днів	<i>метра́, кіло- грама́, березня́, четверга́</i>	4. Назви явищ природи	<i>вітру́, снігу́, дощу́</i>
5. Назви чітко окреслених предметів, будівель та їх частин	<i>оливця́, коридо- ра́, комбайна́, але: поверху́, даху́, палацу́, будинку́</i>	5. Назви почуттів, дій, ознак і станів, ігор, танців	<i>футбо́лу, тенісу́, гніву́, співу́, болю́, вальсу́, але: гопака́</i>
6. Наукові терміни	<i>звука́, відмін- ка́, атома́, але: виду́, стилю́, роду́, складу́, часу́</i>	6. Географічні назви країв, країн, гір, річок, водоймищ з наголосом на основі	<i>Кавка́зу, Схо́ду, Си- біру́, Кита́ю, Дуна́ю, Бу́гу</i>

286. Поставте іменники у родовому відмінку однини. При потребі користуйтеся таблицею.

Автобус, агроном, актив, асфальт, Ашхабад, бетон, бульдозер, вітер, вокзал, грам, документ, Дунай, екран, Омськ, пасажир, пил, пілосос, план, пісок, плановик, присудок, прогрес, птах, птахокомбінат, розклад, супутник, суфікс, табель, технік, технікум, успіх, фініш, хліб, хлібороб, цукор, час.

Орфограма:

Букви *а, я, у, ю* в родовому відмінку однини іменників

II відміни: *кілометра, коня, саду, гаю.*

287. Прочитайте, визначте відмінок у виділених словах. Чому ці іменники мають різні закінчення?

1. У *звука* [ж] немає парного м'якого. Жодного звуку не долинали з вулиці. 2. Геологи виявили родовища *алмазу*. Бурштин лежав біля *алмаза*. 3. Уля пошила плаття з *атласу*. Учні вивчали ландшафт України на карті *атласа* з географії.

Зверніть увагу! Деякі іменники II відміни чоловічого роду в родовому відмінку однини можуть мати паралельні закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*. Це залежить від наголосу або від закінчення, наприклад: *моста* і *мосту*, *стола* і *столу*,

двора і двору, папера (документа) і паперу (матеріалу), каменя (однієї штуки) і каменю (матеріалу), листа (написаного) і листу (на дереві), листопада (місяця) і листопаду (пори опадання листя).

288. а) Складіть речення або словосполучення із поданими іменниками-омонімами, ставлячи їх у родовому відмінку.

Дзвін (річ і звук), чавун (метал і посудина).

б) Спишіть, розкриваючи дужки і ставлячи іменники в потрібному відмінку. Обґрунтуйте вибір однієї з форм. Як ви розрізняєте родовий і знахідний відмінки?

1. Вони попили (воду, води). 2. Хлопці поїли (кашу, каші). 3. Держи (язик, язика) за зубами. 4. Йому не пощастило зробити (постріл, пострілу). 6. Подай мені (олівець, олівця).

Зверніть увагу! Знахідний відмінок виражає повне охоплення предмета дією, а родовий – частково. Наприклад: дай цукор (весь), дай цукру (частину).

в) У якому ще відмінку, крім давального, іменники II відміни можуть мати подвійні закінчення?

289. а) Спишіть. Слова в дужках поставте в місцевому відмінку. Розставте розділові знаки і поясніть їх.

1. Слово в мене, як річка в (луг), і леліє і гріє й тече. 2. Я полюбив ранковий шелест піль мелодію заліза в добрім (плуг) і на синім (виднокруг) зелену руну (А. Малишко). 3. Зацвітають на (горіх) золоті сережки. 4. Чудові місця на річці на (Сіверський Донець). 5. На правому високому (берег) у вітах ліщини розриваються солов'ї (Остап Вишня). 6. У білосніжному (кожух) у пухнастім (капелюх) мчить зима.

б) Поясніть, у яких іменниках II відміни відбувається чергування кінцевих приголосних основи. Порівняйте явище чергування в іменниках I і II відмін. Зробіть висновок.

Ряд іменників II відміни в орудному відмінку множини мають паралельні закінчення *-ами(-ями)*, *-ми*: *гостями – гістьми, конями – кіньми*.

290. а) Робота в групах. Поставте іменники в родовому відмінку множини. На основі спостережень зробіть висновок.

Бір, перо, місяць, око, вухо, вікно, рій, солдат, здивування, читання, почуття, дно.

б) Поясніть, чому галичан□, львів'ян□, але грузин□ів, мордвин□ів.

Деякі іменники чоловічого та середнього родів у родовому відмінку множини поряд із закінченням *-ів* мають **нульове закінчення**: *солдат – солдатів, піль – полів*.

Зверніть увагу! Іменники на **-анин (-янин)** мають нульове закінчення: *галичанин – галичани – галичан□*; *львів'янин – львів'яни – львів'ян□*. Іменники із суфіксом **-ин-** мають закінчення **-ів**: *грузин – грузини – грузинів*; *мордвин – мордвини – мордвинів*.

Іменники середнього роду з подвоєним приголосним основи у родовому відмінку перед нульовим закінченням втрачають подвоєння: *вагань, знань*. Але перед закінченням *-ів* подвоєння зберігається: *відкриттів*.

291. Підготуйте повідомлення на тему «Відмінювання іменників II відміни» за складеним планом. Дотримуйтеся характерних особливостей наукового стилю.

292. а) Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

б) Спишіть, виділіть закінчення і позначте відмінок кожного іменника.

Правий берег Дніпра горбистий. Горби йдуть, немов хвилями, одна ближче, друга – далі. І чим далі хвиля, тим тонші, ніжніші барви накладає на неї сонце.

Стоїмо ми серед оцих хвиль, милуємося красою рідної землі. Милуємося сонцем, яке так щедро поклато свої барви на світ. На кожній хвилі ви бачите високі кургани – вічних вартових наших степів.

Тисячі людей загинули на цьому просторі за свободу і незалежність Батьківщини (*В. Сухомлинський*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які іменники належать до II відміни?
2. За якими ознаками іменники II відміни поділяють на групи? Наведіть приклади.
3. Якими правилами слід користуватися, визначаючи групу іменників чоловічого роду на *-р*? Наведіть приклади.
4. Доведіть, що іменники *командир, богатир, скляр* різних груп.
5. Як визначати відмінкові закінчення іменників II відміни у родовому відмінку?
6. У яких відмінках іменники II відміни мають варіантні закінчення? Наведіть приклади.

§ 32. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ III ВІДМІНИ

Зразки відмінювання іменників III відміни

Відмінок	<i>Однина</i>			
Н.	любо́в	о́сінь	ра́дість	ма́ти
Р.	любо́в-і	о́сен-і	ра́дост-і	ма́тер-і
Д.	любо́в-і	о́сен-і	ра́дост-і	ма́тер-і
Зн.	любо́в	о́сінь	ра́дість	ма́тір
Ор.	любо́в'-ю	о́сінн-ю	ра́діст-ю	ма́тір'-ю
М.	на (у) любо́в-і	на (у) о́сені	на (у) ра́дост-і	на (у) ма́тер-і
Кл.	любо́в-е	о́сен-е	ра́дост-е	ма́ти
<i>Множина</i>				
Н.	о́сені	ра́дості	ма́тері	
Р.	о́сен-ей	ра́дост-ей	ма́тер-ів	
Д.	о́сен-ям	ра́дост-ям	ма́тер-я́м	
Зн.	о́сен-і	ра́дост-і	ма́тер-ів	
Ор.	о́сен-ями	ра́дост-ями	ма́тер-я́ми	
М.	на (у) о́сен-ях	на (у) ра́дост-ях	на (у) ма́тер-я́х	
Кл.	о́сен-і	ра́дост-і	ма́тер-і	

293. Провідмінійте подані іменники, виділіть у них закінчення.

Вість, сіль, річ, мати.

- 294.** а) Прочитайте текст і спробуйте переказати своїми словами його основний зміст.

ОДА МОВІ ЛЮДСЬКІЙ

Я славлю спільність мов і славлю їх одмінність,
основу всіх основ – правічну їх родинність:
це ж зоряний вінок, братерська непоборність,
і в кожній з мов – зірок чарівна неповторність.
Я славлю інших мов із рідною співзвучністю:
беру й вертаю знов музичність, точність, влучність.

(І. Муратов)

- б) Випишіть із тексту іменники III відміни.

- 295.** а) Виконайте завдання і дайте відповіді на запитання:

Поставте іменники *любов*, *верф*, *кіновар* в орудному відмінку однини. За якої умови в іменниках III відміни пишеться апостроф?

Порівняйте іменники *сіль* – *сіллю*, *злість* – *злістю*, *подорож* – *подорожжю*, *вість* – *вістю*, *повінь* – *повінню*, *честь* – *честю*. Чому в одних іменниках відбувається подовження кінцевих приголосних основи, а в інших – ні?

- б) Чи поділяються іменники III відміни на групи? Чому?

У формі орудного відмінка однини іменників, основа яких у формі називного відмінка однини закінчується одним приголосним, крім [б], [п], [в], [м], [ф], [р], відбувається подовження кінцевих приголосних основи, які на письмі позначаються двома буквами: *тінь* – *тінню*.

Подовження не буває у формі орудного відмінка однини якщо: а) основа іменника у формі називного відмінка однини закінчується двома приголосними: *повість* – *повістю*, *радість* – *радістю*; б) основа закінчується губними приголосними та [р] (тоді після букв, якими ці приголосні позначаються, перед *ю* ставиться апостроф): *любов'ю*, *матір'ю*.

- 296.** Лінгвістична гра. Прочитайте і запишіть іменники в орудному відмінку однини у три колонки: з подвоєнням приголосних; з апострофом; без подвоєння й апострофа.

Радість, суміш, зустріч, чверть, відсіч, бандероль, діяльність, матір, вартість, галузь, віддаль, розповідь, доповідь, чесність, велич, глазур, північ, кров, пам'ять.

Орфограма

Одна і дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни: *миттю, шерстю, кров'ю*.

297. а) Поясніть, які моделі відображають іменники I відміни, а які – III. Накресліть подані моделі із закінченнями орудного відмінка однини.

в□, _сть□, _ч_а, _р□, _л_я, _ль□

б) Накресліть подані моделі іменників III відміни із закінченнями орудного відмінка.

298. Складіть усне оповідання за поданим початком. У творі використайте іменники III відміни.

Одного разу ми впіймали молодого журавля...

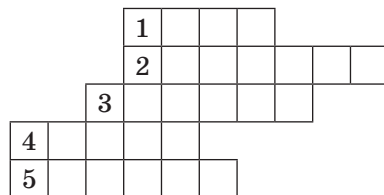

299. Перекладіть українською мовою. Визначте іменники III відміни.

Z początkiem grudnia nadejdzie noc. Czy możecie sobie wyobrazić, czym jest arktyczna noc? Podobno można się przyzwyczaić nawet do tego, że również w południe panuje ciemność. Ale najgorsze, jak twierdzą miejscowi, jest uczucie bezradności, lęku i nicości człowieka (За В. Гурницьким).

300. Розв'яжіть кросворд. Слова-відгадки – іменники III відміни.

1. Силует, який з'являється на поверхні, коли на предмет направлене світло.
2. Піднесений стан людини.
3. Пригнічений стан людини.
4. Інформація, почута звідкись.
5. Здатність людини утримувати певну інформацію.

301. а) Спишіть; поставте, де потрібно, пропущені букви, м'який знак чи апостроф. Виділіть орфограми.

1. За Ташан..ю по ярах шуміли, спадаючи, весняні води (*Г. Тютюнник*). 2. Заспівали соловейки в садах понад Рос..ю (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Батьком-матір..ю не хвались, а хвались чест..ю (*Народна творчість*). 4. Дзвеніла блакит.. безліч..ю маленьких дзвіночків (*А. Головка*). 5. З радіст..ю – до людей, а зі зліст..ю – від людей (*Народна творчість*).

б) Зробіть словотвірний розбір слів *дзвіночки, радість*.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які іменники належать до III відміни?
2. Які особливості відмінювання іменника *мати*?
3. У яких випадках відбувається подовження приголосних у формі орудного відмінка однини іменників III відміни?

§ 33. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

302. Прочитайте текст і виділіть іменники IV відміни. За якими ознаками ви розпізнаєте ці іменники?

У співочих птахів пташенята народжуються зовсім безпомічними: сліпими, голенькими. І немало турбот мають батьки, поки їхні жайворонята, чиженята, щиглята, зябленята, омелюшата, солов'ята підростуть, навчаться як слід літати і відшукувати собі їжу (За В. Біанкі).

303. Розгляньте таблицю. Які особливості відмінювання іменників IV відміни ви помітили?

Відмінювання іменників IV відміни

Відмінок	Однина		
Н.	курч-а́	щен-я́	ім'-я́
Р.	курча́т-и	щеня́т-и	імен-і (ім'-я́)
Д.	курча́т-і	щеня́т-і	імен-і
Зн.	курч-а́	щен-я́	ім'-я́
Ор.	курч-а́м	щен-я́м	імен-ем (ім'-я́м)
М.	(на) курча́т-і	(на) щеня́т-і	(по) імен-і
Кл.	курч-а́	щен-я́	ім'-я́
Множина			
Н.	курча́т-а	щеня́т-а	імен-а́
Р.	курча́т	щеня́т	імен
Д.	курча́т-ам	щеня́там	імен-а́м
Зн.	курча́т (курча́т-а)	щеня́т (щеня́т-а)	імен-а́
Ор.	курча́т-ами	щеня́тами	імен-а́ми
М.	(на) курча́т-ах	(на) щеня́т-ах	(на) імен-а́х
Кл.	курча́т-а	щеня́т-а	імен-а́

304. Від поданих слів утворіть іменники IV відміни. Запишіть їх у родовому й орудному відмінках однини.

Гуска, качка, голуб, хлопець, дівчина, лев, ластівка, коза.

305. а) Прочитайте прислів'я та приказки. З'ясуйте їх значення.

1. Співає, як поросля в тину. 2. Якби нашому теляті та вовка впіймати. 3. Підеш туди, куди Макар телят не ганяв. 4. Витріщив очі, як теля на нові ворота. 5. Виросло лоша – кобилі поміч. 6. Доброго вола можна пізнати ще телям. 7. Курчат рахують восени.

б) Випишіть іменники IV відміни й визначте їх відмінок і число.

306. Відгадайте загадки. Запишіть іменники-відгадки, визначте рід і відміну кожного.

1. Воно належить мені, але інші вживають його частіше за мене. 2. Не людина, не море, а хвилюється. 3. Бігла моргуля, питала крикуля, чи є вдома хапуля. 4. Хата мого батька, але я йому не син. 5. Ким віл родиться? 6. Дорога розлога, на дубі ярмарок. 7. Одне слово має два значення: перше – космічний апарат, друге – близька людина в житті.

Іменники IV відміни у знахідному відмінку множини мають дві форми: 1) назви неістот – форму називного відмінка множини: *горнята, племена*; 2) назви істот – форму родового та називного відмінка множини: *малята, гусенята – малят, гусенят*.

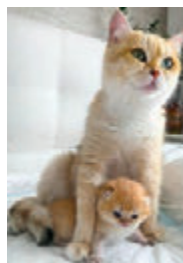
Зверніть увагу! Відміни в орудному відмінку однини втрачають суфікси *-ат-, -ят-*: *лошам, телям*; суфікс *-ен-* може випадати, а може залишатися: *ім'ям, іменем*.

Іменники з суфіксом *-ен-* у родовому та орудному відмінках однини та іменники – назви тварин у знахідному відмінку множини мають паралельні форми: *славного ім'я (імені), славним ім'ям (іменем)*; *первісного плем'я (племені), первісним плем'ям (племенем)*; *пасти телята (телят); знати ягнята (ягнят)*.

307. Прочитайте і визначте, чи належать до IV відміни подані іменники.

Корівка, корівонька, телятко, теляточко, теличенька, курчатко, курчаточко, гусенятко, гусеняточко, кицюнька, киценька.

308. а) До поданих іменників доберіть іменники, що означають малих за віком істот, і запишіть їх у давальному відмінку однини. Орфограми виділіть.

Ведмідь, орел, тигр, вівця, бобер, собака, індик, гуска, свиня, шимпанзе.

б) Зробіть фонетичний розбір четвертого слова.

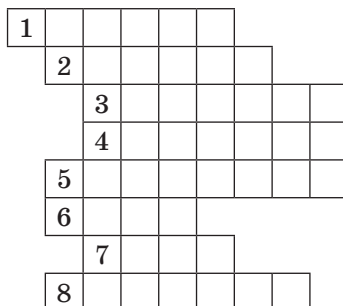
Провідмініайте усно іменник *плем'я*. Вкажіть особливості відмінювання.

309. Робота в групах. Розв'яжіть кросворд. Слова-відгадки – іменники IV відміни.

Як називаються малята цих птахів і тварин?

1. Свійська водоплавна птиця. 2. Цар звірів. 3. Великий хижак із сімейства котячих. 4. Персонаж багатьох казок. 5. Птах, персонаж байки І. Крилова. 6. Цар птахів. 7. Корова. 8. Назва птаха суголосна з ім'ям дівчини.

310. Ігрове завдання «Четверте зайве». Знайдіть «зайве слово», що випадає з ряду.

тигрень, соколя, орля, поросятко
жабеня, дівчатко, циганча, немовля
вівця, тім'я, плем'я, зайченя

311. Перекладіть українською мовою. Визначте іменники IV відміни.

Pewnego razu kurczę postanowiło wziąć kąpiel, czym wprawilo w głębokie zdumienie kwokę. Żrebię i cielę odradzały mu to szalone przedsięwzięcie. Tymczasem uparte kurczę już było gotowe. Na szczęście mądra sowa poradziła mu – wzorem innych ptaków – wykąpać się w piasku (*Б. Влодарчик*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які іменники належать до IV відміни?
2. У яких відмінках іменники IV відміни мають паралельні форми?
3. Чому іменники *дівча*, *дівчатко*, *дівчинка* належать до різних відмін?

§ 34. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ФОРМУ ТІЛЬКИ МНОЖИНИ

312. Розгляньте таблицю. Зверніть увагу на відмінкові закінчення іменників, що вживаються тільки у множині. Доберіть п'ять-шість таких іменників. Складіть два-три речення з окремими словами.

Н.	діти	са́ни	Карпа́ти
Р.	діте́й	сане́й	Карпа́т
Д.	дітям	са́ням	Карпа́там
Зн.	діте́й	са́ни	Карпа́ти
Ор.	дітьми	саньмі́ (саня́ми)	Карпа́тами
М.	(на) дітях	(на) са́нях	(у) Карпа́тах
Кл.	діти	са́ни	Карпа́ти

313. а) Прочитайте мовчки текст. Доберіть заголовок. Визначте стиль мовлення.

Пам'ять про своїх пращурів – не забаганка людини. Це була природна потреба триматися свого родоводу, оберігаючи в такий спосіб сімейні традиції та передаючи їх у спадок наступним поколінням. Тих, хто цурався чи нехтував історичною пам'яттю, зневажливо називали: «Людина без роду-племени».

Батьки намагалися залишити добру пам'ять про самих себе; діти ж мали за обов'язок дотримуватися родовідних звичаїв і далі розвивати їх. Так створювався колективний літопис родинної звичаєвої пам'яті (За Б. Скуратівським).

б) Що нового ви дізналися із тексту? Чи знаєте ви свій родовід?

в) Випишіть усі іменники, розподіліть їх за відмінами.

314. Чи форма іменника *діти* – це форма множини від іменника *дитина*? Аргументуйте свою думку.

315. а) Провідмінійте іменники і виділіть закінчення.

Вила, граблі, двері, Піренеї.

б) Які закінчення на письмі мають іменники у: 1) родовому відмінку; 2) орудному відмінку; 3) місцевому відмінку? Чому закінчення *-ів* в одних іменниках передається на письмі буквами *-ів*, а в інших – *-іє*?

Іменникам, що мають форму тільки множини, властиві ті самі форми відмінювання, що й іменникам I, II і III відмін. Зокрема, в орудному відмінку вони мають закінчення *-ами* (*-ями*): *зборами, гусями*. Деякі з цих іменників мають подвійні

закінчення: *двері́ма й двермі́, гроші́ма й грішмі́, ворóтами й ворі́тьмі́.*

Закінчення *-ми* вживаються лише у таких іменниках: *гусьмі́, дітьмі́, курмі́, людьмі́, саньмі́ (саня́ми), сіньмі́.*

316. Запишіть у родовому відмінку подані нижче іменники.

Ясла, ворота, жорна, дрова, вінця, сходи, походеньки, кури, хитрощі, Ромни, ножиці, окуляри.

317. Знайдіть на географічній карті України гори *Карпати*, міста *Суми, Чернівці, Черкаси*. Складіть речення з цими власними назвами або напишіть твір про уявну подорож до Карпат.

318. Спишіть. Розкрийте дужки та поставте іменники в потрібній формі. Визначте відмінки іменників, що мають лише форму множини.

1. Немов у (жорна) дужі наші руки перемололи варварську орду.
2. Зі мною говорять могили (уста) колишніх людей, і їх нерозтрачені сили пливуть до моїх (груди).
3. У (груди) набубнявіла тривога...
4. Наливайся земними силами, вдосталь (радощі) зачерпни! (Із тв. В. Симоненка).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як відмінюються іменники, що мають форму тільки множини?

2. Наведіть приклади географічних назв, що мають форму тільки множини. Як вони відмінюються?

§ 35. ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ

319. Розгляньте таблицю й запам'ятайте, як творяться іменники.

Способи творення іменників

Способи творення	Приклади
Префіксальний	воля → неволя, дід → прадід
Суфіксальний	кіт → котик, кобза → кобзар
Префіксально-суфіксальний	дорога → подорожник, ліс → пролісок
Безафіксний	зелений → зелень
Складання основ або слів	перекотиполе, Тягнирядно, дівчина-краса, тринога
Складання скорочених основ, аббревіація	міськрада, ООН
Перехід прикметників в іменники	молода, солодке, мобільний

320. а) Прочитайте текст. До якого стилю мовлення він належить?

На узліссі скалічено беріску.

Довго красувалася там білокора, бавлячись із вий-вітром. Чекала: от-от прилине весна-красна, подарує сукню з оздобами... іще ж з осені, було, залицявся до неї дубчак-легінь, милуючись станом струнким. Оберігав їхній спокій.

Аж раптом люди – а клянуться ж не нівечити краси життя! – рани її тілу завдали. Хтось сокирою приклався. За що б то?

Одвернувся легінь-дубчак, уздрівши рану. Кров-сльозу її. І хоч з часом рана затяглася шрамом, спотворила все ж красу (Н. Ботенко).

б) Визначте, яким способом утворені виділені іменники.

321. Прочитайте й скажіть, яким способом утворено слова кожної групи. З'ясуйте за тлумачним словником значення виділених слів.

1. Просинь, нелад, невдача, перегук. 2. Синь, юнь, велич. 3. УТН, АЕС, СНД. 4. Черговий, вартовий, учений. 5. Подорожник, паводок, запічок. 6. Спортлото, місяцехід, стінгазета. 7. Комбайнер, учитель, казкар, садок.

322. Спишіть і виділіть словотворчі суфікси. Поясніть, які з них мають значення збільшеності чи згрубілості, зменшеності чи пестливості.

Вушко, хлопчище, бродяга, ручечка, звірюга, зайчик, місяченько, каменюка, бабуня, дівчисько, калинонька, сестрички, костюмаха, басюра, балакуха, ставочок.

323. а) Розгляньте таблицю й запам'ятайте найуживаніші суфікси іменників.

Суфіксальний спосіб творення іменників

Нейтральні суфікси	Емоційно забарвлені суфікси
Назви людей за професією: -ець (крavecь), -ник (лижник), -тель (вихователь), -тор (директор)	Назви істот і неістот із відтінком зменшеності, пестливості: -к- (рибка), -ок (дубок), -очок (ставочок), -єчок (краєчок), -иц- (травиця), -еньк- (серденько), -оньк- (кізонька)
Назви неістот: -ок (гудок), -ець (терпець), -ик (лобзик), -иц (палиця)	Назви істот і неістот із відтінком збільшеності, згрубілості: -иськ- (вовчисько), -ищ- (басище), -ур-, -юр- (ціпура, носюра), -уган, -юган (дідуган, вітруган), -ух- (балакуха)
Абстрактні назви: -ість (чесність), -ізм (-изм) (неологізм, туризм), -ств- (суспільство)	

б) Пригадайте особливості стилів мовлення й скажіть, які суфікси вживають здебільшого в художніх творах. Наведіть приклади.

324. а) Прочитайте і визначте, до якого типу мовлення належить текст. Своє твердження аргументуйте.

б) Назвіть суфікси зменшено-пестливих форм імені *Іван*.

Хіба не викликає захоплення безмежжя пестливих форм в українській мові?! Візьмемо ймення *Іван*. Ось ряд його зменшено-пестливих форм: Іванко, Іваночко, Іванонько, Іваненько, Іванець, Іванечко, Іваник, Іванчик, Іванцьо, Іваночок, Іваньо, Іванько, Іванунь, Івануньо, Івась, Івасьо, Івасько, Івасенько, Івасечко, Івасик, Івасюнь, Івасюньо, Івасюненко, Івасюнечко, Івашко, Івашенько, Івашечко. Ніжні переливи цього імені звучать у народній пісні, художній літературі та усному мовленні (*І. Вихованець*).

Утворіть зменшено-пестливі форми власного імені. Порівняйте із аналогічними формами в польській мові.

325. Прочитайте і виділіть у поданих словах префікси.

Прихід, праліс, викуп, сутінки, узбіччя, безлюддя, Заволжя, Прибалтика, контратака.

326. Утворіть і запишіть від поданих слів іменники зі значенням збільшеності, згрубілості, зневаги. Скористайтеся таблицею.

Нога, грудка, вітер, нездара, злодій, шабля, пес, дуб, кат.

Суфікси слугують для утворення нових слів з іншим значенням або відтінком у значенні: *вівця – вівчар – вівчарик, сніг – сніговик*.

Суфікси **-ичк-**, **-ичок** уживаються в іменниках, утворених від слів із суфіксами **-иц-**, **-ик**: *крамниця – крамничка, хлопчик – хлопчикок*.

В іменниках, утворених від дієслів, під наголосом уживається суфікс **-інн(я)**, **-їнн(я)**, а без наголосу – **-енн(я)**: *горіти – горіння, доїти – доїння; садити – садження, лагодити – лагодження*.

У збірних іменниках уживається суфікс **-инн(я)**: *цибулиння, картоплиння*. В іменниках *каміння, насіння* маємо суфікс **-інн(я)**.

Іменники зі збірним значенням, що вказують на продукт праці або матеріал, утворюються за допомогою суфікса **-ив(о)**: *морозиво, печиво, добриво, меливо*.

Зверніть увагу! Іменники *марєво, зарєво* мають суфікс **-єв(о)**, бо не означають ні продукту праці, ні матеріалу.

327. Спишіть, уставляючи пропущені суфікси. Виділіть орфограму.

Моркв..я, стебл..я, поверн..я, бур..я, розум..я, збагач..я, кукуру-
дз..я, обговор..я, терп..я, кос..я, підвищ..я.

Ненаголошені [е], [и] в суфіксах **-ичк-**, **-ичок-**, **-ечк-** (**-єчк**), **-єнн-** (**-єнн**), **-ив-**, **-єв-** вимовляються невиразно, як [e^а], [e^і], [и^е].

Тому букви **е**, **є**, **и**, що передають ненаголошені [е], [и] в іменникових суфіксах, є орфограмами. Для правильного написання слів з орфограмами слід керуватися такими правилами:

Суфікси **-ичк-**, **-ичок-** вживаються в іменниках, утворених від слів із суфіксом **-иц-**: *поличка – полиця*. В інших іменниках вживаються суфікси **-єчк-** (**-єчк**, **-єчок**): *діжечка, ложечка, краєчок*.

Ненаголошений суфікс **-єнн-** (**-єнн-**) пишеться в іменниках, що означають опредмечені дії: *поневолення, озброєння*.

328. Доберіть до поданих дієслів спільнокореневі іменники із суфіксами **-ив-**, **-єв-**.

Місити, варити, марити, пекти, плести.

Орфограма

Букви **е**, **є**, **и** в суфіксах **-ичк-**, **-ичок-**, **-єчк-** (**-єчк-**), **-єнн-** (**-єнн-**), **-ив-**, **-єв-**: *травичка, діжечка, копієчка, перевезення, озброєння, паливо, марєво, зарєво, маєво*.

329. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на зменшено-пестливі форми власних імен у польській та українській мовах.

Piotruś nie był dzisiaj w szkole, Antek zrobił dziurę w stole,
Wanda obrus poplamiła, Zosia szyi nie umyła,
Jurek zgubił klucz, a Wacek zjadł ze stołu całą placek.

(Я. Бжехва)

330. Прочитайте. Визначте, до якої частини мови належать виділені слова, якими членами вони виступають у реченні.

1. Честь і слава всім *полеглим* у боях за Вітчизну. 2. *Військовий* завжди повинен бути ввічливим, підтягнутим, сміливим.

Прикметник, переходячи в іменник, набуває більшості граматичних ознак цієї частини мови. Але відмінкові закінчення залишаються такі ж, як у прикметника. Наприклад: *Ключі від приміщення знаходяться у чергов ого*.

331. Запишіть по два приклади на всі способи творення іменників. Складіть із п'ятьма з них речення.

§ 36. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

Певні труднощі викликає написання складних іменників. Вони пишуться разом і через дефіс. Запам'ятайте найголовніші правила, подані в таблиці.

Написання складних іменників

Разом	Через дефіс
Утворені за допомогою сполучних звуків [o], [e] та без них: <i>чорногуз, буревій, всюдихід</i>	Утворені поєднанням рівноправних частин, які можна поєднати сполучником <i>і</i> : <i>купівля-продаж, блок-система</i>
Із першою частиною <i>авто-, аква-, авіа-, біо-, вело-, гео-, мото-, теле-, відео-, фоно-, макро-, мікро-</i> : <i>аквапарк, велоспорт, телебачення, біоматеріал</i>	Із першою частиною <i>віце-, екс-, лейб-, унтер-, міні-</i> та ін.: <i>віце-прем'єр, лейб-медик, унтер-офіцер, міні-футбол</i>
Усі складноскорочені: <i>Нацбанк, фотоестюд, ООН</i>	Сполучення слів, що перейшли в іменники: <i>розрив-трава, брат-і-сестра</i>
Утворені з кількох основ: <i>світловолодікування, паровозобудування</i>	Скорочені іменники: <i>вид-во</i> (видавництво), <i>т-во</i> (товариство)
Із частиною <i>пів-, напів-, полу-</i> : <i>піваркуша, напівавтомат, полумисок</i>	Власні назви з <i>пів-</i> : <i>пів-Києва</i>

332. Прочитайте. Відкрийте дужки і запишіть.

(Пів)аркуша, (міні)спідниця, (пів)року, (полу)мисок, (полу)день, (пів)пудовий, (розрив)трава, (пів)річчя, (напів)провідник, (напів)захисник, (пів)яблука, (паро)воз.

333. а) Робота в парах. Випишіть слова у дві колонки: 1) ті, які пишуться разом; 2) ті, які пишуться через дефіс.

Взаємо/допомога, хмаро/чос, стеблина/билина, дизель/мотор, екс/прем'єр, електро/двигун, сухо/жилля, хліб/сіль, яхт/клуб, фото/салон, аеро/флот, пішо/хід, овоче/сховище, норд/вест, блок/система, жар/птиця, крекінг/процес, стоп-кран, дизель-мотор.

б) Із трьома словами кожної колонки складіть словосполучення.

334. Запам'ятайте фразеологізми. Складіть речення і запишіть.

Просимо хліба-солі одвідати (просимо до столу); ділити хліб-сіль (харчуватися разом з ким-небудь); хліб-сіль забути (виявити невдячність).

335. Від поданих сполучень слів утворіть складні іменники.

Падає сніг; великий день; власник землі; прямий кут; весь світ; ламати кригу; знати мову; половина міста; видавець книг.

336. а) Перекладіть складні іменники українською мовою. Порівняйте їх правопис у польській та українській мовах.

Minikamera, wicedyrektor, hipermarket, reklamodawca, gwiazdozbiór, spadochron, aromaterapia, zachodnioeuropejszyk, zupa-krem.

б) Запишіть слова, від яких вони утворилися.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Якими способами творяться іменники? Наведіть приклади.
2. Від яких частин мови творяться іменники?
3. За допомогою яких суфіксів утворюються назви осіб, збірних та абстрактних понять? Наведіть приклади.
4. За допомогою яких суфіксів утворюються іменники на означення зменшеності й пестливості?
5. Якого відтінку надають суфікси словам *носюра, носань*?
6. Якими способами утворені слова *захід, неволя, міні-футбол*?

§ 37. НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ

337. а) Розгляньте таблицю, пригадайте вивчене в початкових класах про написання *не* з різними словами. Запам'ятайте правила написання *не* з іменниками. Доберіть власні приклади.

Не з іменниками

Пишеться разом (є префіксом)	Пишеться окремо (є часткою)
З іменниками, що не вживаються без <i>не</i> : <i>ненависть, недуга, немовля, неук</i> Якщо додаванням <i>не</i> утворюється іменник із протилежним значенням і його можна замінити синонімом без <i>не</i> : <i>воля – неволя (рабство),</i> <i>друг – недруг (ворог),</i> <i>безпека – небезпека (загроза)</i> У складі префікса <i>недо-</i> : <i>недоїдок,</i> <i>недовіра, недолік, недостача.</i>	Коли є протиставлення: <i>не воля, а рабство;</i> <i>не друг,</i> <i>а ворог; не розпач,</i> <i>а радість</i> Якщо в реченні щось заперечується: <i>Він мені не друг.</i> <i>Це не сестра.</i>

б) За таблицю підготуйте розповідь про правила написання *не* з іменниками.

338. а) Відгадайте загадки й запишіть, розкриваючи дужки.

1. (Не)труба і (не)димар, а дим пускає. 2. (Не)машина – вперед летить, (не)ліс, але шумить. 3. Високий батько, широка мати, сліпа (не)вістка. 4. Волохате, (не)величке всіх налякало. 5. І (не)змій, і (не)звір, і (не)жаба, й (не)птах. 6. Жорна і (не)жорна, а муку мелять чорну. 7. (Не)бога стулилась коло порога; а хто її рушить – гуляти з нею мусить. 8. (Не)кінь і (не)віл, а на поле побіг.

б) Сформулюйте правила написання не з іменниками, яких ви до-тримувалися.

в) Доведіть, що слова волохате, (не)величке – іменники. Якими чле-нами речення вони є?

339. Запишіть. Розкрийте дужки. Поясніть написання слів.

Відчути (не)навість; сказати (не)правду; охопив (не)спокій; це (не)правда, а брехня; бути (не)посидюю; відчувати (не)безпеку; сло-во (не)горобець; людська (не)доля; не люблю (не)правду; плаче (не)мовля; сильний (не)жить.

340. Спишіть, розподіліть іменники з префіксами не-, недо- у дві колонки.

Неробство, невіглас, неук, недовіра, неподобство, невдаха, не-дорід, недобір, непорядок, недоля.

Довідка. Невіглас – неосвічена, незнаюча людина, неук.

341. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть правопис слів (усно).

1. Рушієм і мірою життя є добро, а (не)зло, дружба, а (не)во-рожнеча (О. Довженко). 2. У нас нема зерна (не)правди за собою (Т. Шевченко). 3. Людська (не)доля будила (не)розпач в мені, а ба-жання кращої долі (Лєся Українка). 4. Згода будеє, а (не)згода руй-нує (Народна творчість).

342. Перекладіть українською мовою іменники з префіксом не-.

Nieprzyjaciel, nieszczęście, niepewność, nieruchomość, niedziela, niezależność, niepokój, nieporządek, nieposłuszeństwo, niedola, nie-pogoda, nieszczęście, niezgoda, nieuwaga, nieostrożność, niewiedza, nieprawda, niepoprawność.

Усмішка.

СТАРАННИЙ УЧЕНЬ

- Ну, скільки балів сьогодні одержав? – спитав батько сина.
- Десять.
- Молодець. А з якого предмета?
- Література – «два», мова – «два», математика – «два», історія – «два», співи – «два».

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. У яких випадках *не* з іменниками пишеться окремо? Наведіть приклади.
2. Коли *не* з іменниками пишеться разом? Наведіть приклади.

§ 38. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ПРИЗВИЩ, ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

343. а) Прочитайте прізвища, імена та імена по батькові. Що ви знаєте про цих письменників?

Іван Петрович Котляревський, Тарас Григорович Шевченко, Лариса Петрівна Косач, Михайло Михайлович Коцюбинський, Іван Якович Франко, Ліна Василівна Костенко.

б) Випишіть імена по батькові й доберіть слова, від яких вони утворені.

344. а) До поданих імен додайте суфікси *-ович*, *-івн* (*-ївн*) і запишіть за зразком.

Зразок. Ярослав – Ярославович, Ярославівна.

Гордій, Андрій, Лук'ян, Микола, Анатолій, Захар, Кость, Віктор, Володимир.

б) Зверіть імена по батькові з поданим нижче матеріалом.
Чоловічі та жіночі імена по батькові

Чоловічі: суфікс <i>-ович</i> , <i>-ич</i> (<i>-ич</i>)	Жіночі: суфікс <i>-івн(а)</i> , <i>-ївн(а)</i>
<i>Іван – Іванович</i>	<i>Іван – Іванівна</i>
<i>Павло – Павлович</i>	<i>Павло – Павлівна</i>
<i>Василь – Васильович</i>	<i>Василь – Василівна</i>
<i>Аркадій – Аркадійович</i>	<i>Аркадій – Аркадіївна</i>
<i>Олексій – Олексійович</i>	<i>Олексій – Олексіївна</i>
<i>Ігор – Ігорович</i>	<i>Ігор – Ігорівна</i>

Чоловічі імена по батькові утворюються за допомогою суфікса *-ович*: *Іван – Іванович*, *Андрій – Андрійович*, *Василь – Васильович*.

Жіночі імена по батькові утворюються за допомогою суфікса *-івн* (якщо основа закінчується на *й* – *-ївн*): *Іван – Іванівна*, *Андрій – Андріївна*.

Зверніть увагу! *Ілля – Ілліч*, *Іллівна*, *Лука – Лукич*, *Луківна*, *Хома – Хомич*, *Хомівна*, *Яків – Якович*, *Яківна*, *Сава – Савич* і *Савович*, *Савівна*, *Микола – Миколайович*, *Миколаївна*, *Кузьма – Кузьмич* і *Кузьмович*, *Кузьмівна*, *Григорій – Григорович*, *Григорівна*.

345. Запишіть імена по батькові своїх родичів, однокласників.

346. а) Прочитайте й перекажіть текст.

Українські батьківські форми наймення найчастіше утворювалися від імен християнських, як давніх, так і нових, за допомогою суфіксів *-енк(о)*, *-ук (-юк)* та *-ів (-їв)* (Соха Іванів, Петро Сошенко, Лесько Грицьків, Охрім Баранюк, Устим Кармалюк, Левко Гордіїв тощо).

Найпоширенішою була форма з суфіксом *-енк(о)*. За цією формою ще й тепер найлегше знайти українця в будь-якому списку слов'ян. Вона стала основою більшості українських прізвищ, що остаточно закріпилися в документах після того, як царські писарі під час переписів «кріпацьких душ» додали мешканцям України російську батьківську форму наймення з суфіксом *-ович* як офіційну.

Наймення по батькові (а не прізвище) з суфіксом *-енк(о)* носила більшість українців над Дніпром навіть у недавні часи й майже аж до XVIII сторіччя (*І. Глинський*).

б) Як змінилася форма імені по батькові українців у наш час? Наведіть приклади.

Імена по батькові відмінюються як іменники відповідної відміни: чоловічі – як іменники II відміни, жіночі – як іменники I відміни.

Чоловічі імена по батькові

Н. Іван Павлович (Васильович, Андрійович, Ілліч)

Р. Івана Павловича (Васильовича, Андрійовича, Ілліча)

Д. Іванові Павловичу (Васильовичу, Андрійовичу, Іллічу)

Зн. Івана Павловича (Васильовича, Андрійовича, Ілліча)

Ор. Іваном Павловичем (Васильовичем, Андрійовичем, Іллічем)

М. (при) Іванові Павловичу (Васильовичу, Андрійовичу, Іллічу)

Кл. Іване Павловичу (Васильовичу, Андрійовичу, Іллічу)

Жіночі імена по батькові

Н. Олена Павлівна (Василівна, Андріївна, Іллівна)

Р. Олени Павлівни (Василівни, Андріївни, Іллівни)

Д. Олені Павлівні (Василівні, Андріївні, Іллівні)

Зн. Олену Павлівну (Василівну, Андріївну, Іллівну)

Ор. Оленою Павлівною (Василівною, Андріївною, Іллівною)

М. (при) Олені Павлівні (Василівні, Андріївні, Іллівні)

Кл. Олено Павлівно (Василівно, Андріївно, Іллівно).

Зверніть увагу! В орудному відмінку чоловічі імена по батькові завжди мають закінчення **-ем**: Петровичем (а не Петровичом), в родовому відмінку жіночі імена по батькові мають закінчення **-и**: Іванівни (а не Іванівної), а в давальному відмінку – закінчення **-і**: Іванівні (а не Іванівній).

347. Робота в парах. Складіть діалог, використовуючи імена й імена по батькові та слова ввічливості.

348. Провідмініайте імена та по батькові *Олег Юрійович, Надія Євгенівна*.

349. Спишіть, розкрийте дужки та поставте іменники у відповідному відмінку. Назвіть вивчену орфограму.

Привітайте (Леонід Олексійович і Людмила Олександрівна); подякуйте (Іван Іларіонович і Зоя Сергіївна); скажіть (Олеся Миколаївна й Анатолій Васильович); домовтеся з (Ілля Євгенович і Раїса Наумівна).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. За допомогою яких суфіксів творяться імена по батькові чоловічого й жіночого родів? Наведіть приклади.

2. Утворіть чоловічі імена по батькові від слів *Сава, Кузьма, Лука*. У чому їх особливість?

3. У яких випадках у чоловічих іменах по батькові вживаються **-йович (-ьович)**? Наведіть приклади.

§ 39. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ІМЕННИК»

Розбір іменника як частини мови

Нас дивують і вітри, і злива, і ріка, що води вдаль несе.

Зразок усного розбору

Ріка – іменник, означає явище природи, самостійна частина мови, змінна. Початкова форма – *ріка*, загальна назва, конкретна, неістота, жіночий рід, іменник ужито в називному відмінку однини, перша відміна, тверда група; у реченні виконує роль підмета.

Зразок письмового розбору

Ріка – імен., самост. змін. част. мови; *ріка*, заг., конкр., неіст., ж. р., Н. в., одн., І відм., тв. гр., підм.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Що вивчає морфологія?
2. У чому виявляється зв'язок морфології з будовою слова та словотвором?
3. Яка основна ознака іменника?
4. Як відрізнити власні й загальні іменники, назви істот і неістот?
5. На скільки відмін поділяються іменники?
6. За якою ознакою іменники I та II відмін поділяються на групи?
7. Які особливості відмінювання іменників II відміни?
8. Коли вживаються форми кличного відмінка іменників? Наведіть приклади.
9. Наведіть приклади творення іменників за допомогою суфіксів.
10. Які особливості творення й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові?

350. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

I рівень

1. У якому рядку всі іменники належать до II відміни?
А земля, сиротою, ноша, Микола;
Б краєм, прізвисько, степ, серце;
В повинь, повітря, політ.
2. Укажіть рядок, у якому треба вибрати велику літеру в усіх випадках:
А (П,п)ольща, (Д,д)ніпро, кінь (В,в)ітер;
Б (С,с)атурн, перший (П,п)ролісок, (А,а)нтарктида;
В цікава (І,і)сторія, провулок (Л,л)ісовий, (М,м)арс.

II рівень

1. Запишіть іменники, уставте замість крапок пропущені букви:
сторони квадрат.., не витримав погляд.., склянка кефір.., природа Крим.., робітники завод.., кабіна трактор.., купив для акваріум..
2. Уставте пропущені букви (**е, и**):
паш..чка, печ..во, коз..ня, стріч..чка, мар..во, досягн..ння, жит..чко, мереж..во.

III рівень

Зробіть синтаксичний розбір речення і морфологічний розбір виділеного в реченні іменника.

Місяць ясенський **промінь** тихесенький кинув на нас.

Варіант 2

I рівень

1. У якому рядку всі іменники належать до IV відміни?

А ім'я, теля, курча, дівча;

Б телятко, кішечка, каченя;

В кошенята, староста, свято.

2. Укажіть рядок, у якому іменники з **не** пишуться разом:

А сірий, та (не)вовк, це (не)щастя, а горе;

Б трапилось (не)щастя, мучились у (не)волі;

В сильний (не)жить, надворі (не)года.

II рівень

1. Запишіть слова, поставте їх в орудному відмінку однини:

повінь, область, ожеледь, суміш, суть, радість, подорож, ввічливість.

2. Уставте пропущені букви (**е, у**):

пол..чко, вовч..ня, добр..во, галяв..нка, літ..чко, крол..ня, блюд..чко, вул..чка.

III рівень

Зробіть синтаксичний розбір речення і морфологічний розбір виділеного в реченні іменника.

Прекрасні і невмирущі **пісні** склав наш народ.

§ 40. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

351. а) Прочитайте поезію. Знайдіть прикметники. За якими ознаками ви їх розрізняєте? Яке загальне значення мають прикметники? Назвіть морфологічні ознаки цієї частини мови.

Білявий день втомився і притих,
із глибини блакитного спокою
прямує сонце тихою ходою
до роздоріжжя вечорів смутних.
І дня нема. Та променисто-ніжний
на ясне небо, на простір надсніжний
розлився світ і не пускає тьми...

(П. Филипович)

б) Прочитайте текст без прикметників. Що втрачається у тексті? Яку роль відіграють прикметники в мовленні?

352. а) Порівняйте подані слова. До яких частин мови вони відносяться? Доведіть. Яка різниця в значеннях слів?

Сміливий – сміливець, добрий – добряк,
боягузливий – боягуз, хитрий – хитрун.

б) Укажіть на різницю між іменником і прикметником.

353. а) Прочитайте текст і виділіть у ньому абзаци.

б) Перекажіть основний зміст тексту.

Окрім найменування предмета людина дає назву також різноманітним його ознакам. Наприклад, вітер може бути сильним, слабким, легким, приємним, ласкавим, різким, рвучким, шквалистим, штормовим, ураганим, страшним, прохолодним, свіжим, холодним, льодяним, теплим, гарячим, сухим, вологим, зустрічним, попутним, північним, південним, весняним, вранішнім тощо. Усі ці слова, що відображають ознаки або прикмети предметів, дістали назву прикметників. За кількістю вживаних слів прикметники посідають третє місце після іменників і дієслів (Із інтернету).

354. Спійшіть, утворіть словосполучення з іменником. Виділіть закінчення прикметників. Поясніть, від чого залежать рід, число, відмінок прикметників.

Лісовий (озеро, ягода, звір, рослини),
новий (одяг, взуття, шапка, черевики).

Прикметником (przymiotnikiem) називається самостійна змінна частина мови, що виражає ознаку предмета й змінюється за родами, числами та відмінками. Прикметники відповідають на питання *який? чий?* Наприклад: *густий ліс, дерев'яна огорожа, Шевченкові поезії.*

Морфологічні ознаки прикметників – здатність змінюватися за родами, числами й відмінками. Прикметники мають своєрідне відмінювання (поділяються на дві групи – тверду та м'яку).

Прикметники узгоджуються з іменниками в роді, числі й відмінку – в однині, у числі й відмінку – у множині. Наприклад: *цікавий фільм, цікавої книжки, цікавого оповідання; цікаві фільми (книжки, оповідання), цікавих фільмів (книжок, оповідань).*

355. Прочитайте текст і запишіть його, вставте пропущені прикметники.

Берези і горішник стали... . Осики – ..., а листя берези – ... . У ... .. одяг нарядились горобина і кущі калини, і міддю вилискує листя дуба. А ось вільха і бузина так і залишилися ..., листя в них лише ледь побуріло і таким воно й опаде ... осені (3 газети).

Довідка: золотими, оранжевими, фіолетовими, зеленими, червоний, ажурний, глибокої.

356. Спишіть. Усно визначте відмінок прикметників. Поясніть, як ви це робите. Скажіть, якими членами речення виступають прикметники.

1. Пшениці шумлять у полі, як весняний тихий май (А. Малишко).
2. Мій світ привольний і безкрай (В. Швець).
3. На високі січневі замети ставить місяць ледь видимі межі (В. Марсюк).
4. Темні й низькі гори здавалися вищими серед рівного степу (І. Нечуй-Левицький).
5. З великої хмари – малий дощ (Народна творчість).
6. За рідний край і життя віддай (Народна творчість).

У реченні прикметники найчастіше виступають означеннями:

1. Блакитна імла оповила далекі села, гори, садки (М. Коцюбинський).
2. Озвалися, забриніли бруньки крислатого осокора (Ф. Мамчур). Прикметники *блакитна, далекі, крилатого* – означення.

Рідше прикметники виступають присудком: 1. Я єсть живий, і я творю свій труд (В. Симоненко). 2. Картина навкруги була дуже оригінальна (І. Нечуй-Левицький). Прикметники *живий, оригінальна* – частини присудків.

Прикметники вживаються в текстах різних стилів, роблять наше мовлення виразнішим, образнішим.

357. а) Знайдіть у тексті прикметники. Визначте рід, число, відмінок.

За лугом на горах починався грабовий ліс. Дві високі стіни лісу обступили білу пухову дорогу. Тонке, як чорні нитки, молоде грабове гілля спускалося зверху до самого долу на м'який сніг. Дрібний іній обсипав його ніби тонким пухом та дрібними алмазами. Іній блищав, світився, переливався білим світлом (За І. Нечуєм-Левицьким).

б) Зробіть синтаксичний розбір останнього речення.

358. а) Перекладіть українською мовою.

Brazowy, ciemny, fioletowy, granatowy, kremowy, liliowy, niebieski, pomarańczowy, szary, turkusowy, siny, srebrny, brunatny.

б) Складіть речення з трьома (на вибір) словами.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Чому прикметник належить до самостійних частин мови?
2. У чому виявляється зв'язок прикметника з іменником?
3. Що означають прикметники? Наведіть приклади.
4. Які морфологічні ознаки прикметників? Аргументуйте свою відповідь прикладами.
5. Яку синтаксичну роль виконує прикметник?
6. Як прикметник впливає на наше мовлення?
7. Доведіть на прикладах роль прикметників у текстах художнього та наукового стилів.

§ 41. ГРУПИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

359. а) Прочитайте мовчки текст. Доведіть, що це художній стиль. За допомогою яких прикметників автор створює образ зими?

По обидва боки Росі стояли круті горби, перетяті глибокими ярками. І долини, й гори були засипані свіжим білим снігом, неначе лебединим пухом. Небо було вкрите білим прозорим туманом. Через туман лився срібний тихий світ вечірнього сонця. Надворі було тихо, мертво. На крутих горбах мрів густий старий дубовий ліс, укритий інеш... (За І. Нечуєм-Левицьким).

б) Знайдіть словосполучення «прикметник + іменник» і з'ясуйте значення кожного з них.

За значенням прикметники поділяються на три групи:
якісні, відносні та присвійні.

Якісні прикметники (przymiotniki jakościowe) означають властивості та якості предметів: *добрий, веселий, кислий, зелений, довгий, мудрий*. Вони виражають таку ознаку, що може виявлятися більшою або меншою мірою. Тому лише ці прикметники мають ступені порівняння (*теплий – тепліший, найтепліший*) та утворюють антонімічні пари (*теплий – холодний*).

Якісні прикметники утворюють зменшено-пестливі та збільшено-згрубілі форми (*малесенький, величезний, злющий*).

Від якісних прикметників утворюються іменники з абстрактним значенням (*мужність, глибина, радість*) та прислівники із суфіксами *-о, -е* (*тихо, весело, рішуче*).

Відносні прикметники (przymiotniki relacyjne) вказують на ознаку за відношенням її до:

- матеріалу (*залізні двері, вовняний светр*);
- людини або тварини (*учнівські збори, тваринний світ*);
- явища природи (*сонячне проміння, дощова хмара*);
- обставини місця, часу (*присадибна ділянка, щоденна програма*);
- дії (*швидкохідний теплохід, перелітні птахи*);
- до національності (*українська мова, польські традиції*).

На відміну від якісних, відносні прикметники виражають постійну ознаку, не мають ступенів порівняння, зменшено-пестливих і збільшено-згрубілих форм, антонімічних пар. Від них не утворюються іменники з абстрактним значенням.

Якісні й відносні прикметники відповідають на запитання *який? яка? яке? які?*

Присвійні прикметники (przymiotniki dzierżawcze) означають належність предметів людині чи тварині, від назв яких вони й утворюються. Прикметники цієї групи відповідають на питання *чий? чия? чье? чий?:* *лисяча нора, братів портфель, бабусині казки.*

360. Прочитайте прислів'я та приказки. Як ви їх розумієте? Випишіть якісні, відносні, присвійні прикметники разом з іменниками.

1. Бабине літо – до Петра тільки. 2. Без кривих дерев лісу не буває. 3. Добра роса краща за гнилий дощ. 4. Сніг для землі-годувальниці – найтепліша ковдра. 5. Травень холодний – на рік голодний. 6. Покірна вівця для вовків найсмачніша. 7. Ранній приліт граків і жайворонків – на теплу весну. 8. Солом'яним волон не орати – сінним конем не їздити. 9. Соловейків голос, а душа вовча.

361. а) Випишіть якісні й відносні прикметники. Доведіть правильність виконання завдання.

На пагорбах, зольниках і древніх валах та ровах вже ожила та поп'ялася вгору перша весняна трава, скрашуючи торішнє почорніле бадиління. Шовковиста ковила викинула ніжні чубчики. Квітував золотистий горицвіт. А на стрімких схилах білим вогнем цвітіння спалахнули дикі колючі терни... (*І. Цюпа*).

Е. Кондратович. Терен цвіте

б) Звірте свої думки із поданим міркуванням.

Міркуйте! *Древніх* – прикметник, вказує на ознаку (час), яка може виявлятися у більшій або меншій мірі (*древній* – *древніший* – *найдревніший*), утворює словосполучення з прислівниками (*дуже древніх*). Отже, це якісний прикметник.

Весняна – прикметник, що вказує на ознаку, яка не може виявлятися в більшій або меншій мірі, з прислівниками не сполучається. Отже, це відносний прикметник.

362. а) Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники, поясніть способи творення й написання. Доберіть до них іменники.

Наталя, Галина, *приятель*, орел, Ілля, Георгій, Святослав, соловей, ведмідь, миша, маляр, Палажка, *товариш*, вовк, Сава.

б) Від виділених іменників утворіть відносні прикметники. Доберіть до них іменники. З'ясуйте різницю у значеннях обох утворених слів.

363. Робота в парах. а) У поданих словосполученнях порівняйте значення прикметників. Визначте їх групи за значенням.

Вишневе варення, вишнева хустка; вовче лігво, вовчий апетит; шовкова тканина, шовкове волосся; залізний дах, залізні нерви; золота обручка, золоте серце; риб'ячий хвіст, риб'ячий жир; ведмежий кожух, ведмежа послуга.

б) З окремими словосполученнями складіть три-чотири речення.

Міркуйте! Прикметники мають здатність переходити з однієї групи до іншої. Якісні прикметники переходять у відносні, якщо втрачають властиві їм ознаки (здатність виражати більшу чи меншу міру певної якості та ін.) і позначають постійну властивість предмета: *жовта квітка* – *жовта раса*.

Якщо відносні прикметники вживаються у переносному значенні, вони набирають ознак якісних, тобто переходять у якісні: *молочна каша* – *молочна* (біла) *імла*.

Присвійні прикметники можуть переходити у відносні та якісні, якщо набирають їх ознак: *солов'їне* (чиє?) *кубло* – *солов'їний* (який?) *спів* – *солов'їний* (красивий) *голос*.

364. Спишіть, розподіліть словосполучення на три групи – з якісними, відносними і присвійними прикметниками.

Кисла слива, кисла реакція, ведмежа голова, ведмежа шкура, ведмежа послуга, весняний день, весняний настрій, залізний лом, залізний характер, вовче лігво, вовче хутро, вовчий апетит.

365. Загадки-жарти.

- Який журавель не літає?
- Яким ключем не можна відімкнути?
- Яке поле не можна засіяти?
- Який вузол не можна розв'язати?
- Який годинник не має стрілок?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. На які групи за значенням поділяються прикметники?
2. Що означають якісні прикметники? Наведіть приклади.
3. На які ознаки вказують відносні прикметники? Наведіть приклади.
4. Які морфологічні ознаки властиві якісним і відносним прикметникам? Що між ними спільного? відмінного?
5. На що вказують присвійні прикметники?
6. Як творяться присвійні прикметники?
7. Як прикметники впливають на стиль тексту?

§ 42. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

366. а) Розгляньте подані форми прикметників. Яка між ними різниця за значенням?

Холодний – холодніший – найхолодніший
більш (менш) холодний – найбільш холодний
цікавий – цікавіший – найцікавіший
менш (більш) цікавий – найменш цікавий
дзвінкий – дзвінкіший – найдзвінкіший
широкий – ширший – найширший
яскравий – яскравіший – найяскравіший

б) На основі спостережень дайте відповіді на запитання: які форми прикметників належать до вищого, а які до найвищого ступенів порівняння? Що означають форми вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників? Якими ці форми є?

Ступені порівняння прикметників (stopniowanie przymiotników) – вищий та найвищий – виражають різну міру ознаки.

Вищий ступінь порівняння означає, що в одному предметі більше чи менше певної якості, ніж в іншому: *Дніпро ширший за Десну. Цей рік менш врожайний, ніж торішній.*

Найвищий ступінь порівняння вказує, що певний предмет переважає усі інші за якою-небудь ознакою: *Еверест – найвища гора земної кулі. Азовське море є одним із наймількіших у світі.*

Вищий і найвищий ступені порівняння прикметників мають дві форми: просту і складену.

Ступені порівняння мають лише ті прикметники, які позначають змінну ознаку предмета.

367. Розкажіть за таблицею про ступені порівняння.

Ступені порівняння прикметників

Вищий		Найвищий	
проста форма	складена форма	проста форма	складена форма
<p><i>основа + суфікси -ш-, -іш-: старший, глибший, мудріший, ніжніший</i></p>	<p><i>більш, менш + прикметник: більш гострий, більш вдалих, менш здоровий, менш зайнятий</i></p>	<p><i>най-, якнай-, щонай + форма вищого ступеня: найкращий, найбільший, щонайлегший, якнайлегший</i></p>	<p><i>найбільш, найменш + прикметник: найбільш зручний, найменш здатний</i></p>

368. а) Від поданих прикметників утворіть і запишіть вищий та найвищий ступені порівняння.

Холодний, зелений, просторий, справедливий, точний, глибокий, охайний, вродливий.

б) Доберіть до утворених форм прикметників антоніми, складіть із ними два-три речення.

369. а) Прочитайте вірш. Поміркуйте над його змістом. Визначте тему й основну думку.

Найогидніші очі порожні,
 Найгрізніше мовчить гроза,
 Найнікчемніші дурні вельможні,
 Найпідліша брехлива сльоза.
 Найпрекрасніша мати щаслива,
 Найсолодші кохані вуста.
 Найчистіша душа незрадлива,
 Найскладніша людина проста.
 Але правди в брехні не розмішуй,

Не ганьби все підряд без пуття,
 Бо на світі той наймудріший,
 Хто *най*дужче любить життя.

(В. Симоненко)

б) Яку роль у тексті відіграють прикметники? Визначте ступені порівняння прикметників і випишіть їх разом з іменниками.

в) Доведіть, що виділені слова є не прикметниками, а прислівниками.

370. а) Утворіть і запишіть просту форму вищого ступеня порівняння прикметників. Спробуйте пояснити особливості творення форми вищого ступеня поданих прикметників.

Великий, малий, гарний, добрий, поганий.

Дорогий, дужий, низький, високий.

б) Перевірте правильність виконання завдання за поданою нижче інформацією.

Форми вищого ступеня порівняння деяких прикметників утворюються від інших основ: *гарний – кращий, добрий – ліпший, великий – більший, малий – менший, поганий – гірший.*

Від деяких прикметників можна утворити форми вищого ступеня порівняння за допомогою обох суфіксів *-ш-* та *-іш-*: *тихий – тихший, тихіший; здоровий – здоровший, здоровіший; тонкий – тонший, тонкіший.*

При творенні форм вищого ступеня в основах окремих прикметників відбуваються такі зміни:

1. Випадають суфікси *-к-, -ок-, -ек-*: *легкий – легший, глибокий – глибокий, далекий – дальший.*

2. Перед суфіксом *-ш-* відбувається чергування, а суфіксальний звук [ш] змінюється на [ч]:

[г] – [ж]: *дорогий – дорожчий;*

[з] – [ж]: *вужий – вужчий;*

[с] – [шч]: *високий – вищий [вишчий].*

3. Суфіксальний [ш] чергується з [ч] і перед коренем із [ж]: *дужий – дужчий.*

371. Гра «Хто швидше?» Утворіть вищий ступінь від поданих прикметників, запишіть їх у дві колонки: а) із суфіксом *-ш-*; б) із суфіксом *-іш-*.

Широкий, дешевий, новий, старий, рідкий, гіркий, товстий, гладкий, глибокий, зелений, тихий, вигідний.

372. Прочитайте прислів'я та приказки. Які прикметники пропущено?

1. Радий дурний, що знайшов ... за себе. 2. Хто хоч раз обійшов навколо хати, ... від того, хто мудрує на печі. 3. Якщо кінь добрий, то й довгий шлях стає ... . 4. Нема для миші ... звіра за kota. 5. У кого добре ... бажає, той нерідко й те втрачає.

373. Скажіть, чи можна утворити ступені порівняння від поданих прикметників?

Глибоченний, старезний, маленький, дрібнесенький, премилый, прехороший, мертвий, лисий, холоднуватий, архіважливий.

Запам'ятайте! Не мають ступенів порівняння прикметники:

1) з префіксами *пре-, архі-, ультра-, за-, над-*: *ультра-реакційний, предобрий*;

2) із суфіксами *-езн-, -енн-, -ущ-, -ющ-, -еньк-, -есеньк-, -ав(-яв-), -уват- (-юват-)*: *величезний, здоровенний, злющий, білявий, синюватий, зеленавий*;

3) якісні прикметники, які називають незмінну ознаку предмета: *сліпий, лисий, голий, хворий, сивий, карий, русий, гнідий, порожній* та ін.;

4) складні прикметники: *жовто-синій*;

5) прикметники з префіксом *не-*: *негарний, немалий*.

374. Спишіть, розкрийте дужки й утворіть вищий ступінь порівняння прикметників. Визначте відміну і відмінок іменників.

1. Кавказькі гори (високі) від Кримських. 2. Після змагання ми стали ще (дужі). 3. Залізо (важке) від алюмінію. 4. Уже ластівки в край (теплий) полетіли. 5. Лютий (короткий) від усіх місяців. 6. Дуб був (товстий) від кле-на, а береза (тонка) від ясена. 7. Ведмідь (сильний) від вовка. 8. Весна (тепла) від зими.

375. Порівняйте названі предмети й запишіть. Підкресліть прикметники. Визначте відмінки іменників.

Зразок. Дерево й камінь (щодо ваги). – Камінь важчий за де-рево (Зн. в.).

1. Цукор і мед (щодо смаку). 2. Криниця й колодязь (щодо глиби-ни). 3. Лисиця й заєць (щодо спритності). 4. Ніл і Дніпро (щодо дов-жини). 5. Десна й Дніпро (щодо ширини). 6. Автомобіль і кінь (щодо швидкості).

376. Виправте помилки у словосполученнях. Запишіть правильно.

Найбільший за всіх, надзвичайно цікавий, самий добрий, най-гарячіше джерело, більш вигідніший, зеленуватіша стіна, найбільш краща страва, жовтіший банан, прегарніший будинок, куціший хвіст, надзвичайно хоробрий, найменш корисніший продукт, якнайваж-чий, менш рішучіший.

Запам'ятайте! Старший – більший за віком (старший брат). Старіший – більш старий (про дідуся). Гладший – з більш гладенькою поверхнею (про стіл, шафу). Гладкіший – повніший, жирніший (про вгодованість). Рідший – з меншою густотою дерев (про гай, ліс). Рідкіший – менш густий (про рідину).

377. Робота в групах. Складіть прислів'я, поясніть, як ви їх розумієте. Назвіть прикметники, визначте їхні ступені порівняння.

Людина міцніша за кремінь і слабша за муху.

Найкраще зерно ховається на дно.

З усіх скарбів найбільш цінним є молодість.

Чужий хліб легший, але свій більш ситний.

Солодший за все плід праці.

З усієї рідні мати найрідніша.

378. Перекладіть українською мовою. Порівняйте форми ступенів порівняння прикметників у польській та українській мовах.

1. Siedzi ptaszek na drzewie i ludziom się dziwuje, że najmędrzy z nich nie wie, gdzie się szczęście znajduje (*A. Асник*). 2. Bogumił Adrian był ich najmłodszym synem (*M. Домбровська*). 3. Spełniły się jej najgorętsze pragnienia (*E. Ожешко*). 4. Ta dziewczyna najładniejsza ze wszystkich (*O. Кононенко*). 5. Wiktor to mój najlepszy przyjaciel (*O. Кононенко*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які ступені порівняння мають якісні прикметники?
2. Які ви знаєте форми ступенів порівняння прикметників?
3. Що означають форми вищого й найвищого ступенів порівняння прикметників?
4. Розкажіть, як утворюються форми вищого ступеня порівняння. Наведіть приклади.
5. Які чергування звуків відбуваються при творенні форм вищого ступеня?
6. Поясніть правила написання слів *вищий, нижчий, дорожчий*.
7. Як утворюється найвищий ступінь порівняння прикметників? Наведіть приклади.
8. Чи можна утворити хоча б одну форму ступеня порівняння від прикметників *вишневий, жовтуватий, рябенький*?

§ 43. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

379. Розгляньте таблицю. Пригадайте поділ на групи іменників I і II відмін. Що спільного й відмінного в поділі на групи іменників і прикметників?

Поділ прикметників на групи

Тверда група	М'яка група	Прикметники на <i>-лиций</i>
Основа закінчується на твердий приголосний: <i>смішний, зимовий, гарний;</i> присвійні: <i>дядьків, Сергіїв;</i> короткі форми: <i>рад, ладен</i>	Основа закінчується на м'який приголосний: <i>літній, зовнішній, орлий;</i> основа на й: <i>безкрайї [безкрайїй], довгошійї [довгошійїй]</i>	Складні слова з другою основою <i>-лиций</i> : <i>білолиций, яснолиций, круглолиций</i>

Міркуйте! Про поділ на групи іменників і прикметників.

Зразок. Поділ на групи іменників і прикметників має спільне й відмінне. Наприклад, у словах *осінь, осінній* основи закінчуються на м'який приголосний. Отже, прикметник *осінній*, як і іменник *осінь*, належить до м'якої групи. А слова *зима, зимовий*?

380. а) Із поданими прикметниками утворіть словосполучення, доберіть до них по три іменники. Визначте групу відмінювання прикметників та іменників.

Зразок. Осінній (м'як.) ранок (тверд.).

Досвітній, присутній, ранній, **всесвітній**, давній, дорожній, житній, **майбутній**, могутній, обідній, порожній, середній, сусідній, художній.

б) Складіть речення із виділеними прикметниками.

381. Допишіть пропущені прикметникові закінчення залежно від групи відмінювання.

Червон.. колір, червнев.. день, заможн.. селянин, багат.. дядько, осінн.. небо, самобутн.. талант, гірк.. полин, зелен.. дуб, загальноосвітн.. школа, останн.. промінь, південн.. вітер, рідн.. сторона, мужн.. поведінка, густ.. бір.

382. Провідмініайте словосполучення *щирий друг, весела дівчина, пізній візит, безкрай степ, білолиций місяць*. Позначте відмінкові закінчення.

Написання закінчень прикметників

Група	Відмінки	Однина		Множина
		чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Тверда	Н.	-ий, -е	-а	-і
	Р.	-ого	-ої	-их
	Д.	-ому	-ій	-им
	Зн.	як Н. або Р.	-у	як Н. або Р.
	Ор.	-им	-ою	-ими
	М.	-ому, -ім	-ій	-их
М'яка	Н.	-ій (-їй), (-е)	-я	-і (-ї)
	Р.	(ь) -ого	(ь) -ої	-их (-іх)
	Д.	(ь) -ому	-ій	-ім (-їм)
	Зн.	як Н. або Р.	-ю	як Н. або Р.
	Ор.	-ім	(ь) -ою	-ими (-їми)
	М.	(ь) -ому, -ім (-їм)	-ій	-их (-іх)

383. а) Запишіть подані прикметники в родовому, орудному і місцевому відмінках однини.

М'який, білесенький, дружний, дружній, дзвінкий, приємний, вчорашній.

б) З'ясуйте лексичне значення виділених слів. Утворіть із ними словосполучення.

Окремий тип відмінювання становлять прикметники на *-лиций*: *темнолиций, світлолиций* тощо. Вони мають закінчення, властиві як твердій, так і м'якій групі, тому їх відмінювання треба запам'ятати.

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	повнолиций	повнолице	повнолиця	повнолиці
Р.	повнолицього		повнолицьої	повнолицих
Д.	повнолицьому		повнолицій	повнолицим
Зн.	Н. або Р.	повнолице	повнолицю	Н. або Р.
Ор.	повнолицим		повнолицьою	повнолицими
М.	(на) повнолицьому (-ім)		(на) повнолицій	(на) повнолицих

Зверніть увагу! Прикметники, що перейшли в іменники (прізвища, географічні назви), відмінюються, як прикметники твердої чи м'якої групи: *Коцюбинський – Коцюбинського; Горова – Горової, Горову.*

Однак прізвища типу *Гуцин, Яремків* відмінюються, як іменники: *Гуцина, Гуциним; Яремкова (Яремківа), Яремковим (Яремківим).*

384. Провідмінійте в однині прикметник *довгошійя*. Поясніть, чому в деяких формах перед закінченням з'являється буква *й*, а в інших формах вона зникає.

385. а) Порівняйте форми прикметників і визначте їх особливість. Які з них є найпоширенішими в мовленні, а які вживаються рідко?

1. Ой хвалилася та березонька: «Що на мені кора та біленькая, що на мені листя та широкее, що на мені гілля та високеє» (*Народна творчість*).
2. Яка ти розкішна, земле (*М. Коцюбинський*).
3. Я на гору круту, крем'яную буду камінь важкий підіймать... (*Леся Українка*).
4. Пливе човен води повен (*Народна творчість*).
5. Діброва смутная вже листячко ронила... (Олена Пчілка).

б) Порівняйте свої висновки з поданою нижче інформацією.

Якісні прикметники за формою бувають **повні** (*ясний, гарний, привітний*), що відмінюються, і **короткі** (*зелен, дрібен, повен*), які не відмінюються. Прикметники жіночого і середнього родів у називному і знахідному відмінках мають одночасно **повну нестягнену** (*добрая, синее*) і **повну стягнену форми** (*добра, синє*).

Короткі форми і повні нестягнені вживаються переважно в народній творчості, художніх творах: *Засвіти нам, ясен місяцю.*

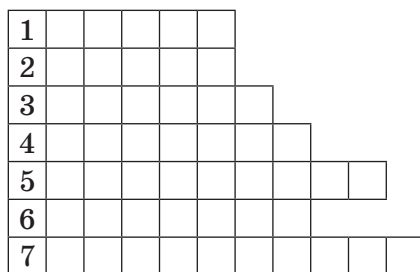

386. Утворіть від поданих прикметників короткі й повні нестягнені форми. Складіть із деякими з них речення.

Зелений, веселий, дрібний, чистий, старий.

387. Розв'яжіть кросворд. Кожне відгадане слово – прикметник м'якої групи.

1. Один із кольорів сонячного спектра.
2. Антонім до слова *пізній*.
3. Прикметник від іменника *осінь*.
4. Такий, який стосується освіти.
5. Антонім до слова *минулий*.
6. Той, що міститься посередині чогось.
7. Той, що розміщений навколо чогось.

388. а) Спишіть, доберіть і вставте замість крапок такі прикметники, які б найкраще передали ознаки названих у тексті предметів. Визначте групу прикметників за значенням.

Розвиднілось. ... сонце вмило своє ще ... від сну обличчя і розпустило ... промені. Настав ... ранок. Роса заблищала на ... листочках, ... бджоли вже відлітали працювати. Прокидались ... пташки, вітаючи ... піснями ... день, ... метелики розправляли свої... крильця. Все в природі готувалося зустріти ... день.

б) Виділіть орфограми в тексті.

389. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на форми прикметників у польській і українській мовах.

1. Najwięcej jednak rad z wyniku tego dnia był Kali (Г. Сенкевич).
2. Patrzy, aż i gmach już gotów (А. Міцкевич). 3. Bądź dla niego łaskaw, tak jak dla mnie byłeś (Е. Ожешко). 4. Jesteś młody, wesół, zdrów (Б. Прус). 5. Popatrz, proszę, na świat, jaki jest pełen olbrzymich czarnych dziur (С. Лем).

Довідка: gmach – будинок; olbrzymi – чужоземний.

Розбір прикметника як частини мови

Снігова вода ще пахла свіжістю, як перші проліски (О. Гончар).

Зразок усного розбору

Снігова (вода) – прикметник, означає ознаку предмета, початкова форма – сніговий, відносний, жіночий рід, називний відмінок однини, тверда група, повна форма, стягнена. У реченні прикметник є означенням.

Зразок письмового розбору

Снігова (вода) – прикм., ознака предм., поч. ф. – сніговий, відносно., тв. гр., ж. р., Н. в. одн., повн. ф., стягнена, означ.

§ 44. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

390. а) Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Виділіть прикметники, визначте, до якої групи за значенням вони належать.

У 1876 році в американське патентне бюро звернувся вчитель Олександр Белл і запропонував зареєструвати його винахід – апарат для розмови на *далеких* відстанях. Новинка стала *науковою* сенсацією, бо відтепер люди отримали можливість чути одне одного, перебуваючи на великих відстанях.

Перша телефонна станція з'явилася в Росії і об'єднувала кілька заводів в одному із *сибірських* міст.

А незабаром *телефонні* станції вже були в Одесі, Ризі, Львові. Потім було прокладено дроти першого *міжміського* телефонного зв'язку (*Із журналу*).

б) Визначте будову виділених прикметників. Запишіть їх разом зі словами, від яких вони утворені. Назвіть способи словотворення.

391. а) Спишіть, виділіть твірні основи і словотворчі засоби, за допомогою яких утворено прикметники.

Пречудовий, надвечірній, антинародний, широковідомий, правдивий, піднебесний, малесенький, бездощовий, світло-жовтий, незнайомий, вогнепальний, зеленуватий, величезний.

б) Якими способами словотвору вони утворені?

Частина прикметників належить до непохідних: *білий, синій, щедрий*.

Похідні прикметники – це присвійні, відносні та більшість якісних.

Прикметники, як і іменники, творяться різними способами. Прикметники утворюються від іменників, дієслів, прислівників, числівників та інших прикметників суфіксальним, префіксальним, суфіксально-префіксальним способами та складанням основ або слів.

392. а) Від поданих словосполучень утворіть прикметники й доберіть до них іменники.

Культурний та історичний, дзвінкий голос, карі очі, північ і захід, зелений лист, сільське господарство, густо населяти, темний і синій, весь народ, волю любити, минулий рік.

б) Який це спосіб словотворення?

Способи творення прикметників

Суфіксальний спосіб. Цим способом творяться збільшувальні, згрубілі, зменшувальні та пестливі форми якісних прикметників (суфікси *-езн-, -енн-, -ущ-, -ющ-, -еньк-, -есеньк-*): *величезний, височенний, жирнющий, синенький*); якісні прикметники, які виражають невелику міру якості (суфікси *-ав-, -яв-, -уват-, -юват-*): *зеленавий, зеленуватий*.

Найпоширеніші суфікси при творенні якісних прикметників від іменників: *-н-, -к-, -ат-, -ист-*: *розумний, дзвінкий, борода-тий, ребристий*; від дієслів: *-лив-, -к-, -уч-, -юч-*: *спостережли-вий, говіркий, блискучий, колючий*.

Найпоширеніші суфікси при творенні відносних прикмет-ників від іменників: *-ськ-, -цьк-, -зьк-, -ан-, -ян-, -н-, -ов-, -ев-*: *морський, гречаний, вербовий*; від дієслів: *-альн-, -ильн-*: *віталь-ний, гострильний*.

Префіксальний спосіб. Найпоширеніші префікси при творен-ні прикметників: *без-, не-, між-, пре-, ультра-, архі-, екстра-*: *бездумний, недовгий, предобрий, міжміський, архіважливий, ультрамодний*.

Основоскладання: *життєздатний, давньоруський, все-бічний*.

Перехід прикметників в іменники. При цьому вони втрача-ють власні ознаки й набувають значення назв осіб: *Кожного хвилює його майбутнє*.

Деякі прикметники постійно виступають у ролі іменників: *пальне, набережна*; географічні назви: *Рівне, Лозова, Вишневе*.

393. Утворіть прикметники від твірних основ іменників, що в дужках. Виділіть словотворчі суфікси.

(Блакить) небо, (сонце) день, (барви) квітки, (глина) горщик, (рік) план, (срібло) дзвін, (вечір) тиша, (дитина) плач, (золото) пелюстки.

394. Замініть подані словосполучення синонімічними, використовуйте прикметники. Поясніть, яким способом вони утворені. Виділіть твірні основи, суфікси. Зверніть увагу, як пишуться прикметники, утворені від словосполучень.

Людина з круглим лицем, дівчина з карими очима, хлопець з чор-ними бровами, простір без краю, землі Західної України, план цього року, регіон Східних Карпат, спортсмен із широкими плечима.

395. Визначте спосіб творення поданих прикметників. Від основ яких слів вони утворені – залежних чи незалежних одне від одного? Чи можна між цими словами поставити сполучник *і*? Зверніть увагу, як пишуться прикметники.

Темно-зелений колір, механіко-математичний факультет, нау-ково-технічний прогрес, народно-визвольний рух, м'ясо-молочний комбінат.

396. а) Випишіть із речень прикметники разом з іменниками. Визначте рід, число, відмінок і спосіб творення цих прикметників.

1. З вітром весняним сосна розмовляла, вічнозелена сосна (*Леся Українка*).
2. Не марнуй хвилин безцінних (*І. Жуленко*).
3. Тихесенький вечір на землю спадає, і сонце сідає в темнесенький гай (*В. Самійленко*).
4. Різнобарвними кольорами мінилася веселка на небі.
5. Військовий крокував дорогою.

б) Які кольори має веселка? Запишіть їх назви.

397. Перекладіть українською мовою. Визначте групи прикметників за значенням.

Późna godzina, delikatne rysy twarzy, miła wiadomość, poważna choroba, mocny głos, świąteczny wystrój, być pożytecznym, do miłego zobaczenia, wszystkiego dobrego, dzień dobry.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Скільки груп відмінювання мають прикметники й від чого це залежить?
2. Як визначити написання закінчення прикметника?
3. Якими способами творяться прикметники? Наведіть приклади.
4. Які суфікси найбільш вживані при творенні прикметників?
5. Коли прикметник виступає в ролі іменника?

§ 45. ПРАВОПИС СУФІКСІВ ПРИКМЕТНИКІВ

398. Спишіть словосполучення, вставте в прикметники необхідні суфікси. Поясніть їх написання.

Житт..ий досвід, тон..і павутинки, велич..і хмари, блиск..і хвилі, грудн..ий день, взутт..ий магазин, верб..а гілка, рож..а стрічка, коричн..е пальто, поль..а стежка, запорі..і козаки, дощ..а калюжа, молоде..ий запал, син..ий колір, бой..ий шлях.

Прикметники творяться за допомогою різних суфіксів.

Щоб правильно писати суфікси, слід запам'ятати такі правила:

У суфіксах із відтінком пестливості й здрібнілості **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-** пишеться м'який знак: *гарненький*, *дрібнесенький*, *чистісінький*, *тонюсінький*.

У суфіксах *-ськ-*, *-зьк-*, *-цьк-* також пишеться м'який знак: *херсонський, кавказький, козацький*.

Під час творення прикметників від іменників за допомогою суфікса *-ськ-* відбуваються такі зміни:

[к], [ч], [ц] *-ськ(ий)* ⇒ *-цьк(ий)*: *козак* → *козацький*;

[г], [ж], [з] *-ськ(ий)* ⇒ *-зьк(ий)*: *Париж* → *паризький*;

[х], [ш], [с] *-ськ(ий)* ⇒ *-ськ(ий)*: *товариш* → *товариський*.

Винятки: *тюркський, баскський, казахський, цюрихський, мексський, даккський, ла-маншський, кембриджський, нью-йоркський, дамаський, ацтекський, іракський, падишахський, герцогський*.

399. Утворіть і запишіть словосполучення прикметника та іменника. Поясніть вимову і написання утворених, прикметників.

Кременчук, парк; Буг, берег; Львів, університет; Запоріжжя, автомобіль, завод; Кавказ, гора; Кривий Ріг, руда; герцог, палац.

Суфікси *-ев-*, *-єв-* пишуться в прикметниках, що мають наприкінці основи м'який приголосний або [ж], [ч], [ш], якщо наголос падає на основу:

вишня – *вишне́вий*, *життя* – *життє́вий* (але: *кремній* – *кремніє́вий*), *плюш* – *плюше́вий*.

Суфікс *-ов-* пишеться в прикметниках, основа яких закінчується на твердий приголосний або на м'який, крім [ж], [ч], [ш]: *явір* – *яворо́вий*, *гриб* – *грибо́вий*; якщо наголос падає на закінчення: *бойо́вий*, *стилю́вий*, *кущ* – *кущо́вий*. Виняток: *шприц* – *шпри́цевий*.

Зверніть увагу! Деякі прикметники мають варіантні форми: *життє́вий* – *життьо́вий*, *віче́вий* – *вічові́ий*, *гроше́вий* – *грошо́вий*, *тіне́вий* – *тіньо́вий*.

400. Утворіть відносні прикметники від поданих слів. Поясніть написання суфіксів.

Стиль, гай, сніг, сланець, гуаш, куля, взуття, корінь, річ, рій, тінь, вишня, плющ, край.

Суфікс *-ичн-* пишеться в словах іншомовного походження за правилом «дев'ятки»: *фізичний, категоричний, історичний*. В інших випадках пишемо *-ічн-*: *хімічний, гідравлічний*.

401. Пошукова робота. Утворіть від іменників прикметники, поясніть написання суфіксів. З'ясуйте значення незнайомих слів за словником і складіть із ними речення.

Зразок: символ – символічний.

Хірург, історія, геній, магістраль, принцип, лаванда, комунікація, циліндр, синонім, патріот, театр, біохімія.

У суфіксах із відтінком неповного вияву ознаки **-уват-, -юват-** пишуться **у, ю**: *зеленуватий, великуватий, синюватий, вилицюватий*.

402. Утворіть від поданих іменників присвійні прикметники. Які суфікси ви використаєте?

Донька, Андрій, дядько, дід, вовк, сестра, собака, Іван, орел.

Міркуйте! Чи від усіх іменників вдалося утворити присвійні прикметники? Чому?

Свої міркування звірте з поданим нижче матеріалом.

Зверніть увагу! Присвійні прикметники утворюються тільки від іменників – назв істот (людей і тварин). При творенні присвійних прикметників від іменників І відміни використовуються суфікси **-ин-, -ін-** (іменник з основою на **й**): *Микола – Миколин, Софія – Софійн*. При творенні від іменників II відміни – суфікси **-ів-, -їв-**: *Іван – Іванів, Андрій – Андріїв*.

403. а) Спишіть. Уставте пропущені в суфіксах літери. Поясніть орфограми.

Колюч..х троянд, блискуч.. іграшки, посушл..вий рік, вузесен..ка вулиця, овоч..вий суп, дорожн..й знак, страшес..нький фільм, пари..кий парк, тітч..н зошит, житт..вий шлях, Нел..н портфель.

б) Складіть два речення зі словосполученнями (на вибір).

404. Перекладіть українською мовою. Складіть з двома-трьома словосполученнями речення польською та українською мовами.

Gorące barwy, mała skrzynka, anielski charakter, jasny uśmiech, zimna woda, tępy człowiek, język polski, brzydka ropucha, stara lampa.

§ 46. НАПИСАННЯ НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

405. а) Спишіть прислів'я та приказки, розкриваючи дужки. Як ви розумієте друге і восьме прислів'я?

1. (Не)варт і печеної картоплі. 2. Взявся за гуж, не кажи, що (не) дуж. 3. До Петра – молока відерце, а по Петрові – глек, та й то (не) повний. 4. Краще (не)великий мороз, ніж вітряна відлига. 5. Хлопець молодий, але й морозець – (не)старий. 6. Хоч річка (не)величка, а береги ламає. 7. Зайвий колос у коморі (не)зайвий прибуток приносить. 8. Найтовстіша колода – ще (не)готовий дім. 9. Ото дивина – собака (не)кована. 10. Коли спілий овес вдруге зазеленіє, осінь буде (не)погожою.

б) Зробіть синтаксичний розбір сьомого речення.

Не з прикметниками пишемо

Разом, якщо:

1. Прикметник без префікса *не-* не вживається: *нечестивий, немічний, невпинний, неугавний, невмирущий*.

2. Прикметник із префіксом *не-* виражає одне поняття і його можна замінити синонімом *без не*: *невеселий (сумний), недалекий (близький), непотрібний (зайвий), нерідний (чужий)*.

Окремо, якщо:

1. До цих прикметників є протиставлення: *не високий, а низький; не добрий, а злий*.

2. Прикметник у реченні є присудком і виражає заперечення: *Грудень був не холодним (Грудень не був холодним)*.

3. Прикметник з *не* має при собі пояснювальні слова (займенники чи прислівники): *Аж ніяк не потрібні розмови. Зовсім не цікава книжка*.

Зверніть увагу! У реченні *Ця річка не широка* є заперечення. А в реченні *Ця неширока річка впадає в Дунай* заперечення немає, прикметник із *не* – одне поняття (синонім – *вузька*).

406. Запишіть прикметники, розкриваючи дужки і поясніть їх правопис.

(Не) дорогий, (не) зламний, (не) великий, (не) відомий, (не) впинний, (не) легкий, а важкий; (не) згасний, (не) справедливий, (не) озорий, (не) добрий, а злий; Іван – (не) молодий хлопець; (не) чупарний, (не) малий.

407. а) Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. В довгу, темную нічку (не)видну не стулю ні на хвильку очей (*Леся Українка*). 2. Придушу свій (не)впинний спогад, буду радість давати й сміх (*О. Теліга*). 3. Армія тоді (не)переможна, коли любов зове її на бій (*Б. Олійник*). 4. Я винний в тім, що світ (не)ліпший, (не)розумніший, ніж він є (*Л. Первомайський*). 5. На заході догоряла ніжна (не)смілива заграва (*О. Донченко*).

б) Поясніть написання не з прикметниками.

408. а) Перекладіть українською мовою.

Marcin chciał kupić sobie nowe spodnie. Niejeden sklep odwiedził, niejedną parę spodni przymierzał, ale nie mógł się zdecydować. Żadne nie były idealne. Te nieładne, tamte nie leżały dobrze. W końcu spodni nie kupił i umęczony i niezadowolony wrócił do domu (*Б. Влодарчик*).

б) Порівняйте написання не з прикметниками в українській і польській мовах.

§ 47. БУКВИ **-Н-** І **-НН-** У ПРИКМЕТНИКАХ

409. а) Прочитайте текст. Що нового ви дізналися з нього? Які ви знаєте рослини і тварини, занесені в Червону книгу?

Цивілізація на земній кулі вже знищила понад 270 видів диких тварин. Серйозно постраждав і рослинний світ. Тому Міжнародна спілка охорони природи видає Червону книгу, куди занесено рідкісні види тварин і рослин. І не лише безвинні та беззахисні тварини потрапили до цього списку: тут і здоровенний носоріг, і незрівнянний за швидкістю гепард, і неподоланий тигр. Земля – це неоціненний дар. Берегти її, вести непримиренну боротьбу за її здоров'я та красу – наш священний обов'язок (*Із книги «Екологія і ми»*).

б) Випишіть прикметники у дві колонки: а) з **-н-; б) з **-нн-**. Поставте знак наголосу у словах другої колонки.**

У прикметниках пишемо **-нн-**:

Якщо збігаються кінцевий основи [н] і суфікс **-н-**: *осінь* – *осінній*, *день* – *денний*, *вагон* – *вагонний*.

Якщо наголошені суфікси **-енн-**, **-анн-**, **-янн-** указують на збільшену ознаку або неможливість дії: *старáнний, числénний, незрівнянний, невблагáнний, неказáнний*.

Пишемо **-н-**:

Якщо немає збігу **-н-** або прикметники утворені від основ іменників за допомогою суфіксів **-н-**, **-ан-**, **-ян-**, **-ин-**, **-йн-**: *надійний, літній, гречаний, глиняний, лебединий, солов'їний*.

Зверніть увагу! Розрізняйте: *журавлиний* (від журавель), *журавлинний* (від журавлина), *бурянний* (від буря), *бур'яний* (від бур'ян).

410. Спишіть слова, уставте, де потрібно, пропущені букви.

Дерев'ян..ий, бляшан..ий, пташин..ий, неказан..ий, сон..ий, чайн..ий, кін..ий, річн..ий, щоден..ий, олов'ян..ий, закон..ий, склян..ий, нічн..ий, незрівнян..ий, качин..ий, глинян..ий, вікон..ий.

411. Утворіть від кожного першого іменника прикметник і запишіть словосполучення. Складіть із двома словосполученнями речення.

Зразок. Лимон, сироп – лимонний сироп.

Глина, посуд; ціна, подарунок; честь, людина; оборона, пункт; злість, порушник; старовина, килим; телефон, станція; льон, полотно; лебідь, пісня.

Зверніть увагу! Іменник *священик* пишемо з одним **-н-**, а прикметник *священний* – з двома **-нн-**.

412. Спишіть речення. Уставте, де потрібно, пропущені букви і поясніть їх правопис.

1. Огні незлічен..і, мов стрічки огнен..і, до моря спускаються з міста (*Лєся Українка*). 2. Розцвіла зоря шипшин..а в гуркоті прибою. 3. Айстри задуман..і, квіти остан..ії, осені пізньої сльози багрян..ії. 4. Війнуло чудн..им подихом, немов чужин..им (*О. Лятуринська*). 5. Осін..ій ночі – туман..ій і мрячн..ій – надходив кінець (*Ю. Смолич*). 6. Холодний солон..ий вітер дмухнув зі сходу (*Ю. Яновський*). Осін..ій день! О син..ій день, о син..ій! Осанна осені (*Л. Костенко*).

413. а) Поясніть, чому в одних прикметниках пишемо **-н-**, а в інших **-нн-**.

Неказаний – неказаний;
нездійснений – нездійснений;
незрівняний – незрівняний.

б) Складіть із цими словами речення.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. У чому схожі правила написання *не* з іменниками та прикметниками?
2. Назвіть випадки написання *не* з прикметниками як префікса. Наведіть приклади.
3. Як напишемо *не* з прикметником, який можна замінити синонімом?
4. У яких прикметниках пишемо *-нн-*?
5. Підготуйте проект «Земля прикметникова».

§ 48. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

414. Погрупуйте слова, записавши в першу колонку прикметники, що пишуться разом, а в другу – прикметники, які пишуться через дефіс. Поясніть орфограму, скориставшись правилами, поданими нижче.

Сімдесяти/річний, важко/хворий, загально/державний, віце/президентський, військово/морський, право/бережний, червоно/гарячий, молочно/білий, історико/культурний, сліпо/глухо/німий, червоно/зелено/синій, дерево/обробний, столярно/механічний, 80/річний, лісо/степовий, електронно/обчислювальний, м'ясо/молочний, південно/західний, народно/визвольний.

Складні прикметники пишуться разом і через дефіс.

Разом пишуться прикметники, утворені від сполучення слів, де є головне і залежне слова. Між частинами складного прикметника не можна поставити сполучник *і*: *високоосвічений*

яка?
↓
(висока освіта), *шестиповерховий* (шість поверхів), *двох'ярусний* (два яруси), *народногосподарський* (народне господарство), *важкохворий* (важко хворіти), *волелюбний* (любити волю).

скільки?
↓
яке?
↓

як?
↓
що?
↓

Разом пишуться також прикметники, утворені від складних іменників: *лісостеповий* (лісостеп), *самохідний* (самохід), *чорноземний* (чорнозем), *теплообмінний* (теплообмін), *водогінний* (водогін), *півметровий* (півметра).

Через дефіс пишуться складні прикметники, утворені від незалежних одне від одного слів, між якими можна поставити сполучник *і*: *синьо-жовтий*, *науково-дослідний*, *історико-куль-*

турний, військово-морський, м'ясо-молочний. Винятки: військовополонений, військовозобов'язаний.

Через дефіс пишуться також прикметники, що означають відтінки кольорів, смаків та сторони світу: *темно-зелений, солодко-кислий, південно-західний. Винятки: жовтогарячий, червоногарячий.*

Запам'ятайте! Окремо пишуться: *різко окреслений, суспільно корисний, абсолютно сухий, суспільно необхідний, діаметрально протилежний, золотогарячий.*

415. а) Прочитайте текст. Визначте його стиль. Назвіть орфограми і поясніть їх за допомогою правил.

З другої половини літа і аж до пізньої осені подекуди на Поліссі настає час, коли по землі простеляються чарівні бузково-рожеві квітчані розливи вересу. Вічнозелені ажурні гілочки цього гіллястого чагарника прикрашені густими однобічними гронами бузково-рожевих, іноді білих квіточок. Квітки вересу дрібні, віночок чотирироздільний, дзвоникоподібний, чашечка довша за віночок, складається з чотирьох рожево-фіолетових плівчастих листочків. Масове цвітіння вересу незвичайне за своєю красою (З журналу).

б) Що цікавого ви дізналися з тексту?

416. а) Спишіть текст, розкриваючи дужки.

Модрина сибірська. Струнке високе дерево з (конусо) подібною кроною. Кора (глибоко) борозенчаста, товста, (коричнево) бура. Рослина досить морозо (стійка), (соле) витривала, (швидко) росла, (світло) любна, дубильна, фарбувальна, (смоло) носна... З живиці добувають (високо) якісний терпентин (З підручника).

б) Виділіть у тексті орфограми. Поясніть, чому у тексті так багато прикметників.

417. Запишіть слова, розкрийте дужки. Поясніть написання.

(П'яти) поверховий, (кисло) солодкий, (високо) авторитетний, (українсько) польський, (первісно) общинний, (лісо) сплавний, (механіко) технічний, (червоно) (зелено) синій, (воєнно) стратегічний, військово (полонений), червоно (гарячий), блідо (червоний).

418. Напишіть твір-мініатюру з елементами опису природи на тему «Барви літа». У творі використайте складні прикметники.

419. Перекладіть українською мовою. Порівняйте написання прикметників у польській та українській мовах.

Paromiesięczny, bezwitaminowy, ogólnokrajowy, trzyletni, przytulny, bezpieczny, nadgorliwy, całoroczny, cudzystów, wiarygodny, żywo-plot, cudzoziemiec, jasnozielony, bliskoznaczny, malinowoczerwony, wodoodporny, łamigłówka, przebiśnieg, kątomierz.

§ 49. НАПИСАННЯ ПРИЗВИЩ ПРИКМЕТНИКОВОЇ ФОРМИ

420. а) Прочитайте текст. Що нового ви дізналися? Чиї прізвища вам уже відомі?

Ольга Кобилянська – відома українська письменниця – народилася на Буковині. Вона, разом із Софією Окуневською та Наталею Кобринською, боролася за рівні права жінок і чоловіків.

Письменниця була знайома з багатьма культурними діячами того часу: Михайлом Коцюбинським, Михайлом Старицьким, Лесею Українкою, Іваном Франком й ін.

б) Випишіть із тексту імена та прізвища. Зверніть увагу на написання прізвищ прикметникової форми.

Українські прізвища прикметникової форми передаються на письмі відповідно до вимови й написання прикметників: *Березівський, Біловерхий, Горовий, Ведмедів, Олександрович, Авдієвський, Петришин.*

421. а) Прочитайте і визначте, як утворені прізвища. Виділіть суфікси.

1. Старицький, Островський, Великопольський, Коцюбинський, Білозерський, Мирний, Довгий.
2. Іванишин, Степанишин, Бондаришин.

б) Провідмініайте по два прізвища з кожної групи (на вибір).

Особливі труднощі виникають при написанні польських прізвищ прикметникової форми. Це пов'язано з написанням суфіксів, за допомогою яких вони утворені. Польські прізвища українською мовою подають так: *Ковальські, Маєвські*.

422. Провідмініайте власне прізвище та ім'я. Порівняйте форми відмінкових закінчень в українській і польській мовах.

Зверніть увагу! В українській мові пишемо прізвище, ім'я, а в польській – спочатку ім'я, а потім прізвище.

Усмішка.

Учитель запитує учня:

- *Що знаходиться даліше від нас: Місяць чи Африка?*
- *Африка.*
- *Це ж чому?*
- *Тому що Місяць ми бачимо, а Африку – ні.*

423. Запишіть українською мовою вісім прізвищ українських і польських діячів науки і культури. Складіть із ними кілька речень.

424. Запишіть за алфавітним порядком прізвища учнів вашого класу. Поясніть їх написання і відмінювання (усно).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Як творяться складні прикметники?
2. Наведіть приклади написання складних прикметників разом, через дефіс.
3. Як утворюються прізвища прикметникової форми?
4. Як передаються на письмі українські прізвища прикметникової форми?

425. Виконайте рівневі завдання (за варіантами)

Варіант 1

I рівень

1. Укажіть рядок якісних прикметників:
А березовий, осінній, сьогоднішній;
Б чистий, гучний, швидкісний;
В світлий, легкий, червоний.

2. Укажіть словосполучення, у якому відносний прикметник вжито у значенні якісного:

А залізна ложка; **Б** скляна ваза; **В** солодкий голос.

II рівень

3. Запишіть прикметники, уставте пропущені букви.

Буден..ий, звірин..ий, незрівнян..ий, зозулин..ий, стін..ий, орлин..ий.

4. Запишіть, розкрийте дужки.

(Жовто)блакитний, (легко)атлетичний, (фізико)математичний,
(військово)полонений, (військово)морський, (південно)східний,
(жовто)гарячий.

III рівень

5. Утворіть усі форми ступенів порівняння прикметників: *високий, глибокий*.

IV рівень

Розберіть як частину мови виділений у реченні прикметник.

Видно **широке** село під горою.

Варіант 2

I рівень

1. Укажіть рядок відносних прикметників:

А малинове варення, золоте волосся, вишневий пояс;

Б срібний перстень, міський парк, весняна погода;

В зимова ніч, заячий характер, медові очі.

2. Укажіть словосполучення, у якому присвійний прикметник ужито в значенні якісного:

А ведмежа шкура; **Б** лисяча посмішка; **В** кроляча клітка.

II рівень

3. Запишіть прикметники, уставте пропущені букви.

Священ..ий, пшонян..ий, турботл..вий, молод..нький, старан..ий,
буквен..ий.

4. Запишіть, розкрийте дужки.

(Англо)французький, (прісно)водний, (шести)гранний,
(світло)рожевий, (військово)зобов'язаний, (гірко)солоний,
(червоно)гарячий.

III рівень

5. Утворіть усі форми ступенів порівняння прикметників: *світлий, короткий*.

IV рівень

Розберіть як частину мови виділений прикметник.

Жило на Січі **сміливе**, міцне, веселе товариство.

§ 50. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

426. а) Прочитайте казку про частини мови. Пригадайте, що ви знаєте про числівник.

Було це дуже давно. Трапилось непередбачене: сперечалися діти однієї матері – Мови. Кожен пихато і гордовито хвалився, доводив, що саме він є найважливішим із них.

У розмову втрутився і Числівник: «Сидіть усі тихо. Не сперечайтесь. Ви без мене не знаєте, у котрому році ви народилися, скільки років живете на світі. Ану спробуйте без мене купити у крамниці бубликів, цукерок чи чогось іншого. Як бачите, серед вас я не пасу задніх, бо також маю відмінки, числа, а часом і три роди. У сполученні з Іменником буваю в реченні головним або другорядним членом».

б) Підберіть спільнокореневі слова до слова *числівник*.

427. Прочитайте. Знайдіть слова, що означають число, кількість або порядок предметів при лічбі. Поставте до них питання. Чи можна їх вважати числівниками? Зверте свої міркування з поданим нижче матеріалом.

1. Вечір ясний задивився на четверо синіх очей (*В. Сосюра*).
2. Сорок поділене на двадцять.
3. Таким чином у нас на столі з'явилося п'ять картин (*Ірен Роздобудько*).
4. Відкриття першої школи в Україні відбулося в дев'ятсот вісімдесят восьмому році (*За В. Мисаком*).
5. Один лишився сам на сам (*О. Лятуринська*).

Числівник (liczebnik) – це самостійна змінна частина мови, що називає кількість предметів або порядок їх при лічбі й відповідає на питання *скільки? котрий?*: *тридцять учнів, перший клас*.

Як і інші самостійні частини мови, числівник змінюється за родами, числами, відмінками.

Значення	Питання	Розряд за значенням	Яку синтаксичну роль виконує
Число або кількість	<i>скільки?</i>	кількісні (змінюються за відмінками)	підмет, частина присудка, додаток, означення
Порядок при лічбі	<i>котрий?</i>	порядкові (змінюються за числами, родами, відмінками)	означення, присудок

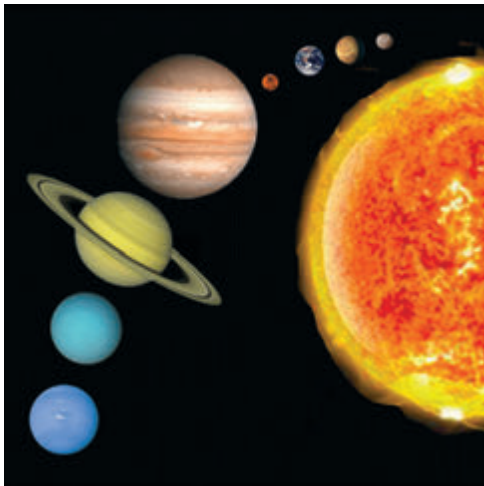

428. Спишіть слова. Визначте, якими частинами мови вони є. За якими ознаками ви розпізнаєте числівники?

Одинадцятий, двоє, двійник, двійка, сімдесят, десятник, двохсотий, тричі, шестиповерховий, трьохденний, троє, сорок два, соти-сячний, трійка, удесятерити, тричі, роздвоїти, надвоє, одинадцяти-річний, півтора, мало.

Зверніть увагу! Слова *десяток, сотня, половина, чверть* – не числівники, а іменники. Вони мають рід, змінюються за числами, належать до певної відміни, групи.

429. Випишіть із тексту числівники. Визначте, що вони означають: кількість чи порядок при лічбі. На які питання відповідають? Якими членами речення є? Поясніть написання власних назв.

Земля входить до Сонячної системи, яка складається з дев'яти планет. Найближча до Сонця планета Меркурій віддалена від нього на п'ятдесят вісім мільйонів кілометрів.

Майже вдвічі більша відстань між Сонцем і Венерою. А нашу Землю відділяють від небесного світила сто п'ятдесят мільйонів кілометрів. Четверта планета – Марс, далі – Юпітер. Чотири найближчі до Сонця планети називаються планетами типу Землі.

Сатурн, Уран, Нептун і Плутон – планети-гіганти (*з астрономії*).

Кількісні (ilościowe) числівники змінюються за відмінками: *вісім – восьми, вісьма (вісьмома)*. **Порядкові (porządkowe)** змінюються за числами, родами, відмінками так само, як прикметники: *перший день, перша книга, перше вікно, перші канікули*. Такі самі ознаки має й числівник *один*: *один хлопець, одна дівчина*.

Увага! Числівники *півтора, півтори, півтораста, мало, немало, чимало* – **невідмінювані**.

Зверніть увагу! Числівники *тисяча, мільйон, мільярд* мають рід, але не змінюються за родами.

430. Утворіть із кожної групи слів речення, поставте слова в потрібній формі.

1. Одного, чекають, не, семеро. 2. Ліс, учні, у, вирушили, три. 3. На, два, чотири, ділиться. 4. Засмучений, два бали, диктант, за, був.

Два числа – *однину* та *множину* – мають усі порядкові числівники, а також **власне кількісні** числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон, квадрильйон*. Числівники можуть використовуватися у формі множини, коли вони пов'язані з іменником: *одні ножиці, одні граблі*, або іменником, що означає парний предмет: *одні черевики, одні шкарпетки*.

Числівники несуть повну інформацію лише в поєднанні з іменниками. Без них втрачається конкретне значення (*шість і шість хлопців*).

Числівник виконує різні синтаксичні функції. Він може бути в ролі підмета, частини присудка, додатка, означення: *Директор нагородив п'ятьох учнів. Дві дівчинки стоять біля класу. Друзів було троє.*

431. Пошукова робота. Запишіть якнайбільше народних прислів'їв, приказок, фразеологізмів із числівниками.

432. Гра «Ти кмітливий»? В одній хаті живуть дві матері, бабуся, три дочки і дві внучки. Скільки всіх разом?

433. Перекладіть українською мовою. Порівняйте синтаксичні функції числівників у польській та українській мовах.

Pierwszy wyścig samochodowy odbył się w tysiąc osiemset dziewięćdziesiątym roku. Dwudziestego drugiego lipca wystartowało dwadzieścia samochodów. Długość trasy wynosiła sto dwadzieścia sześć kilometrów. Zwyciężył pojazd parowy hrabiego De Dion. Samochód ten ważył ponad dwie tony. Podczas wyścigu zużył osiemset kilogramów paliwa. Trasę pokonał ze średnią prędkością osiemnastu kilometrów na godzinę (*Д. Хвастневська*).

Довідка: hrabia – графиня; wyścig – змагання; zużyć – вжити.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яка частина мови називається числівником?
2. Яку синтаксичну роль може виконувати числівник?
3. Назвіть числівники, що не змінюються за родами, числами й відмінками.
4. Які слова із числовим значенням не належать до числівників?
5. Підготуйте проект «Роль і використання числівників у мовленні».

§ 51. ВИДИ ЧИСЛІВНИКІВ. ЧИСЛІВНИКИ КІЛЬКІСНІ І ПОРЯДКОВІ

434. Прочитайте. Знайдіть числівники. Які з них означають число та кількість і відповідають на питання *скільки?*, а які – порядок предметів при лічбі і відповідають на питання *котрий?*

1. Стулилися краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину (*М. Коцюбинський*).
2. За троє літ, як за довгий вік, дорога лежить за даллю (*А. Малишко*).
3. У прохолодному передсвітанні дрімав сад із п'ятьма розквітлимими вишнями (*К. Мотрич*).
4. За два дні трьома сівалками було засіяно сто шістдесят вісім гектарів поля (*З газети*).
5. До тебе, Україно, струна моя перша озветься... (*Народна творчість*).
6. Запорозька чайка вміщала від п'ятдесяти до сімдесяти чоловік (*В. Богатський*).
7. Сьоме небо собі пригинає суета (*Л. Костенко*).

За значенням числівники поділяються на **кількісні** та **порядкові**.

Кількісні (*ilościowe*) числівники називають кількість предметів і відповідають на питання *скільки?* Вони можуть означати:

- цілі числа (власне кількісні числівники): *п'ять, сімсот*;
- кількість частин від цілого (дробові числівники): *три четверті*;
- кількість предметів як одне ціле (збірні числівники): *восьмеро*;
- неозначено-кількісні числівники називають точно не визначену або приблизну кількість: *багато, чимало, кілька, кількадесят, кільканадцять*.

Порядкові (*porządkowe*) числівники означають порядок предметів при лічбі й відповідають на питання *котрий?*: *восьмий, тридцять другий*.

435. Визначте види числівників за значенням.

Сорок чотири, восьмеро, сьомий, дві дев'ятих, триста двадцять шість, двісті, одинадцятий, одна друга, двоє, сімсот, четвертий, тисяча десять.

436. а) Прочитайте текст. Що цікавого ви дізналися? Випишіть числівники і визначте їх види.

Колись в українців було звичаєве правило, що зобов'язувало кожного знати свій рід до сьомого коліна. Перше коліно – я; друге –

батько й мати; у третьому – два дідусі й дві бабусі; в четвертому – чотири прадіди й чотири бабусі; у п'ятому – вісім прапрадідів і вісім прапрабабусь; у шостому – шістнадцять пращурів, шістнадцять пращурок; у сьомому коліні ми нараховуємо тридцять два прапращури і стільки ж прапращурок. Отже, на дереві твого роду тридцять дві гілки материнських і тридцять дві – батьківських. Разом – шістдесят чотири... (З календаря).

б) Пошукова робота «Мій родовід».

437. Утворіть від поданих числівників порядкові.

Один, вісім, чотирнадцять, двадцять шість, сорок, сто, дев'яносто, сімсот, тисяча сімнадцять, сімдесят дев'ять, два, три.

Правильно наголошуйте! Одинадцять, чотирнадцять.

438. Відгадайте загадки. Визначте розряди числівників за значенням.

1. Рече віл на сто гір, на сто кроків, на сто потоків. 2. У двох матерів по п'ятеро синів. 3. Тисяча тисяч бондарів роблять хати без дворів. 4. Сидить баба серед літа, у мільйон сорочок одіта. 5. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яте ягня – окремо.

439. Гра «Хто швидше» Мовознавча задача. Утворіть числівники:

п'ять + сто,	шість + десять,
вісім + сто,	сто + чотири,
три + десять,	тисяча + шістдесят.

440. Перекладіть українською мовою. Дайте відповіді на запитання.

1. O której godzinie dzisiaj wstałeś?
2. Ile zeszytów masz w plecaku?
3. Który jesteś na liście w dzienniku?
4. Ile książek przeczytałeś w tym roku?
5. Ilu nauczycieli uczy twoją klasę?
6. W której ławce siedzisz?
7. Ile pięt liczy dom, w którym mieszkasz?

§ 52. ЧИСЛІВНИКИ ПРОСТІ, СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ

441. Прочитайте. Запишіть числівники словами. Визначте їх будову (за таблицею).

36 мільйонів, 72 тисячі, 48 столів, 599 гривень, 10 книжок.

Групи числівників за будовою

Прості (один корінь)	Складні (два і більше корені)	Складені (два і більше слова)
<i>два, сорок, сто, тисяча, мільйон, мільярд</i>	<i>п'ятдесят, чотириста, двадцятитрьохсотий</i>	<i>двадцять чотири, сто тридцять п'ять, одна друга</i>

442. Запишіть числа словами і поясніть їх правопис. Визначте групу за будовою. Складіть два-три речення із поданими числівниками.

2013, 9876, 5432, 7784, 1945, 10621, 4297.

Запам'ятайте! Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо.

443. а) Прочитайте текст. Випишіть кількісні і порядкові числівники в різні колонки. Визначте їх групи за будовою.

СІМ ЧУДЕС СВІТУ

Перше чудо світу – єгипетські піраміди. Друге – сади Семираміди – великий комплекс, що складався з чотирнадцяти приміщень, розділених переходами, над якими були складені з цегли тераси. На них росли рідкісні дерева, кущі і квіти. Третє чудо – мавзолей у Галікарнасі – проіснував з четвертого століття до нашої ери до п'ятнадцятого. Храм богині Артеміди в Ефесі – четверте чудо світу – у триста п'ятдесят шостому році до нашої ери спалив Герострат. П'ятим чудом світу вважався колос Родоський. Ця статуя проіснувала лише шістьдесят років і була зруйнована землетрусом. Шосте чудо

світу – статуя бога Зевса й Олімпії. Вона проіснувала кілька десятиліть і була знищена пожежею. Сьоме чудо – маяк на острові Форос біля Олександрії заввишки ста п'ятдесяти метрів (За А. Коваль).

б) Що нового ви дізналися з цього тексту?

444. Гра «Хто більше?» Запишіть художні твори, у назвах яких є числівники.

445. Поєднайте кожен числівник з одним із поданих іменників. Складіть речення з утвореними словосполученнями (п'ять на вибір).

Дев'ять, два, один, шістнадцять, двадцять три, тридцять сім, шістдесят п'ять, сто сорок вісім, двісті вісімдесят один.

Іменники: місто, стіл, хлопець, корабель, робітник, вулиця, дівчина, весло, дитя, видавець.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Назвіть розряди числівників за значенням.
2. Які ви знаєте групи кількісних числівників? Наведіть приклади.
3. Що означають порядкові числівники?
4. Які бувають числівники за будовою? Як вони пишуться? Наведіть приклади.
5. З якою частиною мови найчастіше поєднуються числівники? Відповідь підтвердіть прикладами.

§ 53. ТИПИ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

446. а) Прочитайте текст. До якого стилю його можна віднести? Що нового ви дізналися? Чи можете доповнити?

Земля разом із 8 іншими планетами рухається навколо Сонця. Відстань її до Сонця змінюється від 147,1 млн кілометрів на початку січня до 152,1 млн кілометрів на початку липня. Період обертання Землі навколо нашого світила дорівнює 365,242 доби, а навколо своєї осі – 23 годинам 56 хвилинам 5 секунд. Довжина земного екватора вимірюється 40075704 метрами. Уся поверхня Землі становить 510 млн квадратних кіло-

метрів, причому на 361,1 млн квадратних кілометрів її, тобто на 71 відсоток, розіллвся Світовий океан.

Найбільшим морем, що омиває Україну, є Чорне море, яке має площу близько 350 тис. км. Особливістю моря є зараженість його вод, починаючи з глибини 150–200 м, сірководнем. Унаслідок виверження морського грязевого вулкану в Темрюцькій затоці Азовського моря в серпні 1988 р. на відстані 240 м від берега утворився острів площею близько

2700 м² та заввишки в південній частині 2,8 м над рівнем моря.

На Оболоні виявлено залишки ранньослов'янських поселень 1 ст. до н. е. – 2 ст. н. е. та 6–7 ст. н. е. На площі 25 тис. м досліджено залишки 66 заглиблених жител і 918 господарських ям (*Україна в цікавих фактах*).

б) Випишіть із тексту числівники, запишіть словами. Зверніть увагу на їх поєднання з іменниками.

в) Визначте їх розряд і вид за будовою.

447. Розгляньте таблицю.

Відмінок	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н. Р. Д. Зн.	одін одне (одно)	одна однієї (одної)	одні одних
Зн.	одному	одній	одним
Зн.	одін, одного одне (одно)	одну	одні, одних
Ор. М.	одним (на) одному (однім)	однією (одною) (на) одній	одними (на) одних
Н. Р. Д. Зн.	три трьох трьом	шість шесті (шістьох)	п'ятдесят п'ятдесяти (п'ятдесятьох)
Д.	три, трьох	шесті (шістьом)	п'ятдесяти (п'ятдесятьом)
Зн.	трьома (на) трьох	шість, шістьох	п'ятдесят (п'ятдесятьох)
Ор. М.		шістьма (шістьома) (на) шесті (шістьох)	п'ятдесятьма (п'ятдесятьома) (на) п'ятдесяти (п'ятдесятьох)

Відмінок	Однина		Множина
	чоловічий і середній рід	жіночий рід	
Н.	двісті	п'ятсót	вісімсót
Р.	двохсót	п'ятисót	восьмисót
Д.	двомста́м	п'ятиста́м	восьмиста́м
Зн.	двісті	п'ятсót	вісімсót
Ор.	двомаста́ми	п'ятьмаста́ми (п'ятьомаста́ми)	вісьмаста́ми, вісьмомаста́ми
М.	(на) двохста́х	(на) п'ятиста́х	(на) восьмиста́х

448. Провідмініайте числівники *дев'ять, шістдесят, триста*. Поясніть їх правопис.

У складних числівниках на позначення десятків від 50 до 80 відмінюється тільки друга частина. У складних числівниках на позначення сотень від 200 до 900 відмінюються обидві частини. Числівники від 500 до 800 мають форми на *-ти* у Р. та Д. відмінках: *п'ятисот, п'ятистам*. Перша частина числівників – назв сотень відмінюється, як числівники *два – дев'ять*.

449. Перепишіть, подані в дужках числівники поставте в потрібній формі.

1. Страус може розвивати швидкість до (п'ятдесят) кілометрів на годину. 2. Довжина язика в мурахоїда досягає (шістдесят) сантиметрів. 3. Своє єдине яйце альбатрос висиджує протягом (вісімдесят) днів. 4. За перші два роки життя слоненя набирає до (шістсот) кілограмів (*Із енциклопедії*).

У складених кількісних числівниках кожне слово відмінюється і пишеться окремо:

Н. чоти́риста со́рок три
 Р. чотирьохсót сорока́ трьох
 Д. чотирьомста́м сорока́ трьом
 Зн. чоти́риста со́рок три
 Ор. чотирмаста́ми сорока́ трьома́
 М. на чотирьохста́х сорока́ трьох

450. Розкажіть про відмінювання складених кількісних числівників. Провідмініайте (усно) числівники:

89, 176, 698.

451. Поставте числівники разом з іменниками в орудному та місцевому відмінках.

Вісімдесят п'ять шкіл, сто сімдесят три сторінки, сорок три велосипеди, чотириста двадцять шість машин.

452. Перепишіть, уставте пропущені букви та поясніть правопис. Підкресліть числівники, визначте їх вид, відмінок.

1. Український учений Агатангел Кримський володів п'ят..десятьма мовами (З підручника). 2. Це був бад..орий, дужий чоловік років шіст..десяти (М. Старицький). 3. Страуси живуть від тридцяти до сім..десяти років (З довідника). 4. Л..одові береги Антарктиди поступово зміщуют..ся на північ із швидкістю від п'ят..десяти до п'ятисот метрів на рік (З енциклопедії). 5. «Іліаду» та «Одіссею» Гомер створив близ..ко восьмисот років до нашої ери (Із підручника зарубіжної літератури).

Числівники *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення *-а*.

Н., Зн.	<i>сорок</i>	<i>дев'яносто</i>	<i>сто</i>
Р., Д., Ор., М.	<i>сорока</i>	<i>дев'яноста</i>	<i>ста</i>

453. Прочитайте. Визначте числівники, поставте до них питання. З'ясуйте відмінки числівників.

1. До дев'яноста відсотків українців – музикальні, здатні до музикування (С. Людкевич). 2. І хоча не здаються зими, сорока морозів не страшно – то нас тільки лякають ними (Д. Білоус). 3. Дорослий слон щодня з'їдає від ста до двохсот кілограмів рослинної їжі: трави, хмизу, гілок, листя, квітів і фруктів (З енциклопедії).

Числівники *нуль, мільйон, мільярд* відмінюються, як іменники чоловічого роду II відміни, м'якої та твердої груп, а числівник *тисяча* – як іменник жіночого роду I відміни, мішаної групи. Слова *половина, третина, чверть* – це іменники.

454. а) Перепишіть, замінюючи цифри словами. Визначте відмінки числівників.

1. Коршаки та грифи живуть більше 100 років. 2. Качка живе до 40 років. 3. Лебідь може розвивати швидкість до 90 кілометрів на годину (З географічного календаря).

б) Ознаки якого стилю властиві реченням? Яка роль у них числівників?

455. Провідмініайте словосполучення: *сорок глядачів; дев'яносто копійок; сто гривень.*

456. а) Прочитайте. З'ясуйте, у яких реченнях виділені слова означають конкретну кількість, у яких є символом неосяжно великої кількості. Якими частинами мови є виділені слова? Свою думку доведіть.

1. Об'єм мозку пітекантропа становив від восьмисот до *тисячі* кубічних сантиметрів (*3 підручника*). 2. Є *тисячі* доріг, мільйон вузьких стежинок, є *тисячі* ланів, але один лиш мій (*В. Симоненко*).

б) З'ясуйте лексичне значення слова *пітекантроп*. Скористайтеся тлумачним словником.

457. а) Прочитайте текст, замінюючи цифри словами. Визначте їх розряд і вид за будовою.

УКРАЇНСЬКА КРИЛАТА СЕНСАЦІЯ

Новий військово-транспортний літак АН-225 був створений на заводі «Антонов». У світі є тільки 6 країн, які здатні самостійно створити літак. Увесь проект, починаючи з креслень, конструкції і матеріалів, створений українськими фахівцями з українських матеріалів.

Новий АН – унікальна авіатехніка. Він може літати при нульовій видимості, сідає як на смугу, так і на ґрунт. Літак з максимальною спорядженою масою 640 тонн є найважчим літаком у світі. Його довжина становить 84 метри, а розмах крил – 84,4 метра.

У 2016 році «крилатий гігант» українського виробництва приземлився в Австралії. Це був 1 візит на «зелений континент» українського літака АН-225 «Мрія».

Тоді на борту «Мрії» знаходився екіпаж з 21 людини, 7 членів льотної команди, 1 керівника польотів і 6 інженерів та з електрогенератором вагою 130 тонн.

б) Що нового ви дізналися з цього тексту? Про які ще досягнення сучасної української науки і техніки ви знаєте?

458. Випишіть числівники, визначте відмінки. Поясніть особливості відмінювання цих числівників.

1. Швидкість бігу гепарда – від ста двадцяти до ста сорока кілометрів за годину. 2. Ведмедиця вагою до ста кілограмів народжує ведмежат від вісімдесяти п'яти до ста сорока грамів. 3. Найпопулярнішим героєм кіно став Шерлок Холмс: його зіграли шістдесят вісім акторів у ста вісімдесяти семи фільмах (*З газети*). 4. Зелене царство Землі налічує до двохсот тисяч видів рослин, з яких близько двадцяти тисяч росте в Україні (*З посібника*). 5. Один відсоток сонячної енергії рівноцінний потужності ста сімдесяти мільярдів кіловат (*Із енциклопедії*).

459. Перепишіть текст, подані в дужках числівники поставте в потрібній формі.

За шкалою розумового розвитку, яку запропонували швейцарські вчені, перше місце в природі посідає людина. Вона має до (двісті чотирнадцять) балів. Дельфін наділений приблизно (сто дев'яносто п'ять) балами. На третьому місці – слон. Він має до (сто п'ятдесят) балів. Мавпа – до (шістдесят три). Зебра – до (сорок два), жирафа – до (тридцять вісім), лисиця – до (двадцять вісім) балів. «Найтупішим» визнали бегемота, який набирає не більше (вісімнадцять) очок (*За В. Мезенцевим*).

460. Напишіть словами математичні вирази.

1) Сума чисел дорівнює 4127. 2) Від 6371 відняти 69. 3) Додати 36 до 2264.

461. Перекладіть українською мовою.

Budzik zadzwonił rano o godzinie szóstej. Zwykle nastawiam budzik na godzinę siódmą, a wczoraj pomyliłem się i nastawiłem go na szóstą. Za kwadrans spotkamy się z kolegą przed domem. Zawsze spotykamy się na dole za piętnaście ósma.

462. а) Перепишіть, замінюючи цифри словами. Визначте відмінки числівників, запишіть їх після слова в дужках.

Зразок. Перекладено двома тисячами дев'яноста двома (Ор. в.) мовами (*Зі словника*).

1. 8 000 000 000 років тому Земля була розжареною кулею (*З підручника*). 2. 300 000 років минуло, як піднеслось перше людське чоло (*М. Доленго*). 3. Активний словник людини із середньою освітою налічує від 1 500 до 4 000 слів. 4. Лексичний запас людини, яка багато читає, – близько 8 000 слів (*В. Таранов*).

б) Позначте в словах вивчені орфограми.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які числівники є кількісними? Що вони називають?
2. Як відмінюються прості кількісні числівники?
3. Які особливості відмінювання складних числівників?
4. Назвіть числівники, які відмінюються як іменники відповідної відміни.
5. Яка особливість відмінювання числівників 40, 90, 100?

§ 54. ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

- 463.** а) Прочитайте текст. Знайдіть у ньому порядкові числівники. У яких відмінках вони вжиті?

Львів належить до давніх міст Галичини. Засновником міста є галицький король Данило, який у 1250 році почав його розбудову. Місто пройшло цілу історичну долю. Зокрема, від 1250 до 1340 року Львів був княжим містом Галицького князівства. У роках 1340–1349 ним правив воевода Дмитро Детько як намісник литовського князя Любарта, потім – польський король Казимир (1349–1370 рр.). У 1356 р. місто отримало магдебурзьке право. У 1370 році Львів перейшов під угорське правління, яке тривало до 1387 року. Упродовж 1387–1772 рр. Львів знаходився під володінням Польщі, а далі, як столиця Галичини і Володимирії, під владою Австрії (до 1914 р.)... (Із довідника).

- б) Розкажіть, що нового ви дізналися з тексту.

Порядкові числівники відмінюються, як прикметники твердої групи (*червоний*): *п'ятий, шостий, двадцять восьмий*.

Увага! Числівник *третій* відмінюється, як прикметник м'якої групи (*мужній*): *третього, третім*.

464. а) Робота в парах. Подані числівники поставте у формі родового, давального та орудного відмінків.

Шостий, тисяча вісімсот сьомий, сімдесят четвертий, тринадцятий, двісті дев'яносто перший, третій, вісімдесят другий.

б) Складіть три речення з числівниками. Визначте морфологічні ознаки й синтаксичну роль кожного числівника.

465. Провідмініяйте подані числівники з іменниками, записуючи їх словами. З кожним словосполученням складіть речення.

2013 рік, 594 аркуш, 70 завдання.

У складених порядкових числівниках відмінюється остання складова частина: *у тисяча дев'ятсот дев'яностому році*.

Порядкові числівники, як і прикметники, можуть мати повну нестягнену форму: *третья, четверте* та ін.

466. Спишіть речення, підкресліть повну нестягнену форму прикметників та числівників.

1. Одна гора високая, а другая низька. 2. Спав годину, спав другу, ще й третю щасливу. 3. На третєє літо сокіл прилітає (*Народна творчість*).

У датах порядкові числівники вживаються у формі середнього роду, а назви місяців стоять незмінно в родовому відмінку (у цьому словосполученні не вживають слово *число*): *перше вересня, першого вересня, з першим вересня, (у) першому вересня*.

Зверніть увагу! У датах назви місяців уживаються тільки в родовому відмінку однини: дванадцять лютого, з десятого липня.

467. Спишіть, замініть цифри словами й утворіть складні слова. Які з цих слів є числівниками, а які – складними прикметниками?

(330) учень, (18) річна дівчина, (85 000) військо, (400) кілометр, (12) поверховий будинок, (800) метровий лист, (7 000) гектарів поля, (20) діб, (60) тонн, (25) хвилин, (4) місяць, (53) метрів, (12) мільярд.

Увага! Слід розрізняти порядкові числівники й прикметники з числовим значенням (*трьохтисячний, стомільйонний, семисотий*).

Якщо слово складається з числівника та іменника, то це складне слово із числовим значенням (*шестикласник, чотирьохкласник, стовідсотковий*).

468. Складіть невеликий діалог про свій режим дня. Використайте у діалозі різні види числівників.

Тривалість часу позначається кількісними числівниками: змагання триває п'ять годин. А самі години називаємо порядковими числівниками: перша година, друга... При відмінюванні змінюються обидва слова: третьої години, о третій годині, перед третьою годиною.

Складені числівники на позначення часу пишуться і вимовляються в такий спосіб: перша частина (що вказує на години) – як порядковий числівник, а друга частина (що вказує на хвилини) – як кількісний числівник: *десята година сорок хвилин, двадцять сім хвилин на вісімнадцяту годину.*

Увага! Числівники на позначення часу можуть уживатися в різних сполученнях з іншими словами: 12.15 – дванадцята п'ятнадцять; дванадцята година п'ятнадцять хвилин; п'ятнадцять по дванадцятій; чверть на першу (тринадцяту); п'ятнадцять хвилин на тринадцяту; 14.45 – чотирнадцята сорок п'ять; чотирнадцята година сорок п'ять хвилин; за чверть п'ятнадцята; сорок п'ять хвилин на п'ятнадцяту.

469. Запишіть словами числівники на позначення часу:

14.00; 11.45; 9.10; 7.30; 22.55; 18.25; 4.35.

470. Дайте письмові відповіді на запитання.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?
2. Коли виходиш з дому до школи?
3. О котрій годині розпочинаються заняття в школі?
4. Скільки уроків щоденно маєш у розкладі?
5. Скільки часу триває найдовша перерва в школі?
6. Скільки часу виконуєш домашнє завдання?
7. Скільки часу спілкуєшся з батьками удома?
8. О котрій годині лягаєш спати?
9. Скільки годин триває твій сон?
10. Котра година?

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які числівники є порядковими?
2. Що спільного у відмінюванні прикметників і порядкових числівників?
3. Як відмінюються години і дати в українській мові?
4. Який числівник відмінюється як прикметник м'якої групи?

§ 55. ВІДМІНЮВАННЯ ДРОБОВИХ І ЗБІРНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

471. а) Розкажіть про розряди кількісних числівників. Що означають дробові числівники, а що збірні? Наведіть приклади.

Зі скількох частин складаються дробові числівники *п'ять шостих* (5/6), *сім десятих* (7/10)? Яким числівником є перша та друга частини? Чи відмінюються вони за відмінками?

б) Звірте свої міркування з поданою нижче інформацією.

472. Провідмінійте числівники *одна третя* і *п'ять сьомих*. Перевірте правильність своєї відповіді за допомогою таблиці.

Дробові (ułamkowe) числівники складаються з двох частин. Перша частина дробового числівника називає чисельник і є кількісним числівником. Друга називає знаменник і є порядковим числівником.

Дробові числівники відмінюються за відмінками: чисельник – як кількісний числівник, знаменник – як порядковий числівник у множині.

Відмінювання дробових числівників

Н.	три четвѣрті	сім цілих і три шѣсті
Р.	трьох четвѣртих	семи́ (сімо́х) цілих і трьох шѣстих
Д.	трьом четвѣртим	семи́ (сімо́м) цілим і трьом шѣстим
Зн.	три четвѣртих	сім цілих і три шѣсті
Ор.	трьома́ четвѣртим	(сьома́) сімома́ цілими і трьома́ шѣстими
М.	на трьох четвѣртих	на семи́ (сімо́х) цілих і трьох шѣстих

У мішаних числах типу $1 \frac{1}{2}$ (1,5) дріб замінюється словом *півтора*.

Слова *півтора*, *півтори*, *півтораста* – дробові числівники. Вони не відмінюються і вимагають від іменника форми родового відмінка: *півтора* (поєднується тільки з іменниками чоловічого та середнього родів) *аркуша*, *півтори* (поєднується тільки з іменниками жіночого роду) *години*, *півтораста гривень*.

473. Якими словами можна замінити дробі $\frac{1}{2}$, або 0,5; $3 \frac{1}{2}$, або 3,5? Провідмінійте ці числівники.

Збірні (zbiorowe) числівники означають кількість предметів як одне ціле: *шестеро*.

Вони утворюються від цілих чисел від 2–20 і 30.

474. Провідмініайте збірні числівники *двоє, четверо*. Звірте правильність виконання завдання із таблицею.

Відмінювання збірних числівників

Н.	п'ятеро	двана́дцят е ро	обі́два, обі́дві
Р.	п'яти (п'ятьох)	дванадцят и́ (дванадцят ьо́ х)	обо́х
Д.	п'яти (п'ятьом)	дванадцят и́ (дванадцят ьо́ м)	обо́м
Зн.	п'ять (п'ятьох)	двана́дцят е ро (дванадцят ьо́ х)	обо́х, обі́два
Ор.	п'ятьма (п'ятьома)	дванадцят ьма́ (дванадцят ьома́)	обома́
М.	на п'яти (п'ятьох)	на дванадцят и́ (дванадцят ьо́ х)	на обо́х

Збірні числівники *двоє, троє, четверо* тощо у непрямих відмінках мають форму кількісних числівників *два, три, чотири* та ін.

Збірні числівники *обидва, обидві, обоє* відмінюються, як числівник *два*.

475. Утворіть і запишіть збірні числівники від поданих чисел. Два з них (на вибір) провідмініайте.

5, 6, 11, 18, 20, 30.

476. Визначте, які з числівників збірні. Провідмініайте їх.

Обидві жінки, двоє хлопчиків, два товариші, четверо курчат, чотири сантиметри, двадцять кошків, двадцятеро кравців, одинадцятеро коней, одинадцять кілометрів, троє дівчат, вісім картоплин, восьмеро гравців.

Збірні числівники поєднуються з іменниками, які є:

а) назвами істот чоловічого роду: *двоє одеситів, троє овець, четверо коней, п'ятеро орлів*;

б) назвами неістот середнього роду або назвами малих за віком тварин: *двоє вікон, троє відер, четверо курчат*;

в) що мають форму лише множини: *двоє воріт, троє ножиць*.

Після збірних числівників іменник стоїть у родовому відмінку множини, окрім числівників *обидва, обидві*. Тоді іменник стоїть у називному відмінку: *двоє дверей, четверо курей, обидва хлопці, обидві дівчини*. З іменниками жіночого роду збірні числівники не поєднуються, крім *обидві: обидві жінки*.

477. а) Запишіть можливі поєднання числівників *трое, семеро* з іменниками.

Робітник, двері, жінка, зайченя, теля, сани, дошка, товариш, хлоп'я, трактор, дівчатко, відро.

б) У формі якого відмінка ви поставили іменники? З двома словосполученнями складіть речення.

Зверніть увагу! До збірних числівників належать здрібніло-пестливі форми *двійко, двоечко, трійко, четвірко, п'ятірко, шестірко, семірко, восьмірко*.

Ці числівники не відмінюються.

478. Поєднайте кожен числівник з одним із поданих іменників. Складіть зі словосполученнями речення.

Одна друга, п'ятнадцятеро, двадцять чотири, десятеро, п'ять цілих і дві десятих, шістдесят один, двоє, дев'яносто, три четвертих.

Корабель, кілограм, спортсмен, склянка, година, подруга, процент, хлопець, виборець, рік.

479. Перекладіть українською мовою.

W dniu imienin Jacek dostał trzy tabliczki czekolady. Sam zjadł półtorej czekolady. Pół tabliczki dał bratu, ćwierć starszej siostrze i ćwierć rodzicom. Oblicz, ile czekolady zostało jeszcze Jackowi. Wynik zapisz słownie.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які особливості відмінювання дробових числівників?
2. Які особливості відмінювання збірних числівників?
3. Як утворюються збірні числівники?

§ 56. ПРАВОПИС ЧИСЛІВНИКІВ

480. Прочитайте речення. Знайдіть числівники і випишіть їх словами. Зробіть висновок про вживання в них м'якого знака. Правильність своєї відповіді звірте з поданим нижче теоретичним матеріалом.

На Землі існує 500 тисяч видів рослин, із них використовується 23 тисячі. До культурних можна віднести лише 600 видів. Але й ці нечисленні рослини, які годують людину, перебувають під постійною загрозою.

Із 1300 тисяч видів тварин людина приручила й одомашнила тільки 50. Решта перебуває в дикому стані. Іноді їх можна використати, але здебільшого вони завдають шкоди лісовому та сільському господарству (*І. Заянчковський*).

М'який знак у числівниках

Пишеться	Не пишеться
<p>У кінці числівників:</p> <p>а) простих: <i>п'ять яблук, шість книжок;</i></p> <p>б) складних: <i>одинадцять – двадцять, тридцять (дванадцять місяців, сімнадцять років).</i></p> <p>У непрямих відмінках:</p> <p>а) простих: <i>чотирьох яблук, трьома учнями;</i></p> <p>б) усіх збірних (крім <i>двоє, семеро, восьмеро</i>): <i>п'яťох немовлят, дев'ятьом ри́бам;</i></p> <p>в) складних (у формі орудного відмінка): <i>дев'ятьмастами (дев'ятьомастами).</i></p>	<p>У складних числівниках у кінці першої частини: <i>ші́стнадцять, ші́стнадцятьом.</i></p> <p>У кінці простих числівників – (крім <i>п'ять, шість, дев'ять, десять</i>): <i>два сини, три сті́льці.</i></p> <p>У кінці складних числівників (крім <i>одинадцять – двадцять, тридцять</i>): <i>сорок учнів, сі́мдесят кілометрів, п'ятсот днів.</i></p> <p>У деяких непрямих відмінках перед закінченням у числівниках: простих (крім <i>три, чотири</i>) та збірних (якот: <i>двоє, семеро, восьмеро</i>): <i>двох учнів, сі́мом птахам.</i></p>

Зверніть увагу! М'який знак не пишеться у числівнику *чотири* в орудному відмінку перед закінченням: *чотирма*.

481. Випишіть окремо прості та складені числівники. На місці крапок, де треба, поставте м'який знак.

Двадцят.., шіст..десят.., сімдесят.., п'ят..сот, перший, одна ціла і п'ят.. сотих, міл..йон, сім..сот тисяч, тридцят.. два, дев'ят.., дев'ят..надцят.., віс..момастами, чотир..охсот, тр..омастами двадцят..ма, тр..ома.

482. Спишіть речення, уставте замість крапок, де треба, м'який знак. Аргументуйте свій вибір.

1. Уперше зворотний бік Місяця було сфотографовано в жовтні тисяча дев'ят..сот п'ят..десят дев'ятого року. 2. Написи повторювалися дванадцят..ма мовами. 3. Місяць мчить навколо Землі зі швидкістю три тисячі шіст..сот вісім.. десят один кілометр на годину (*Із астрономії*). 4. Чотири українські фронти рухались на захід чотир..ма залізними потоками (*За О. Довженком*).

483. Спишіть, замініть словами одне з чисел за вибором, поставте їх у відповідному відмінку. Позначте орфограму «Буква ь у числівниках – у кінці та в середині числівників».

Зібрав (25, 30, 39) кілограмів макулатури. Прочитав (10, 15, 40) сторінок. Не вистачає (3, 8, 12) сантиметрів. Ходив з (5, 6, 11) товаришами. Сидів (15, 17, 30) хвилин. Разом з (63, 125, 534) глядачами.

484. Складіть словосполучення, використайте в них кількісні і порядкові числівники в родовому і місцевому відмінках. Позначте орфограми.

25 (кімната), 37 (секунда), 248 (міліметр), 93 (ножиці), 8321 (центнер), 725 (грам), 10000 (мешканець).

485. Утворіть по чотири числівники на *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний*, *-мільярдний*.

Зверніть увагу! Складні порядкові числівники, що закінчуються на *-сотий*, *-тисячний*, *-мільйонний*, *-мільярдний*, пишуться одним словом: *трьохсотий*.

Перша частина таких числівників стоїть у родовому відмінку (крім *сто* та *дев'ясто*): *стотисячний*.

486. Прочитайте речення. Поясніть правопис числівників.

1. Трохим Денисенко працював на селі в числі двадцятип'ятитисячників. 2. У битві під Берестечком 1651 року менш ніж двохсоттисячне військо Богдана Хмельницького протистояло трьохсоттисячній армії польського короля (*Із підручника*).

На початку складних слів (прикметників, іменників) перші чотири числівники мають форми *одно-*, *дво-*, *три-*, *чотири-*: *двоповерховий*, *триярусний*, *чотирикутник*. Форми *двох-*, *трьох-*, *чотирьох-* вживаються лише перед голосними: *двохелементний*, *трьохактний*. Усі інші числівники (крім *сто*) мають форму родового відмінка: *десятиденний*, *сорокалітровий*.

487. Перепишіть, записуючи числівники словами. Поясніть їх правопис.

1. Передові польські поети перекладали Шевченка ще з початку 60-х років XIX століття (*М. Рильський*). 2. Величезний 16-поверховий будинок гудів, як вокзал (*П. Загребельний*). 3. Як добре жити, коли тобі йде 19-й рік (*І. Нехода*). 4. Над самим джерелом стояв 4-гранний камінь (*І. Франко*). 5. Стомлені 3-денною дорогою, вони сиділи мовчки (*В. Гжицький*).

Зв'язок числівників з іменниками

Числівник *один* пов'язується з іменником у роді, числі, відмінку: *одна книжка, однією книжкою*. У множині числівник *один* уживається з іменниками, які мають лише форму множини: *одні вила, одні двері*, та з формою множини іменників, що мають парні предмети: *одні черевики*.

Після числівників *два, обидва, три, чотири* іменник стоїть у множині в тому самому відмінку, що й числівник: *два хлопці* (Н. в.), *двох хлопців* (Р. в.).

Числівники від *п'яти* і далі поєднуються з іменниками у формі Р. в. множини: *п'ять хлопців, сто учнів, мільйон мешканців*.

Дробові числівники поєднуються з іменниками у формі Р. в. однини: *одна п'ята метра, п'ять цілих шість десятих кілограма*.

Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі й відмінку: *перший клас – першого класу, дві парти – двох парт*.

Збірні числівники поєднуються з іменниками чоловічого і середнього родів: *п'ятеро хлопців, семеро лоша*. Але не *п'ятеро парт*, а *п'ять парт* (парта – ж. р.).

488. Лінгвістична гра. Замініть одним словом кожне з поданих нижче сполучень слів.

- 1) Порядковий номер, який відповідає числу 1000.
- 2) Число, яке становить двічі по два.
- 3) Порядковий номер, який відповідає числу 8.
- 4) Число, що становить тисячу тисяч.
- 5) Число, яке становить дві сотні.
- 6) Збірне число, яке означає чотири особи, істоти або парні предмети.
- 7) Дев'ять десятків.
- 8) Три сотні.
- 9) Порядковий номер, який відповідає числу 40.

489. Запишіть словами дати народження і смерті трьох видатних українських і польських письменників. Провідмініайте кількісний числівник *сорок п'ять* і порядковий *сорок п'ятий*.

490. Перекладіть українською мовою. Порівняйте форми числівників у польській та українській мовах, зробіть висновок.

Dwaj uczniowie, pięćdziesiąt uczennic, pracowało trzech monterów, stu żołnierzy, pięcioma krajami, trzystu tomami, dwieście drzew, pięciu książkom, dwudziestu jeden uczniów, siedziało dwóch panów.

Розбір числівника як частини мови

Борошно буває трьох сортів.

Зразок усного розбору

Трьох – самостійна частина мови, числівник, початкова форма – *три*, має такі морфологічні ознаки: простий, власне кількісний, означає ціле число, вжитий у родовому відмінку, є означенням до іменника *сорти*.

Зразок письмового розбору

Трьох – числ., *три*, прост., кільк., ціл., Р. в., означ.

491. Зробіть розбір числівників як частини мови.

1. Дванадцятий рік працює в нашій школі туристичний клуб.
2. Близько п'ятисот учнів відпочивали в літніх таборах.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Коли в числівниках пишеться м'який знак? Наведіть приклади.
2. У яких числівниках м'який знак не пишеться? Наведіть приклади.
3. Як пишуться числівники на *-сотий*, *-тисячний*?

492. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

I рівень

1. Укажіть рядок числівників, у кожному з яких пишеться м'який знак:

- А тр..ох, десят..ма, п'ят..ом;
- Б одинадцят.., чотир..мастами, дев'ят..ох;
- В вісім..сот, п'ятнадцят..ма, дев'ят..сот.

2. Укажіть рядок числівників, кожен з яких пишеться як одне слово:

- А (сто) тридцятий, (три) мільйонний, (дво) тисячний;
- Б (вісімсот) дванадцятий, (семи) сотий, (сімдесятидво)мільйонний;
- В (півтора) тисячний, (шести) мільярдний, (чотириста) перший.
- Г (двох) сотий, (восьми) тисячний, (десяти) мільйонний

II рівень

3. Запишіть словами, укажіть у дужках відмінок числівника.

Народився 24 січня 1990 року, з початку 60-х років, авіалайнер з 476 пасажирами, не вистачає 139 гривень.

4. Запишіть числівники, визначте розряд за значенням і будовою.

Вісімсот, десятий, шестеро, двадцять три, тисяча другий, чотирнадцять, дві цілі і десять сотих, тридцятьо, триста тридцять три, двійко, обидва, шість.

III рівень

5. Зробіть розбір числівника як частини мови.

На *двадцяти* двох гектарах посіяли гречку.

Варіант 2

I рівень

1. Укажіть рядок числівників, у кожному з яких пишеться м'який знак:

А чотир..ох, шістдесят..ом, вісімнадцят..ма;

Б п'ят..сот, тр..омастами, дванадцят..;

В шіст..сотий, дев'ят.., дев'ят..надцятий.

2. Укажіть рядок числівників, кожен з яких пишеться як одне слово:

А (три) тисячний, (одній) третій, (двох) мільярдний;

Б (сто) восьмий, (п'яти) тисячний, (шість) сотий;

II рівень

3. Запишіть словами, укажіть у дужках відмінок числівників.

Приїхали зі 168 міст, працювали 23 дні, розпочалися у 1995 році, автобус із 48 пасажирами.

4. Запишіть числівники, визначте розряд за значенням і будовою.

Сто десятий, вісім цілих і шість сотих, одинадцять, триста сорок чотири, сімнадцятьо, двадцять один, сімсотий, трійко, тисячний, сорок, сороковий.

III рівень

5. Зробіть розбір числівника як частини мови:

Після *трьох* років розлуки вони зустрілися.

§ 57. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

493. Прочитайте текст. Визначте тему. До якої частини мови належать виділені слова?

У моїх татка з мамою було троє дітей, серед них – *я*. А в мене вас двоє – Настуся і *ти*. Оце, доню, *наш* рід – від прабабусі і прадіда до вас з Настею. Якби намалювати родинне дерево, то корінь – прародичі, стовбур – бабуся з дідом, гілки – *ми* з татом, а *ви*

з Настею – листочки. Якщо взяти тільки *нашу* сім'ю: *мене*, тата, тебе і Настю, – це родина. *Мої* і татові сестри і брати, бабусі і дідусі – це рідня. Родина до родини – та й народ (*Із підручника*).

494. Розгляньте таблицю. З'ясуйте, що спільного та відмінного в значенні займенника та іменника, прикметника і числівника.

Що означає	На які питання відповідає	Морфологічні ознаки	Синтаксична роль
вказує на предмет, його ознаку або кількість	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>	відмінок, число (якщо є), рід (якщо є)	найчастіше підмет, додаток, означення; інші члени речення

Займенник (zaimek) – це самостійна змінна частина мови, що вказує на предмет, ознаку чи кількість, але не називає їх. Відповідає на питання *хто? що?* (подібно до іменника), *який? чий?* (подібно до прикметника), *котрий? скільки?* (подібно до числівника).

Займенникам, що вказують на предмети, властиві морфологічні ознаки, подібні до іменників. Одні з них вказують на істоту (*я, ти, ми, ви, хтось, казна-хто*), інші – на неістоту (*що, абищо, що-небудь*). Змінюються вони, як і іменники, за відмінками, а окремі (наприклад, особові займенники) – за числами й відмінками.

Займенники, що вказують на ознаку предметів (*мій, ваш, такий, який, дечий, ніякий*), змінюються, як і прикметники, за числами, відмінками й родами.

У реченні найчастіше займенник є підметом, додатком, означенням, рідше – частиною присудка: *Хто багато робив, той багато знає. Праця все переживе. Праця – багатство всього народу (Народна творчість).*

495. а) Погрупуйте займенники в три колонки за запитаннями, на які вони відповідають: а) *хто? що?*; б) *який? чий?*; в) *котрий? скільки?*

Деякий, абищо, він, усякий, ваш, ми, стільки, дехто, котрий, скільки, вони, той, хто, будь-який, їхній, свій, ніщо, такий, воно, дещо.

б) Складіть п'ять речень про своє улюблене заняття, використовуючи подані займенники.

496. а) Прочитайте. Скажіть, на які питання відповідають займенники. Визначте їх рід, число, відмінок.

Мене ізмалку люблять всі дерева,
і розуміє бузиновий Пан,
чому верба, від крапель кришталева,
мені сказала: «Здрастуй!» – крізь туман.
Чому ліси чекають мене знову,
на щит піднявши сонце і зорю.
Я їх люблю, я знаю їхню мову.
Я з ними теж мовчанням говорю.

Ліна Костенко

б) Знайдіть у вірші прикметники, визначте, до яких розрядів вони відносяться.

в) Прослухайте цю поезію в You Tube. Які почуття вона викликає?

г) Зробіть фонетичний розбір слів: *останньої, пробиваються*.

497. Перепишіть. Визначте, якими членами речення виступають займенники. У якому роді, числі й відмінку вони вживаються?

Ми жили в цьому завулку майже на околиці Києва. Наш завулок починався знизу й підіймався аж на саму гору, потім знову збігав униз.

Була зима – найкраща, найулюбленіша моя пора року. Нещодавно випав свіжий сніг, люди протоптали його, розковзали. Чудово було довкола! (Л. Смілянський).

498. Прочитайте текст. Знайдіть займенники. Яку синтаксичну роль у реченні вони виконують?

Книга – то джерело знань. Древні єгиптяни говорили: «Ти повинен звернути своє серце до книг. На світі нічого немає кращого за книги. Я хотів би показати твоїм очам їхню красу...» (І. Цюпа).

499. Перекладіть українською мовою. Визначте рід, число, відмінок займенників.

1. To i my tańczyć musimy (Ю. Тувім). 2. Niechaj nas nie tknie nikt (М. Конопницька). 3. Zjrzałem, czy go nie ma w kawiarni wśród gości (Я. Івашкевич). 4. Mnie boli głowa (Ю. Тувім). 5. Ty drżysz od chłodu (Л. Стафф). 6. Czeka mnie jeszcze robota (Б. Левандовська).

500. Випишіть десять речень із займенниками із віршів Т. Шевченка.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Яка частина мови називається займенником?
2. Які морфологічні ознаки властиві займеннику?
3. Яку синтаксичну роль виконують займенники в реченні?
4. Як змінюються займенники?

§ 58. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ

501. а) Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання.

Розряди займенників за значенням

Назва розряду	Займенники
Особові	<i>я, ми; ти, ви; він, вона, воно, вони</i>
Зворотний	<i>себе</i>
Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>
Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>
Неозначені	<i>хтось, хто-небудь, будь-який, абищо, казна-що, деякий, дехто, хтозна-який</i>
Заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий</i>
Присвійні	<i>мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, його, її</i>
Вказівні	<i>той, цей, такий, стільки</i>
Означальні	<i>весь, усякий, кожний, самий, сам, інший, жодний</i>

б) На які розряди поділяються займенники?

в) На що вказує кожен із розрядів?

502. а) Прочитайте вірш. Які враження у вас виникли? Знайдіть у тексті займенники, визначте їх розряд.

...Найменше думаю про себе.
Я що? Краплина в океані.
Народе мій! Твоя потреба
мені щемить, мов сіль у рані.
Ти дав мені широку вдачу,
безсмертну пісню, срібну мову.
З тобою я сміюсь і плачу,
вмираю й воскресаю знову...

(О. Підсуха)

б) З якою метою поет вживає займенники? Що вони означають?

503. Запишіть прислів'я, добираючи продовження з другої колонки. Підкресліть займенники. Визначте їх розряд, початкову форму і синтаксичну роль.

Гірка наука...	що дає користь.
Мудрим ніхто не вродився...	свого майстра.
Кожна справа любить...	зате плоди її солодкі.
Людина прагне до того...	сам себе хвалить.
Людей питай...	а навчився.
Невмілий...	а свій розум май.

504. Складіть діалог на тему «Який вид спорту мені подобається?», використайте займенники.

505. Гра «Хто більше?». Запишіть фразеологізми, прислів'я, приказки, що містять займенники.

506. Доберіть з фразеологічного словника української мови 5–6 фразеологічних зворотів із займенниками.

507. а) Спишіть текст, уставте потрібні за змістом займенники з довідки. Визначте їх розряд за значенням і синтаксичну роль.

Кажуть, горе зближує людей. Тепер ... переконався, що так ... й є. Якщо раніше в ... дружбі з Ільком і були ... щілини, то тепер ... зцементувалася так, що ... сила не розірве.

Уранці ... чекали одне одного на розі і до школи йшли разом. Зі школи поверталися також разом. ... з Ільком твердо вирішили довести ..., що не останні в навчанні (*За Д. Ткачем*).

Довідка: якийсь, воно, я, всі, ніякий, наш, вона, ми.

б) Поясніть розділові знаки в перших двох реченнях.

в) Розкажіть про свого друга, використовуючи займенники.

§ 59. ОСОБОВІ ТА ЗВОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

508. Знайдіть усі особові займенники в тексті. Визначте відмінки.

Мати – це слово, яке найчастіше повторює людина в хвилини страждання і горя. Хто любить свою дитину? Мати. Вона завжди розуміє її, подасть руку допомоги, розділить її радість і смуток.

Де б ти не був, скільки б тобі років не було, вона завжди освітить твій шлях ніжним серцем, відданим тобі. Вона завжди з тобою (*С. Корнієнко*).

Особові (osobowe) займенники належать до найбільш уживаних слів. Вони вказують на особу, яка говорить (*я, ми*), на особу, до якої звернене мовлення (*ти, ви*), на особу чи предмет, про яких говорять (*він, вона, воно, вони*).

Особові займенники змінюються за відмінками, числами і родами.

509. Розгляньте таблиці відмінювання особових займенників. Що ви помітили?

Відмінювання особових займенників

Відмінок	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	менé	тебé	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	менé	тебé	нас	вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	на́ми	ва́ми
М.	(на) мені́	(на) тобі́	(на) нас	(на) вас

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.	він	вонó	вона́	вони́
Р.	його́, ньóго		її́, неї́	їх, них
Д.	йому́		їй	їм
Зн.	його́, ньóго		її́, неї́	їх, них
Ор.	ним		нею́	німи
М.	(на) ньóму, (на) нім		(на) ній	(на) них

У непрямих відмінках особові займенники мають іншу основу, ніж у називному відмінку. Після прийменників у непрямих відмінках займенників 3-ї особи з'являється *н*: *у нього, до неї, у них*.

510. Складіть чотири речення, у яких займенник *я* був би вжитий з прийменниками *під, над, з, перед*. Запишіть їх.

511. Прочитайте речення, розкрийте дужки і вставте потрібні прийменники. Укажіть на особливості вживання прийменників з особовими займенниками.

Зверніть увагу! Перед займенником *мною*, що починається двома приголосними, прийменники *з, під, над, перед* для милозвучності вживаються з голосним *і*: *наді мною, піді мною, переді мною, зі мною*.

1. (Над, наді) мною з криком пролетів птах. 2. Поряд (з, зі) мною йшли мої друзі. 3. (Перед, переді) мною розкинулись безмежні поля. 4. (Під, піді) мною з висоти виднілася наша земля (*Із підручника*).

512. а) Прочитайте й запишіть прислів'я, поставте особові займенники в потрібному відмінку. Позначте закінчення.

1. Треба вчиться – завжди (ти) пригодиться. 2. Наука тяжка, а жити з (вона) легко. 3. Око бачить далеко, та не рівнятися (воно) з розумом. 4. Поки талант зростити, треба довго (він) вчити. 5. Так

думай, щоб потім не довелося (ти) переробляти. 6. Час не кінь: (він) не підженеш і не зупиниш. 7. Якби (ми) знали, то (ви) не питали б.

б) З'ясуйте особу особових займенників.

513. Порівняйте займенники: *мене – до мене, його – у нього, її – за неї, їх – у них, тебе – до тебе*. Визначте розряд займенників, їх відмінок. Скажіть, чи змінюється наголос у займенниках, якщо вони вживаються з прийменниками? Складіть з цими займенниками речення і запишіть їх.

514. Який особовий займенник ми використовуємо, звертаючись до вчителя? Чи звертаються вчителі до вас на *ви*? Який займенник ви вживаєте у розмові з батьками – *ти* чи *ви*?

Увага! Особовий займенник *ви* (окрім значення 2-ї особи множини) може виступати як форма пошанної однини, тобто займенник стосується тільки однієї особи для вираження пошани, ввічливості. Він уживається замість особового займенника 2-ї особи однини *ти* при зверненні до незнайомої людини, до старших. Колись діти і до батьків зверталися на *ви*. На письмі цей займенник пишеться з великої літери. Дієслова та прикметники при займеннику **Ви** ставляться в множині: *Ви писали мені, Ви уважні*.

515. Уявіть ситуацію. Ви опинилися в чужому місті, й вам необхідно з'ясувати місце знаходження театру: а) у дорослої людини; б) в однопітк. Складіть і розіграйте діалоги, вживаючи формули мовленнєвого етикету.

516. Визначте, яку з поставлених у дужках форм потрібно вживати при ввічливому **Ви**. Спишіть, уживаючи потрібну форму.

1. Ви дуже (добра, добрі), тітонько! 2. Ви дуже добре (виступив, виступили), Вікторе Петровичу. 3. Тамаро Іванівно, чому Ви до нас так довго не (приїжджала, приїжджали)? 4. Ви були (хворий, хворі), Петре Васильовичу?

517. а) Прочитайте фразеологізми. Випишіть зворотні займенники, визначте відмінки.

Бити себе в груди, зарубати собі на носі, душі в собі не чути, виходити з себе, корчити з себе дурня, землі під собою не чути.

б) Що означають ці фразеологізми?

Зворотний (zvorotny) займенник *себе* вказує на відношення до діючої особи. Він не має називного відмінка, не має роду та числа.

518. Розгляньте, як відмінюється займенник себе. Прочитайте вголос, правильно наголошуючи. Від чого залежить наголос зворотного займенника в родовому і знахідному відмінках?

- Н. —
- Р. себе́, до себе́
- Д. собі́
- Зн. себе́
- Ор. собою́
- М. (на) собі́

519. Запишіть речення, доберіть потрібний займенник з тих, що подані в дужках, визначте їх відмінки.

1. Я придбала (собі, тобі) цікаву книжку.
2. Не хвали (собі, себе) словом, хвали ділом (*Народна творчість*).
3. Я ставлю перед (себе, собою) нові завдання.
4. Ми принесемо з (собою, нами) ці квіти.
5. Я купила (собі, мені) нову стрічку.

520. а) Спишіть. Поставте займенник себе в потрібному відмінку. Яким членом речення він є?

1. Сталь і **ніжність**, любий мій, поєднать в (себе) зумій.
2. Все вмісти в (себе): й природу, й думи вільного народу, й запах рідної землі (*Із тв. П. Тичини*).
3. Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до (себе) (*Олесь Гончар*).
4. А літа пливуть за ними, пливуть собі стиха, **забирають** за (себе) і добро, і лихо (*Т. Шевченко*).
5. Я вибрала Долю (себе) сама (*Л. Костенко*).
6. Нехай ніхто не плаче по мені, нехай не засмучу нікого я (себе) (*Лєся Українка*).

б) Поясніть правопис виділених слів.

521. а) Перекладіть українською мовою. Порівняйте способи вираження основних форм у польській та українській мовах.

1. Patrzę w niebo, gwiazd szukam (*А. Міцкевич*).
2. Będziemy znowu mieszkać w swoim domu (*Л. Стафф*).
3. Nakrywam do stołu, omiatam podłogę (*Б. Лєсьмян*).
4. Rozumiem pana (*С. Грохов'ян*).
5. Odrzucam pusto brzmiące słowa (*Л. Шимборська*).

б) Яка різниця в реченнях: *Дивлюся на небо – Я дивлюся на небо.*

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які є розряди займенників за значенням?
2. Які займенники називаються особовими? На що вони вказують?
3. Як відмінюються займенники 1-ї, 2-ї, 3-ї осіб?

4. На що вказує зворотний займенник *себе*?
5. Як змінюється займенник *себе*?
6. Коли вживається форма пошанної однини особового займенника *ви*?

§ 60. ПИТАЛЬНІ ТА ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

522. а) Прочитайте подані речення. Визначте, з якою метою вживаються виділені в них слова, які ці речення за будовою.

Учні розповідали про екскурсії, *що* вони провели влітку. Про *що* розповідали учні? Сьогодні демонструватиметься кінофільм, *який* ви хотіли побачити. *Який* кінофільм ви хотіли б побачити?

б) Назвіть питальні та відносні займенники.

523. Провідмініайте займенники *що, скільки, який*. Перевірте правильність виконання завдання за поданою таблицею.

Відмінювання питальних і відносних займенників

Н.	хто	що	якій	яка	яке	які	чий	скільки
Р.	когó	чогó	яко́го	яко́ї	яко́го	які́х	чийо́го	скільки́х
Д.	комú	чомú	яко́му	які́й	яко́му	які́м	чийо́му, чийо́му	скільки́м
Зн.	когó	що	якій, яко́го	яку́	яке, яко́го	які, які́х	чий, чийо́го, чийо́му	скільки, скільки́х
Ор.	ким	чим	які́м	яко́ю	які́м	які́ми	чийо́му	
М.	(на) ко́му, (на) кім	(на) чо́му, (на) чім	(на) яко́му, (на) які́м	(на) які́й (на) які́м	(на) яко́му, (на) які́м	(на) які́х (на) які́м	(на) чийо́му, (на) чийо́му, (на) чийо́му	(на) скільки́х

Питальні (pytające) займенники вживаються для оформлення запитання про особу (*хто?*), предмет (*що?*), ознаку чи належність предмета (*який? чий?*), кількість предметів (*скільки?*). Уживаються вони тільки в питальних реченнях. Наприклад: *Що ти збираєшся робити? Хто до нас прийшов?*

Відносні (względne) займенники (*хто, що, який, чий, скільки*) є засобом зв'язку частин складного речення й завжди виконують роль члена речення. Наприклад: *Найдорожче те, що зроблене власними руками (Народна творчість).*

Займенники *хто, що, скільки* змінюються тільки за відмінками, а займенники *який, чий* – за числами, відмінками й родами.

524. а) Провідмініайте спочатку усно, а потім письмово подані словосполучення:

чия ручка; котра година; цей ліс.

б) Подібно до яких частин мови ці займенники відмінюються?

525. а) Прочитайте. Назвіть відносні, питальні займенники. Чим вони відрізняються? Свою відповідь аргументуйте.

1. Що ти кинув у воду? 2. Той, чия черга підійшла голубів годувати, кличе їх до себе. 3. Кого ти чекаєш, Олесю? 4. Хлопці допомагають двом бабусям, які живуть на околиці села. 5. Прийдемо до схід сонця до великої гарбузової квітки й застукаємо там ледачого джмеля, що, переночувавши у квітці, прокинувся й чистив крильця. 6. Що там таке солодке у твоїй кишні? 7. Сорок років він обробляв велике поле, яке простяглося від села аж до лісу (*Із тв. В. Сухомлинського*).

б) Поясніть значення виразу *застукати джмеля*.

Доберіть до слова *околиця* синоніми.

Запам'ятайте! Слово *що* може бути в реченні сполучником. Тоді його не можна замінити іншим словом. Коли *що* вживається як займенник, то його можна замінити іншим займенником. Наприклад: *Я люблю друзів, що (які) приходять до мене в гості. Що* – займенник, бо можна замінити на займенник *які*.

526. а) Спишіть речення, уставте за змістом питальні займенники.

1. ... кінофільм тобі найбільше подобається? 2. ... події в ньому відбуваються? 3. ... з героїв фільму тобі найбільше запам'ятався? 4. ... з кіноакторів виконував головну роль?

б) Використайте подані запитання як план і складіть зв'язне висловлювання, уживаючи, де це можливо, відносні займенники.

527. а) Запишіть прислів'я, вставте потрібні за змістом відносні займенники. Визначте їх синтаксичну роль. Назвіть відмінки займенників.

1. Не той багатий, ... багато прожив, а той, ... багато діла зробив. 2. Думай, ... робити, а роби те, ... надумав. 3. ... закінчує вчитися, той перестає жити. 4. Розумний знає, ... й немає. 5. ... людина не жила б, усього не виживе. 6. Не той кмітливий, ... водять. 7. ... знаєш, за плечима не носиш.

б) З'ясуйте вид речень за будовою.

528. Прочитайте. Знайдіть займенники, які є засобом зв'язку речень. Установіть їх розряди.

1. За допомогою слова ми проникаємо в думки і почуття, які хвилювали людей за тисячоліття до нас. 2. У слові рідної мови захована немовби якась таємнича сила, що в неповторному поєднанні звуків несе чарівну мелодію мови і називає щось зрозуміле всім. (І. Вихованець).

529. Складіть речення, у яких займенники *який, котрий, чия, скільки* були б то питальними, то відносними. Запишіть їх.

§ 61. ЗАПЕРЕЧНІ ТА НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ

530. а) До яких розрядів за значенням належать подані займенники? Назвіть спочатку заперечні займенники, а потім – неозначені. При потребі скористайтеся таблицею на с. 168.

Хтось, абиякий, що-небудь, нічий, казна-скільки, нікотрий, чийсь, дещо, хтозна-який, котрийсь, нікого, де в кого, скільки-небудь.

б) З'ясуйте, від яких займенників творяться заперечні та яким способом, а від яких – неозначені.

Заперечні (przeczące) займенники використовують для вираження повного заперечення предмета (*ніхто, ніщо*), ознаки (*ніякий, нічий*) або кількості (*ніскільки*). Вони утворюються від відносних чи питальних займенників за допомогою частки **ні** префіксальним способом (*хто – ніхто*).

Частка **ні** в заперечних займенниках виконує роль префікса. Тому в усіх непрямих відмінках вони пишуться з **ні-** разом. Якщо ж заперечний займенник уживається з прийменником, то три слова пишуться **окремо**: *нікого – ні в кого, ні про кого, ні до кого, ні для кого*.

531. Провідмініайте займенники *ніхто, ніщо, ніякий*. Яка особливість їх відмінювання?

Неозначені (nieokreślone) займенники утворюються від відносних чи питальних займенників префіксальним способом за допомогою часток *аби-, де-, будь-, казна-, хтозна-* або суфіксальним способом за допомогою часток *-небудь, -сь*. Ці займенники вказують на неозначену особу (*абихто, будь-хто*), предмет (*дещо, що-небудь*), ознаку (*чий-небудь, якийсь*), кількість (*скільки-небудь*).

Частки *аби-, де-, будь-, казна-, хтозна-* в неозначених займенниках є префіксами, а частки *-небудь, -сь* – суфіксами. Займенники з частками *аби-, де-, -сь* пишуться *разом* (*абичим, декого, хтось*), а з частками *будь-, казна-, хтозна-, -небудь* – *через дефіс* (*будь-кого, казна-що, хтозна-який, чому-небудь*). У непрямих відмінках ужитий із прийменником неозначений займенник записується в три слова: *будь-хто – будь до кого, будь з ким, будь на кому*.

Відмінюються заперечні й неозначені займенники, як відносні й питальні, від яких вони утворені.

532. Провідмініяйте займенники *абиякий, щось, хто-небудь*. Яка особливість відмінювання цих займенників?

533. Утворіть від поданих займенників заперечні та неозначені. Поясніть їх правопис.

Чий, кого, ким, скількох, чому, котрого, що, чийому, чиє, чому, якого.

Зверніть увагу! У непрямих відмінках заперечні займенники вживаються з різним наголосом залежно від значення: *нікого – нікого, нічого – нічого*. Наприклад: 1. *Нікого (нема кого) послати.* – 2. *Нікого (жодного учня) там не було.*

534. Спишіть речення, уставте неозначені займенники, що підходять за змістом.

1. Мені про це сказала ... дівчинка. 2. Я розкажу вам ... цікаве. 3. ... дібрався до вершини гори. 4. ... я в нього навчилась. 5. На вулицях з'явилися ... машини. 6. ... я був уже знайомий. 7. Хай ... принесе зошити.

535. Погрупуйте в три колонки займенники, які пишуться: а) разом; б) через дефіс; в) окремо. Поясніть написання заперечних і неозначених займенників. Підкресліть орфограми. З'ясуйте відмінок займенників.

Хтозна(з)ким, (ні)хто, ні(в)кого, де(з)чим, кимо(сь), чий(не)будь), будь(з)чим, будь(до)кого, (будь)кого, хтозна(до)чого, (хтозна)чий, хтозна(від)чого, казна(з)чим, (аби)хто, аби(з)чим, (аби)чий, чим(небудь), (аби)якого, який(небудь), (аби)що, аби(до)чого, (де)хто, (де)який, (де)чим, де(з)ким, (де)котрий, (де)яким, (де)кого, ні(до)кого, ні(з)ким, ні(з)яким, (ні)кого, (ні)чим, (ні)скільки, ні(з)чим, (будь)хто.

536. Спишіть речення, поставте заперечні займенники, що в дужках, у потрібній формі. Обґрунтуйте їх написання за допомогою орфографічного правила. Визначте синтаксичну роль займенників.

1. Вони були між людьми гості милі, та не прийняв (ніхто) їх за своїх (*Леся Українка*). 2. (Ніхто) не сходжені нас ждуть путі (*О. Ющенко*). 3. (Ніхто) так землю не любить, як той, хто трудиться на ній. 4. Ні жита, ні пшениченьки, (ніяка) травиченьки дощем не полила (*Л. Глібов*). 5. Немає на світі (ніщо) страшнішого за нелюдських людей (*І. Жиленко*). 6. Додому назавтра не було (ніякий) завдань. 7. Усміхнися, моє серце, тихесенько-тихо, щоб (ніхто) і не побачив (*Т. Шевченко*).

537. а) Прочитайте речення, поставте взяті в дужках займенники з применниками в потрібному відмінку. Запишіть їх.

1. Так і розійшлись, (ніхто, на) не зупинившись (*О. Гончар*). 2. Щоб жить – (ніхто, в) права не питаюсь (*П. Тичина*). 3. Тепер він вже (ніхто, на) не покладав надії. 4. (Ніякий, в) разі не потрібно цього робити. 5. Повідомлення (ніхто, для) не було новиною. 6. Ми розійшлись, так (ніщо, до) не домовившись. 7. Передати книжку було (ніхто, з).

б) Зробіть синтаксичний розбір третього речення.

в) Що означає фразеологізм «не покладати надії»?

538. Перекладіть українською мовою.

Nie ja, nie ty, nie on, nie my,
więc kto to wreszcie policzy?
Nie raz, nie dwa, nie trzy, nie pięć,
więc kto policzyć ma chęć?
Policzyć – co? Policzyć – jak?
Nie moje, nie twoje, nie jego.
Zaimków wszak w wierszyku nie brak
więc policz je kolego!
I wpisz tutaj: ... (*Б. Влодарчик*).

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які займенники називаються заперечними, а які – неозначеними?

2. Яким способом творяться заперечні й неозначені займенники?

3. Як із займенниками пишеться частка *ні*? Наведіть приклади.

4. Коли неозначені займенники пишуться разом, окремо, через дефіс? Наведіть приклади.

§ 62. ПРИСВІЙНІ, ВКАЗІВНІ, ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

539. Випишіть із таблиці «Розряди займенників за значенням» на с. 168 спочатку присвійні, потім вказівні та означальні займенники.

540. Провідмініайте словосполучення *моя дорога матуся, твій червоний олівець*. Виділіть закінчення займенників і прикметників. Поміркуйте, як відмінюються присвійні займенники. Зверте свої міркування з поданою нижче інформацією.

Відмінювання присвійних займенників

Н.	свій	сво́я	сво́е	сво́ї
Р.	свогó	своє́ї	свогó	своі́х
Д.	своє́му	своі́й	своє́му	своі́м
Зн.	свій, свогó	свою́	свій, свогó	своі́, своі́х
Ор.	своі́м	своєю́	своі́м	своі́ми
М.	(на) своє́му, (на) своі́м	(на) своі́й	(на) своє́му, (на) своі́м	(на) своі́х

Зверніть увагу! Присвійні займенники в усіх відмінках мають наголошений другий склад: *твоя́, моя́, твоє́, твоі́, свої́, моє́ї, твоє́ї, своє́ї, твогó, свогó, своє́му, твоє́му*. Але в конструкції з прийменником: *свогó – до свóго, могó – до мóго*.

Присвійні займенники вказують на приналежність:

Мій, наш – 1-й особі;

Твій, ваш – 2-й особі;

Їхній – 3-й особі;

Свій – будь-якій особі.

541. Провідмініайте письмово присвійні займенники *ваш, їхній*. Виділіть у них закінчення.

542. Порівняйте подані речення. Визначте, якими членами речення є займенники. У якому відмінку вони вжиті?

У його руках була газета. – У нього була газета.

При іменнику особові займенники *його, її, їх* у формі родового відмінка набувають присвійного значення. Порівняйте: *Їх (кого?) впізнають усі* – особовий. *У їх (чиїх?) зошитах* – присвійний.

Присвійні займенники (на відміну від особових) ніколи не мають приставного *н*: *його зошити* – *у його зошитах*.

543. Складіть речення з поданими словами. Запишіть їх. Укажіть, до яких розрядів вони відносяться і чим відрізняються на письмі та у вимові.

1. Через них; через їхню поведінку. 2. Від нього; від його брата.
3. Біля неї; біля її дверей. 4. Без нього; без його дозволу.

Присвійні (dzierżawcze), вказівні (wskazujące) та означальні (nieokreślone) займенники відмінюються, як прикметники (за родами, числами й відмінками), крім займенника *стільки*. Він змінюється лише за відмінками.

Вказівні займенники виділяють один предмет з ряду однорідних (*цей, той*), указують на підсилення ознаки предмета (*такий*), на невизначену або велику кількість предметів (*стільки*).

Відмінювання вказівних займенників

Н.	цей	ця	це	ці	стільки
Р.	цьогó	цієї	цьогó	цих	стілько́х
Д.	цьому́	цій	цьому́	цим	стілько́м
Зн.	це, цьогó	цю	це, цьогó	ці, цих	стільки, стілько́х
Ор.	цим	цією́	цим	ци́ми	стількома́
М.	(на) цьо́му, (на) ці́м	(на) ці́й	(на) цьо́му, (на) ці́м	(на) цих	(на) стілько́х

544. Складіть два речення так, щоб займенник *стільки* стояв у давальному й орудному відмінках.

545. Спишіть. Підкресліть займенники. Визначте рід, число, відмінок вказівних займенників.

1. Той Батьківщину любить, хто їй сумлінно служить. 2. Хто за свою країну дбає, той славу має. 3. Не те збереш, що посієш, а те, що доглянеш. 4. Це такий, що і в морі води не знайде. 5. Усе теє пригодиться, що у полі корениться. 6. Стільки наговорив, що в шапку не збереш. 7. Яка погода в липні, така буде в січні (*Народна творчість*).

546. Розгляньте таблицю. Прочитайте її вголос, правильно наголошуйте склади.

Відмінювання означальних займенників

Н.	весь (увесь)	вся	все	всі
Р.	всьогó	всієї	всьогó	всі́х
Д.	всьому́	всій	всьому́	всі́м
Зн.	весь, всьогó	всю	все, всьогó	всі, всі́х
Ор.	всі́м	всією́	всі́м	всі́ма
М.	(на) всьо́му, (на) всі́м	(на) всій	(на) всьо́му, (на) всі́м	(на) всі́х

Означальні займенники узагальнено вказують на ознаки предмета (*сам і самій, весь й увесь, кожен і кожний, жодний і жоден, інший*).

Займенник *весь* відмінюється, як прикметник м'якої групи, всі інші займенники, як прикметники твердої групи.

547. Складіть речення з означальними займенниками.

... до самого краю; ... про кожен...; ... . її всі...; ... ним самим...;
... про самих нас; ... іншими... .

548. Прочитайте виразно вірш «Поети». Яка його основна думка? Ви-
пишіть займенники, укажіть їх розряд, визначте синтаксичну роль.

О, ми буваємо зухвали
Рядком відвертим і слізьми!
Тому не хочем, щоб всі знали,
Що відчуваєм тільки ми.
І живемо не так, як інші,
І біжимо, де варто йти,
І романтичні пишем вірші
Серед людської суєти (Ганна Чубач).

549. Підготуйте усну відповідь на тему «Відмінювання присвійних, вказів-
них та означальних займенників» за самостійно складеним планом.

550. Гра «Хто швидше?». Прочитайте короткі визначення, замініть
їх словами, до складу яких входять займенники *сам, свій, все,*
цього, інший.

1. Занадто впевнений у собі. 2. Критика помилок у власній діяль-
ності. 3. Який має відношення до всієї земної кулі. 4. Який походить
з іншої мови. 5. Який відбувається тоді, коли потрібно. 6. Який охоп-
лює весь народ. 7. Здобуття освіти без допомоги вчителя. 8. Який
відбувається або відбудеться цього року.

551. а) Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку.
Доберіть до нього заголовок.

Напевно, нікому не потрібно пояснювати, хто такі зелені патрулі і які їхні повноваження.

Трапляються ще, на жаль, ви-
падки, коли заради бешкету, пусто-
щів ламають молоденькі деревця.
Руйнують мурашники, топчуть кві-
ти. Ось таких пустунів і зупиняють

зелені патрулі. Юні природолюбів завчасно підготовляють сади до
зими, підгодовують довговухих гостей... Зберегти природу, примно-
жити її багатства – девіз зелених патрулів (3 журналу).

б) Випишіть займенники, зробіть морфологічний розбір двох займен-
ників (на вибір).

552. Провідмініайте займенник *сам* (*самий*). Визначте особливості його відмінювання.

Розбір займенника як частини мови

У мене сьогодні іменини.

Зразок усного розбору

(У) *мене* – самостійна частина мови, займенник; відповідає на питання *у кого?*, вказує на особу; початкова форма *я*, розряд за значенням – особовий; займенник першої особи однини вжито в місцевому відмінку. У реченні є додатком.

Зразок письмового розбору

(У) *мене* – займ.; *у кого?*, п. ф. – *я*; особ., 1-а ос. одн., М. в.; додат.

ПЕРЕВІРТЕ СЕБЕ

1. Які займенники називаються присвійними, вказівними, означальними?
2. Як відмінюються присвійні, вказівні, означальні займенники?
3. Яким членом речення є присвійні, вказівні й означальні займенники?
4. Як відрізнити особові займенники *його*, *її* від присвійних?
5. За яких умов в особових займенниках з'являється приставний *н*? Чи є він у присвійних займенниках?
6. У якому відмінку присвійні, вказівні й означальні займенники мають паралельні форми? Наведіть приклади.
7. Яку роль у мовленні відіграють присвійні, вказівні й означальні займенники?

553. Виконайте рівневі завдання (за варіантами).

Варіант 1

I рівень

1. Укажіть рядки займенників, які пишуться через дефіс:

- А (будь)хто, (хтозна)який, чиїм (небудь);
- Б (аби)скільки, кому(сь), (ні)який;
- В який(небудь), (хтозна)що, (де)кому.

2. Укажіть рядки займенників, що належать до одного й того самого розряду:

- А цей, комусь, того;
- Б всього, кожним, саму;
- В іншого, жодній, ніякий.

II рівень

3. Укажіть відмінок займенника себе:

Заспокоїв себе, відшукав у себе, купив для себе, злість на себе, зрозумів себе, відштовхнув від себе.

4. Утворіть від даних займенників заперечні, неозначені займенники.

Який, кого, чий, котрий, чийого, скільки.

III рівень

5. Зробіть морфологічний розбір займенника.

Любіть Україну у сні й наяву, вишневу свою Україну (В. Сосюра).

Варіант 2

I рівень

1. Укажіть рядки займенників, які пишуться разом:

А (аби)чий, (ні)який, (де)хто;

Б кого(сь), (будь)що, (ні) в кому;

В (казна)що, (аби) в чому, який(небудь).

2. Укажіть рядки займенників, що належать до одного розряду:

А що, щось, чому;

Б деякі, нічий, ніякому;

В ним, мене, вас.

II рівень

3. Спишіть, розкриваючи дужки. Визначте відмінок займенників.

Взяв у (він), причесав (він), розглядав з (вона), не було (вона).

4. Утворіть від поданих займенників присвійні. Складіть з ними речення.

Я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони.

III рівень

5. Зробіть морфологічний розбір займенника.

Батько повів мене в театр.

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Лексикологія

1. Пригадайте, що вивчає лексикологія.

2. а) Визначте лексичне значення слів *квітка, сад, рослина, пелюстка, фікус, клен, калина*. Яким словником ви скористаєтеся?

б) Складіть із поданими словами речення, щоб ці слова вживалися в прямому та переносному значеннях.

в) Чи можна назвати слова *квітка* й *рослина* синонімами? Чому?

3. Наведіть приклади синонімів, антонімів, омонімів, дайте їм визначення.

4. Прочитайте текст. Випишіть з нього: а) слова, ужиті в переносному значенні; б) власне українські слова.

Український народ творив свою мову впродовж віків, заносючи до мовної скарбниці добірний нектар слова, невтомно запалював у слові незгасимий вогонь думки і почуття, вічність праці і мрії. Колективна пам'ять народу-творця береже слово, а в ньому – і своє безсмертя. У кожному слові захована немовби якась таємнича сила, що в неповторному поєднанні звуків несе чарівну мелодію мови і називає щось зрозуміле всім. Мова – дивосвіт, духовна планета, на якій живе незліченна кількість слів.

5. Доберіть і складіть речення з омонімами:

Мати (іменник) і мати (дієслово); коло (іменник) і коло (прийменник); поле (іменник) і поле (дієслово); мила (прикметник) і мила (дієслово).

6. Доберіть до слів іншомовного походження українські відповідники (за потреби скористайтеся словником).

Експеримент, процент, прогрес, чемпіон, бюро, фактор, тротуар, гігант.

7. Визначте, які з цих слів є історизмами, а які – архаїзмами. Як ви їх розрізняєте?

Намітка, жупан, сагайдак, зріти, перст, булава, уста, кошовий, корсетка, піт, корогва, земство, підпасич, шати.

8. а) Поясніть значення неологізмів. Чому вони виникають?

Інвестор, сервіс, сканер, ді-джей, бартер, маркер, портфоліо, кібернетика.

б) Які неологізми називають авторськими? Наведіть приклади.

9. Назвіть групи слів за вживанням. Випишіть слова, погрупуйте їх на:

а) діалектні; б) професійні; в) терміни.

Анальгін, вегетація, партія, аналіз, бульба, операція, присудок, склероз, фринзлі, прибуток, неньо, атом, легінь, гербарій, віновоз, модуль, п'єса.

10. Пригадайте, які слова називаються просторічними, жаргонними. Чи варто їх вживати? Наведіть приклади цих слів.

Фразеологія

11. Пригадайте, що таке фразеологізми. Спишіть речення, підкресліть фразеологізми як члени речення. Поясніть їх значення і роль у даних реченнях.

1. Марійко, не бери всього так близько до серця (*І. Цюпа*).
2. Одним словом, зиркай на всі боки, крути на вуса й пальця в рот їй не клади (*В. Кучер*). 3. Романові вдома в перший раз довелося покуштувати березової каші... (*С. Васильченко*). 4. Тут Васько вже трохи скривив душею (*В. Винниченко*). 5. Цю книгу я бережу як зіницю ока.

12. Спишіть речення, замініть виділені слова фразеологізмами із довідки.

1. Сьогодні хлопчик встав *дуже рано*. 2. Наша команда *швидко забила* гол у ворота противника. 3. Всі звернули увагу, що вона розповідала *похапцем, без будь-якої системи*. 4. Клас дружно вирішив *не відставати в навчанні*. 5. Не годиться вже дорослому хлопцеві *плакати*.

Довідка: п'яте через десяте; ні світ ні зоря; не пасти задніх; нюні розпускати; одним махом.

13. а) Запишіть окремо фразеологічні звороти та вільні сполучення слів.

Не висовувати носа, комар носа не підточить, ловити окунів, почути запах носом; ніде голці впасти, ніде голки взяти; прикусити язика, показати язика; викинути з хати, викинути з голови; бити у бубон, бити байдики, бити на сполох; гострити ножа, гострити зуби; урочистий хід, хід конем; висмоктати молоко; висмоктати з пальця.

б) Поясніть, що означають виписані фразеологізми.

14. Прочитайте текст. Знайдіть фразеологізми, загальноживані слова і професійні слова, запишіть їх.

– ...То що таке одноклітинні?

Петро поїдав очима клас.

– Одноклітинні... одноклітинні... Це... Це...

– Амеба... Амеба... Туфелька... – шепотіли з класу.

Петро схопив.

– Одноклітинні ... на небі... у туфельках...

Клас вибухнув сміхом. Петро й сам усміхався.

– Скільки тобі поставити?

– Чотири бали, – видихнув важко Петро і, взявши себе в руки, витер спітнілого лоба (За Є. Дударем).

15. Складіть невелику розповідь про культуру поведінки. Використайте в розповіді фразеологізми.

Морфологія

16. а) Прочитайте текст. Що нового ви дізналися із нього? Випишіть із тексту по п'ять слів з вивчених частин мови.

ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ

Однією з найдавніших форм духовної культури народу є звичаї та обряди. Звичаї – це повсякденні усталені правила поведінки, що склалися історично на основі людських стосунків. Вони народжуються з народом і передаються з покоління в покоління.

Обряди – це символічні дієства, приурочені до відзначення найбільш важливих подій у житті людських гуртів, родин, окремих осіб. Наприклад, віншування на Різдво, посівання на старий Новий рік, колядування, клечання хати на Зелені свята, Купальський вогонь тощо.

Звичаї та обряди мають національний чи етнічний характер. Між ними існує певна різниця. Звичаїв дотримуються щоденно, обряди ж виконують напередодні чи безпосередньо у дні свят.

б) Зробіть синтаксичний розбір речень у третьому абзаці.

в) Розберіть іменник *обряди* як частину мови.

17. а) Утворіть ступені порівняння таких прикметників: *великий, гарний, сміливий, густий*. Доберіть до них антоніми.

б) Від яких прикметників не можна утворити ступенів порівняння?

18. а) Погрупуйте подані займенники за розрядами, поясніть їх значення.

Будь-чий, він, *їхній*, себе, ваш, цей, воно, який, кожний, скільки, інший, *ніщо*, дещо, хто-небудь, хтось, ти, мій, такий, ви, що, кожен, оця, весь, нічий, деякий, щось, *будь-хто*, який-небудь, абичий.

б) Провідмініяйте виділені займенники. Поясніть орфограми.

в) Розберіть три займенники як частину мови.

19. а) Поясніть будову та правопис поданих займенників.

Той, самий, хто, ніщо, будь-чого, що-небудь, дехто, хтозна-чий, де з ким, той чи інший, *абищо*, що-небудь, казна-що, *казна про кого*, що таке, чимсь, чимось.

б) Виділені займенники поставте в орудному та місцевому відмінках. Складіть із ними речення.

20. Прочитайте числівники, чітко вимовляйте кожне слово. Утворіть від них порядкові й запишіть.

1986, 35 270 000, 597 000, 3 000 000, 8 765 432, 6 007, 35 000.

21. Провідмініяйте кількісні числівники: 743, 120, 586, 1,5; 1934.

22. Спишіть речення, назвіть вивчені частини мови. Розберіть числівник *першими* як частину мови.

Сотні тисяч слів у нашій мові, але першими я б поставив три: народ, праця, хліб. Це три корені, на яких тримається наша держава. І ці корені переплелися між собою так міцно, що ні зірвати їх, ні роз'єднати не можна (*В. Сухомлинський*).

23. Складіть і запишіть діалог про свій літній відпочинок. Дотримуйтеся правил спілкування.

Орфографія

24. Спишіть, розкрийте дужки. Уставте на місці крапок пропущені букви. Поясніть правопис.

1. Тихо (тихо) по з..млі ходить мир щоден..ий, звичн..ий (*І. Жуленко*). 2. Мій с..ночок син..о(окий) в колисн..ці усміхаєт..ся мені (*В. Сосюра*). 3. (Ні)хто свого щастя (долі) не вгадає (*В. Симоненко*). 4. Небо мінялося барвами – то жовто(гарячими), то густо (червоними). 5. У дружній сім..ї (не) порозумін..я тривають недовго (*О. Копиленко*). 6. Сніг на в..ршинах іскрився, виривав в..т..нанками собі місце на тлі густо(блакитного) н..ба. 6. Зірки мерехтіли у небі, і (не) скінчен..ий (Ч,ч)умацький (Ш,ш)лях простягся у вічність.. (*О. Довженко*).

25. Розкажіть про написання заперечних і неозначених займенників. Наведіть приклади.

26. Спишіть, уставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть їх написання. Визначте розряди прикметників за значенням.

До хорошого лікар.., з вірним товариш..м, поділитися радіст..ю, щасливого тиж..ня, за високою круч..ю, у старого гончар.., суботн..м вечор..м, з відкритим облич..ям, здібному столяр..ві, цікавою подорож..ю, захоплюватися матір..ю, позначена любов..ю.

27. Спишіть, розкрийте дужки. Як пов'язуються числівники з іменниками? Поясніть їх правопис.

Зустрітися з (три, товариші), з (тридцять шість, учень), побачити (п'ять, брати), не вистачає (сто вісімнадцять, гривня), дочекалися (восьмий, день).

28. Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Поясніть творення і правопис.

Учень, Назар, Ольга, Галя, Віталій, Уля, Марія, Олексій, Лазар, сторож, Анна, Андрійко, Терентій, Оксана, Ігор, Леся, Сашко, Ася, Аріадна, Марко.

29. Спишіть, розкрийте дужки. Поясніть правопис великої букви.

Далекий (С,с)хід, (Г,г)олосіївський ліс, місто (Ж,ж)овті (В,в)оди, (С,с)вяте (П,п)исьмо, (К,к)абінет (М,м)іністрів (У,у)країни, (В,в)ерховна (Р,р)ада, (З,з)олоті (В,в)орота, (Ш,ш)евченківська (К,к)імната, (Б,б)ібліотека (У,у)чителя, (У,у)горська (Р,р)еспубліка, (К,к)римський (П,п)івострів.

30. Розподіліть слова у дві колонки: слова, у яких відбувається 1) чергування голосних; 2) чергування приголосних. З однією парою складіть речення. Назвіть частини мови, якими виражені члени речення. Поставте до них запитання.

Пекти – випікати; крига – крижина; котити – катати; берег – узбережжя; нести – носити; клонити – кланялись; свекруха – свекрушин; мести – замітати; вечоріє – вечір; брести – бродити; гонити – ганяти; дере – задирати; воля – вільний; жінка – жінчин; нога – нозі; рух – у русі.

31. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Доведіть можливість варіантів.

1. Аби руки (і, й) охота, буде зроблена робота. 2. Бджола мала, а (і, й) та працює. 3. (В, у)пертість (і, й) труд (в, у)се перетруть. 4. (В, у)се (в, у) роботі, як віл (у, в) ярмі. 5. (І, й) ночі не має, (у, в)се робить (і, й) робить. 6. Риба (у, в) воді, а людина (в, у) труді. 7. Хто не працює (в, у) будні, тому (і, й) вихідного нема. 8. Щастя (і, й) труд поруч живуть.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Тема 1. МОВЛЕННЯ І СПІЛКУВАННЯ. ВІДОМОСТІ ПРО СИТУАЦІЮ СПІЛКУВАННЯ

554. Пригадайте, що таке мова, мовлення. Яка різниця між мовою і мовленням? Запишіть і запам'ятайте.

Мова – це система засобів, які існують для спілкування.

Мовлення – це спілкування за допомогою мовних засобів.

Мова – це «інструмент у руках» мовлення.

555. Як ви розумієте цей вислів?

Мова – не просто інструмент,
А простір, у якому живемо (*Д. Данеш*).

556. а) Запишіть речення. Поясніть, як пов'язані мова і мовлення.

Треба твердо знати свою мову і
Любити прекрасне рідне мовлення (*Ф. Гладков*).

б) Розкажіть, скільки мов знаєте. Я знаю ...

557. Про які види мовленнєвої діяльності йдеться в кожному з речень?

1. Говори з кимось поменше, а з собою побільше. 2. Що написано пером, не виволочиш волом. 3. Розумну річ приємно слухати. 4. Що вимовиш язиком, того не виб'єш і кілком. 5. Умієш говорити – умій і слухати (*Народна творчість*).

558. а) Перекладіть українською мовою.

1. Chodzi mi o to, aby język giętki powiedział wszystko, co pomyśli głowa (*Ю. Словацький*).

2. Naród żyje, doróki język jego żyje (*К. Лібельт*).

3. Nasi ludzie nie umieją ze sobą rozmawiać (*В. Шимборська*).

б) Чи погоджуєтесь із висловлюванням В. Шимборської?

559. а) Пригадайте, що таке спілкування. Хто такі *адресант* і *адресат*?

б) Поясніть висловлювання А. де Сент-Екзюпері: «Найбільша розкіш – це розкіш людського спілкування». Запишіть свої міркування.

560. Запишіть слова у дві колонки: у першу ті, які називають позитивні риси співрозмовника, а в другу – негативні.

Ввічливо, гречно, брутально, чемно, чванливо, коректно, пихато, зарозуміло, неввічливо, бундючно, шляхетно, гордовито, грубо,

настирливо, доброзичливо, відверто, нещиро, недбало, миролюбно, душевно.

561. Розіграйте мовленнєві ситуації, використавши деякі слова й словосполучення з поданих у довідці, складіть діалог між бібліотекарем та читачем; між двома приятелями в книгарні.

Довідка: читацька картка, читальний зал, каталог, вибрані твори, великий попит на цю книгу, енциклопедія, українсько-польський словник, видання, термін користування, цікаві книги, дитяча література, періодика, тираж, електронні книги, аудіокниги.

Тема 2. ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ (МОВЛЕННЄВІ І НЕМОВЛЕННЄВІ). УМОВИ УСПІШНОГО СПІЛКУВАННЯ

562. а) Прочитайте текст, доберіть до нього заголовок.

Спілкування – це дуже важлива сфера нашого життя, й останнім часом його роль у житті безперервно зростає. Особливо слід відзначити активне посилення інтересу до спілкування, зумовлене технічними засобами: телефон, факс, інтернет, електронна пошта.

Такі способи передачі інформації поступово замінюють собою міжособистісне спілкування. Однак потреба у спілкуванні залишається однією з головних потреб людини.

Виявляється, словами ми передаємо лише 7 відсотків інформації, тоном, інтонацією голосу – 38, а мімікою, позами, жестами – 55 відсотків. Отже, набагато важливіше не те, що ми говоримо, а те, як передаємо повідомлення.

б) Про що розповідається в тексті?

в) Які є засоби спілкування? Назвіть їх.

Діалог – це спілкування між двома людьми.

Монолог – це мовлення однієї людини.

Полілог – це розмова трьох і більше осіб.

563. Пригадайте, як записуємо діалог. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Поясніть їх.

Добрий день! Доброго вам здоров'я! Скажіть, будь ласка, чи є у вас українсько-польський словник? Так, є нове видання цього словника. Дуже добре, я його придбаю. А що ви можете запропонувати мені з науково-популярної літератури? Ось перегляньте ці дві нові книги про природу на різних континентах. Дякую за пораду. Я куплю ці книги. Спасибі за гарний вибір, заходьте ще.

Тема 3. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТЕКСТ. СТРУКТУРА ТЕКСТУ

564. а) Прочитайте два записи. У якому з них речення зв'язані між собою? До якого з них можна дібрати заголовки?

1. Тепер чутнішою стає мова роси. Напівроздягнені дерева і зчорнілі задумані соняшники ледь чутно розмовляють з вітром. Я сьогодні в лісі знайшов три грибочки. Під осінніми високими зорями затихають оселі.

2. Бабуня Настя нічого так не любить, як садити дерева.

Позаторік вона принесла з лісу й посадила під вікном тонке деревце. Доглядала його, підливала. Воно прийнялося. Але першої весни не цвіло, тільки зеленіло.

Другої весни викинуло білі китиці. Усі побачили, що це – калина. Соловейко звив на ній гніздо. Він тьохкає, а калина цвіте і заглядає у вікно (За Б. Харчуком).

б) Який запис є текстом? Чому?

Текст – це розгорнуте висловлювання (*письмове* або *усне*), що складається з речень, розміщених у певній послідовності й з'єднаних одне з одним за змістом і граматично.

565. Визначте структуру тексту.

Лелека живе на старому в'язі з лелечихою і лелеченятами.

Прибігають до в'яза Тарасик і Гриць, Миколка й Тетянка. Витанцювують під в'язом і гукають:

– Лелеко, лелеко, до осені далеко?

Лелека, нагнувши дзьобату голову, незмигливо дивиться на дітей. А потім починає клекотати.

Про що він клекоче? Спробуй розбери (За В. Чухлібом).

566. а) Запишіть подані нижче речення в такій послідовності, щоб вони утворили текст. Доберіть заголовок, визначте тему та основну думку, позначте абзаци.

Тепер я добре розумію прислів'я, що справжній друг пізнається в біді. Тому я зовсім не відставала в навчанні за той час, який хворіла. Моя подруга Оксана першою прийшла на допомогу, коли я тяжко хворіла. Народне висловлювання «Справжній друг пізнається

ся в біді» частенько підтверджується, коли доводиться переживати прикрі хвилини в житті. Це вона турбувалася про те, щоб вчасно мені повідомити домашнє завдання, пояснити незрозумілий матеріал.

б) За допомогою яких слів пов'язуються між собою речення в тексті?

567. Перекажіть текст українською мовою. Поясніть, як здійснюють поділ тексту на абзаци.

– Kończy się zimowa godzina – powiedziała wiewióreczka. – Śnieg przestaje padać i księżyc zgasł. Wracajmy.

Odprowadziła niedźwiedzia do jego zimowego domu. Jeżowi pokazała drogę do śnieżnego pagórka, pod którym spał. W blasku latarki motyle odnalazły swoje zakątki w szczelinach pod siwym mchem.

Wiewióreczka wracała sama przez zaśnieżony las ze swoją różową latarką. Zgasła ją w ciepłej dziupli.

«Daleko jeszcze do wiosny – myślała w ciemności. – Ale dobrze jest spać, kiedy wokoło cicho, a moim mieszkaniem kołyszе zimowy wiatr». I usnęła (X. Бехлєрова).

Тема 4. ПРОСТИЙ ПЛАН ВЛАСНОГО ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Під час опрацювання будь-якого тексту необхідним є складання плану.

План – це найкоротша форма запису прочитаного, де перераховано підтеми. Плани бувають *прості, складні, цитатні*.

568. Прочитайте текст. Поясніть його назву. Що спільного у твердженнях В. Гюго, стародавніх греків та Володимира Мономаха? Доберіть свій заголовок. Складіть простий план тексту.

ВЕСТИ БЕСІДУ – ТО МИСТЕЦТВО

«Є видовище більш прекрасне, ніж небо: глибина людської душі!» Це твердив великий письменник Франції Віктор Гюго. Ще стародавні греки вірили, що людська душа, яка перебуває в тілі, подібна до маленької гарної лялечки.

Своє розуміння культури спілкування елліни поширювали на контакти з іншими народами, на міжнародні зв'язки. За тими правилами, посол не повинен був переривати мову тієї особи, з якою розмовляв. Від часів античної історії до нас перейшло багато інших правил, як вести бесіду. Вважалося неприпустимим під час переговорів публічно звинувачувати третіх осіб.

У Давній Русі на початку XII століття було широковідомим «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям». У ньому викладалися норми,

відповідно до яких належало поводитися дітям князів і дружинників. Бесіду годилося вести так: «У присутності дорослих мовчати, мудрих слухати, старшим коритися, з рівнею і молодшими в любові перебувати, без злого наміру розмовляти, а якнайбільше вдумуватися, не шаленіти у слові, не засуджувати мовою, багато не сміятися...».

Оволодіти мистецтвом спілкування є по-справжньому великим завданням (*Із календаря*).

569. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Складіть простий план тексту.

Рослинний світ – це, мабуть, найбільше багатство нашої планети. Цікаво, що загальна вага всіх рослин на Землі сто сорок мільярдів тонн. Це у сто разів більше, ніж вага всіх тварин.

Ліси нашої середньої смуги дають щорічний приріст близько сімдесяти п'яти центнерів на один гектар. А найбільше додають у вазі щороку джунглі Південної Америки: до трьохсот центнерів на гектар.

Багатства рослинного світу природа створювала мільйони років. І якщо порівняно недавно людина користувалася лісом за принципом: зрубав дерево – виросте нове, то нині такий підхід може призвести до біди. Адже тепер ми маємо право брати лише відсотки з того «капіталу» рослинного світу, що є в людства, – тобто те, що виросло за рік.

Тепер в Україні прийнято закони, спрямовані на ощадливе використання природних ресурсів. Людина має бути дбайливим господарем на своїй землі (*Із календаря*).

Тема 5. СКЛАДНИЙ ПЛАН ГОТОВОГО ТЕКСТУ. ДАНЕ І НОВЕ У РЕЧЕННЯХ ТЕКСТУ

Слова в реченні пов'язані за змістом.

Кожне речення складається з двох частин – **дане** і **нове**. Як правило, дане в реченні є на його початку, а нове – у кінці. А нове в наступному реченні є його даним.

Окрім відомого вже вам простого плану, існує ще й **складний план** висловлювання.

Використовується він для того, щоб чіткіше сформулювати мікротеми, детальніше з'ясувати мікрочастинки тексту.

Складний план містить три загальні пункти (*вступ, основна частина, закінчення*), але ці пункти поділяються на підпункти.

Як писати складний план

- а) Визначте в тексті вступну частину, основну та заключну.
- б) Поділіть текст на логіко-сміслові частини.
- в) Запишіть заголовки до кожної частини.
- г) Поставте до кожної частини тексту запитання: «Про що говориться в цій частині?»
- д) Знайдіть у тексті відповідь. Запишіть її стисло власними словами або словами автора.

Структура складного плану приблизно така:

I. Вступ.

II. Основна частина.

1. ... : а) ; б) ; в) .

2. ... : а) ; б) .

3. ... : а) ; б) ; в) .

III. Закінчення.

570. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Ознайомтесь зі зразком складного плану, поданого нижче.

ЛЮДИНА І СВІТ

Наш світ безмежний. Щодня дізнаємося про нього багато цікавого: звідки сходить сонце і чому зиму змінює прекрасна весна, скільки країн на земній кулі і чому люди мають різний колір шкіри, як був підкорений космічний простір і коли виникли перші поселення людей. Ми запам'ятовуємо величезний об'єм інформації. Саме це дає підстави змінювати світ на краще.

Людина за певний час зрозуміла і може пояснити всі явища природи. Але, на думку вчених, людство стоїть тільки на порозі пізнання світу, яке повинно врешті значно полегшити існування.

Я б хотів, щоб наш світ розвивався якомога швидше. Це сприятиме вирішенню багатьох проблем сучасності: соціальних, економічних, політичних, екологічних, демографічних. Сподіваюся, що зникнуть такі ганебні явища як жебрацтво, кровопролиття громадянських війн, сирітство. Звичайно, для цього потрібен час. Прискорити процес суцільного видужування світу в цілому може тільки відкриття нових законів побудови Всесвіту. Тому слово за науковцями.

А що ж залишається пересічному громадянину? Чекати, поки прийдуть кращі часи? Мабуть, це було б набагато простіше.

Сучасне життя гостро ставить перед людьми одвічну проблему духовності. Тільки тоді, коли пануватимуть загальнолюдські цінності: гуманізм, відданість Батьківщині, вірність ідеалам – люди бу-

дуть прагнути до оновлення світу, а отже, і до його поступального розвитку.

Я хочу, щоб наш світ був радісним, дарував щасливі роки життя. Що є прекраснішим за квітучий сад навесні? Він щедро зачаровує своєю красою, таємничністю і дарує надію на краще майбуття.

Саме таким я бачу світ: квітучим, щасливим, оновленим! (Із інтернету).

Складний план

- I. Наш світ великий і цікавий.
- II. Людина змінює світ.
  1. Постійне пізнання навколишнього світу.
  2. Проблеми сучасності.
  3. Світ духовності.
- III. Я хочу, щоб світ нагадував квітучий сад навесні.

571. Прочитайте текст. Визначте тему й основну думку. Запишіть складний план поданого тексту.

ВАЖКО БУТИ ЛЮДИНОЮ

Діти поверталися з лісу. Вони сьогодні ходили в далекий похід. Шлях додому пролягав через невеликий хутірець, що лежить у долині за кілька кілометрів од села. Втомлені, знесилені діти ледве дійшли до хутірця. Зайшли в крайню хату, попросили води. З хати вийшла жінка, за нею вибіг маленький хлопчик. Жінка витягла з колодязя води, поставила на стіл серед двору, а сама пішла до хати. Діти напилися і відпочили на траві. Де й узялися сили.

Відійшли з кілометр від хутірця. Марійка тут і згадала:

– А ми ж не подякували жінці за воду.

Діти зупинилися. Справді, забули подякувати.

– Що ж... – каже Роман, – це не велика біда. Жінка вже й забула, мабуть. Хіба варто повертатись через таку дрібницю?

– Варто, – наполягає Марійка. – Хіба тобі самому не соромно перед собою, Романе? – Роман усміхнувся. Видно, що йому не соромно.

– Ви як хочете, – каже Марійка, – а я повернуся й подякую...

– Чому? Скажи, чи ж обов'язково треба це зробити? – питає Роман, – адже ми так стомилися...

– Бо ми люди... Якби ми були телята, можна було б і не вертатися...

Вона рушила до хутірця. За нею пішли всі.

Роман постояв хвилину й, зітхнувши, теж поплився за гуртом.

– Важко бути людиною, – сказав він (В. Сухомлинський).

Тема 6. ОСНОВНІ ДЖЕРЕЛА, ПРИЙОМИ ДОБОРУ МАТЕРІАЛУ ДЛЯ ТВОРУ І ЙОГО СИСТЕМАТИЗАЦІЯ. ПРИЙОМИ ПОШИРЕННЯ ТЕКСТУ

Готуючись до написання твору, необхідно обдумати, по-перше, тему: проаналізувати кожне слово у формулюванні теми, з'ясувати, якщо в цьому є потреба, лексичне значення.

По-друге, знайти ідею: яку думку необхідно довести. По-третє, щоб твір не був поверховим, необхідно знати і вміти, як підібрати до нього матеріал:

1. Обдумати побачене, почуте чи перечитане відповідно до зазначеної теми.

2. Відібрати сцени, моменти, епізоди, які безпосередньо пов'язані з темою.

3. Уточнити лексичне значення слів чи понять, які мають бути доведені, розкриті в тексті.

4. Виділити аргументи, деталі для доведення думки.

5. Скласти «каркас» твору, тобто план.

6. Почати твір з головного, з суттєвого. Початок повинен бути пов'язаний з темою твору і, звичайно, повинен спонукати прочитати його до кінця.

7. Добирати відповідні мовні засоби для розкриття теми.

572. Прочитайте початки тексту. Придумайте несподівану та дотепну кінцівку так, щоб ситуація набула завершення і стала анекдотом.

1) На уроці вчитель запитує учня:

– Чому ти так хвилюєшся? Боїшся моїх запитань?

– ... .

2) Дівчинці дають яблуко. Мама питає:

– Що ти повинна сказати?

– ... .

3) Прийшовши після школи додому, син запитує в батька:

– Чи справедливо карати людину за те, чого вона не зробила?

– Звичайно, що ні.

– ... .

573. Прочитайте початок тексту. Придумайте завершення сюжетної лінії до розв'язки. Запишіть його.

ПРИГОДИ ГОРОБЧИКА

Одного разу Олесик вибіг на ковзанку і побачив горобчика, що замерзав. Він заніс пташину додому, посадив у клітку. Горобчик

оживав. Почав їсти смачне соняшникове насіння, любив купатися у воді і піску, поправляв пір'я на собі, весело цвірінкав.

Олесик побачив на лапці горобчика кільце із бляшки з літерою «А». Що це означало?...

574. Перекладіть текст українською мовою. Що ви знаєте про легендарних слов'янських предків?

О początkach historii Gniezna mówi legenda o trzech braciach. Byli to: Lech, Czech i Rus. Wędrowali przez puszcze i bory w poszukiwaniu ziemi, na której mogliby się osiedlić. Nagle ich oczom ukazał się uroczy krajobraz: rozległa dolina z pagórkami i jeziorami. Na najwyższym wzgórzu, na starym dębie miał swoje gniazdo orzeł.

Urzeczony tym widokiem Lech powiedział:

– Tego orła przyjmuję za godło swojego ludu. Zbuduję tu gród i od orlego gniazda wezmę dla niego nazwę. To będzie Gniezno. I Lech osiadł tu ze swym ludem. Czech podążył na południe, Rus – na wschód od nowej siedziby Lecha. Wkrótce Gniezno rozrosło się i zostało pierwszą stolicą Polski. To wiemy z dawnych legend i podań o historii naszej ojczyzny.

Тема 7. ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО СТИЛІ І ТИПИ МОВЛЕННЯ

575. Прочитайте уривки, визначте стиль мовлення. У якій сфері використовуються кожен із них?

1) Збереження водного середовища є однією з найбільших проблем сучасного співжиття. Людині необхідно зрозуміти, що своєю нерозумною діяльністю вона може знищити запаси прісної води на планеті (*З журналу*).

2) Вода – прозора безбарвна рідина, що становить найпростішу хімічну сполуку гідрогену з киснем (*Словник хімічних термінів*).

3) Я – водичка полохлива, оченько землі.

П'ють з мого джерельця зайчики малі (*І. Баран*).

4) – Донечко, ти купила мінеральної води?

– Ні, мамусю, бо я забула гроші.

5) Оголошення

Шановні мешканці будинку!

Повідомляємо, що завтра, 13 жовтня, з 16 до 18 год., у вашому будинку буде припинено подачу гарячої води у зв'язку з ремонтом водогінної труби.

Міськводоканал

Наука, яка вивчає стилі мовлення, називається **стилістикою**. Правильний вибір стилю висловлювання дуже важливий, тому що замітку до газети пишуть не так, як художній твір, а наукова праця не може бути написана як оголошення. Неправильне змішування стилів називається *стилістичною помилкою*.

576. Пригадайте, які види помилок ви знаєте. Яку помилку допущено в тексті оголошення? Як її можна виправити?

ОГОЛОШЕННЯ

Із завтрашнього дня якщо хтось дозволить собі прийти до школи без змінного взуття, нехай начувається. Він довідається, де раки зимують.

Директор школи

577. Знайдіть недоліки в змісті словосполучень. Виправте їх і запишіть правильно.

Урок читаннячка, заробити оцінку, зображений образ, громадянське доручення, славетний хлопець, маленька буква, жирна крапочка.

578. а) Пригадайте, які ви знаєте типи мовлення. Прочитайте текст. До якого типу мовлення він належить? Доведіть це.

СОБАКА ТА БУБЛЕЙНИЦЯ

Один собака звик сам ходити на базар до бублейниці. Хазяїн дасть йому копійку, а він візьме її в зуби та й побіжить на базар. На базарі собака положить перед бублейницею копійку, і вона дає йому за те бублик. Так уже й звикли до цього.

Одного разу бублейниця взяла від собаки копійку, а бублика не дала.

Другого дня собака знову прийшов і положив копійку додолу. Бублейниця хотіла взяти гроші. Собака загарчав на неї. Бублейниця одступила, а тоді знову-таки хотіла взяти гроші. Собака ще дужче загарчав. Тоді бублейниця кинула йому бублик. Собака вхопив бублик і побіг, а копійку кинув бублейниці.

З того часу собака, щоразу як приходив, не давав копійки доти, поки бублейниця не дасть бублика (*За Б. Грінченком*).

б) Поділіть текст на частини і запишіть їхні назви.

в) Визначте, тема чи основна думка винесена в заголовок тексту «Собака та бублейниця».

- 579.** а) Прочитайте текст. Знайдіть у ньому слова, які передають враження оповідача, називають ознаки каштана і вказують на його вплив на людину.

КАШТАН

Одне з найпоширеніших дерев в Україні. Стовбур у нього міцний, сильний. Широке гілля високо підіймається до сонця. Але незвичайний каштан восени, коли він укривається жовто-багряними кольорами. Вранішнє сонце своїм промінням лоскоче пожовтілі каштани, які вишикувалися вздовж тротуару, наче на парад. Від того лоскоту гілочки випускають укріті гостримі колючками темно-зелені кульки. Кульки падають на тротуар, і з них викочуються кароокі красені. Каштанчиками милуються і дорослі, і малі. Сховавшись у листі до наступного року, вони проростуть молоденькими пагінцями.

б) Який це тип мовлення?

в) У якому стилі написано цей текст?

- 580.** Прочитайте текст. Доведіть, що це висловлювання – роздум. Визначте його структуру.

Ставлення українців до ластівки завжди було надзвичайно доброзичливим, тому що вона була уособленням доброти в господарстві та щастя в родині.

Таким чином, скривдити ластівку вважалося тяжким гріхом (Із довідника).

Тема 8. ПИСЬМО. ОГОЛОШЕННЯ

- 581.** З'ясуйте значення понять: офіційний, діловий. Пригадайте, що ви знаєте про офіційно-діловий стиль.

- 582.** а) Виразно прочитайте вірш.

ДІЛОВІ ПАПЕРИ

Знай, папери в житті – не химери
і не плід канцелярії нудних:
ділові необхідні папери
у стосунках людей ділових.
Бо спілкуються люди й народи,
а де ж досвіду візьмеш ти, де?

Різні є торговельні угоди,
міжнародні контракти й т. д.
У стосунках є різні моменти:
виникає чи сумнів, чи спір, –
на сторожі стоять документи,
зобов'язання чи договір (Д. Білоус).

б) Випишіть назви ділових паперів, які трапляються в цьому вірші. Які ще ділові папери ви знаєте?

583. Виберіть правильну відповідь:

1. Основний закон держави, що визначає права й основні обов'язки громадян:

а) статут;	б) устав;
в) декрет;	г) конституція.

2. Офіційний документ, що засвідчує особу власника та його громадянство:

а) автобіографія;	б) характеристика;
в) довідка;	г) паспорт.

3. Документ, яким регулюються права та зобов'язання сторін у якійсь сфері діяльності:

а) заява;	б) звіт;
в) договір;	г) наказ.

4. Письмове повідомлення про виконання якоїсь роботи:

а) пояснювальна записка;	б) звіт;
в) свідоцтво про народження;	г) акт.

5. Документ, який сповіщає, повідомляє про проведення певного заходу:

а) оголошення;	б) заява;
в) статут;	г) план роботи.

584. Випишіть назви ділових паперів. Що вам відомо про призначення кожного з них?

1. Звітувати не спіши: виконай – то й звіт пиши.
2. Будь першим у полі, а не в протоколі.
3. Кожен Іван виконує свій план (*Народна творчість*).

Одним з найбільш поширених офіційних документів є **оголошення**. У цьому документі повідомляється про подію, яка незабаром відбудеться. Оголошення пишеться як від імені однієї особи, так і від імені установи, організації тощо.

Структура оголошення:

1. Заголовок.
2. Календарна дата й місце події чи заходу.
3. Зміст повідомлення.
4. Час здійснення наміченого.
5. Від чийого імені написано оголошення.

585. Прочитайте оголошення. Які з них можна, на вашу думку, помістити на дошці інформації? Чим зумовлений ваш вибір?

ДРУЗИ!

Завтра, як сонечко зійде, ми підемо в похід. Усе чудово вийде, від старости вам усім привіт.

ОГОЛОШЕННЯ

Завтра, 14 жовтня, о 15.00, відбудеться футбольний матч між командами 6–7-х класів. Запрошуємо всіх охочих.

Спорткомітет школи

586. Порівняйте два тексти, виявіть недоліки в першому і доведіть правильність другого.

ОГОЛОШЕННЯ

Сьогодні о пів на третю літгуртківці зустрічаються з письменниками. Якщо хтось хоче прийти послухати, то приходьте в кабінет української мови та літератури.

Оля

ОГОЛОШЕННЯ

20 грудня 2013 р., о 14 год. 30 хв., у кабінеті української мови та літератури відбудеться зустріч юних літераторів із письменниками Львова.

Запрошуємо всіх охочих.

Староста гуртка

587. Прочитайте тексти. Переробіть їх в оголошення. Запишіть, дотримуючись усіх вимог до структури оголошення.

1. Учитель історії повідомив, що наступного тижня, у середу, після уроків відбудеться екскурсія до Етнографічного музею.

2. Староста класу повідомила, що завтра після уроків драматичний гурток має намір поставити лялькову виставу.

588. Прочитайте жартівливі оголошення. Складіть власні оголошення жартівливого змісту.

* * *

Знаю 101 спосіб не отримати одиниці, коли не вивчив уроку. Дзвонити за телефоном: 23-22-33. Вартість одного дзвінка – одна гривня. Тільки для учнів нашої школи. *Настя Кмітлива.*

* * *

Я загубила підручник, а вчитель не вірить. Усіх, хто прочитає це оголошення, прошу прийти до 6-го класу і підтвердити це. *Люда Гава.*

* * *

Треную собак надійно ховати зошити з одиницями. Якість гарантую. *Сашко Котик.*

* * *

Загубився щоденник учня 6-го класу. Прохання не повертати його власникові.

589. Випишіть оголошення із газети або журналу. Зверніть увагу на його структуру.

Тема 9. ПИСЬМО. ОПОВІДАННЯ. ДОПИС У ГАЗЕТУ

590. Прочитайте оповідання і заповніть за зразком таблицю, вписавши одним-двома реченнями фрагменти будови оповідання.

Зав'язка	Розвиток дії	Кульмінація	Розв'язка

Школярі пустували в ліфті, і тієї миті, коли підйомник рухався, несподівано вимкнулося електропостачання. Оскільки ліфт виїхав на поверх лише наполовину, діти відчинили двері з шахти і вже примірялися вилізити крізь щілину, що утворилася. Електропостачання могло поновитися будь-якої миті, тоді ліфт продовжив би рух. Один з підлітків почав вибиратися з ліфта. Сходами пішки піднімався сусід з вівчаркою. Відчувши небезпеку для дитини, собака кинувся в щілину між відчиненим ліфтом і підлогою поверху і власним тілом заштовхав хлопця назад у ліфт. Цієї миті електрику було ввімкнено.

Допис – це роздум проблемного характеру про якусь важливу подію, проблему. Сила допису в узагальненнях, які ґрунтуються на аналізі.

591. а) Прочитайте текст. Визначте стиль, тип і жанр мовлення.

ДУМАЄТЕ, ВИБАЧЕННЯ ДОСИТЬ?

У школі трапилася неабияка прикрість: у спортзалі повибивали вікна. Слідча група в складі вчителя фізкультури, чергових учнів та прибиральниці дуже швидко встановила особи зловмисників. Це були двоє учнів 6-го класу. Після того як хлопців «вирахували», вони чесно «зізналися»: захопилися футбольними віражами і ... попросили вибачення.

Та невже вибачення досить? Хіба вашим вибаченням, шановні футболісти, затулятимуть перетяги в спортзалі під час уроків та спортивних змагань? Чи, може, вашим вибаченням витиратимуть калюжі на підлозі, коли в биті шибки дощ забиватиме? Чи за ваші вибачення можна нове скло купити? (С. Скрипченко).

б) Висловіть свої думки стосовно цієї теми.

592. Напишіть допис на тему «Мій клас».

Тема 10. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ

593. Пригадайте, які типи мовлення вам відомі. Що називається описом? Які стилі мовлення використовуються в описах? Як називається опис природи, опис людини? Що таке інтер'єр?

Схема опису приміщення:

- 1) призначення приміщення;
- 2) його розмір, форма, освітлення, оздоблення;
- 3) меблі та речі, які є в приміщенні;
- 4) «настрій» помешкання.

594. Прочитайте тексти. Яке призначення описів? Якими стилями написано подані тексти?

1) Продається 3-кімнатна квартира в дев'ятиповерховому будинку з ліфтом. Квартира на 5 поверсі, кутова, з вмонтованою шафою в коридорі. Кухня – з балконом. Ванна і туалет – спільні. Простора вітальня 19 м², з вікнами та балконом на південь. Дві інші кімнати – по 15 м², світлі, затишні.

2) Моє житло складається лише з кухні та кімнати. Кухня не схожа на звичайну. Плита відгороджена розсувною дерев'яною перегородкою, у центрі – круглий стіл, довкола нього – крісла. На стіні в кухні висять картини, ікони і фотографії. Мабуть, це не кухня, а вітальня. Тут мені затишно.

У кімнаті на стінах висять ткані килими з гуцульським орнаментом. Біля вікна в кімнаті стоїть крісло-гойдалка (За І. Роздобудько).

б) Випишіть із текстів ключові слова, які вживаються в текстах-описах приміщення.

Опис приміщення може бути *художнім* і *діловим*.

У *діловому описі* подано максимально точну інформацію про розміри приміщення, меблів, розміщення та освітлення. Використовується в спеціальній літературі (*документації, планах, проектах, звітах*).

Для художнього опису приміщення використовують епітети, порівняння, метафори.

595. Перекладіть українською мовою. Укладіть перекладний словничок назв предметів інтер'єру.

ZDOBIENIE DOMU

Nawet w bardzo biednych rodzinach starano się choćby o najskromniejsze przyozdobienie izby. Upiększano przede wszystkim belki pułapu oraz ramy okien i drzwi. Podobnym zabiegom zdobniczym poddawane były oparcia krzesel, węzłowania łóżek, górne części szaf i kredensów, nogi stołów.

Co kraj, to obyczaj, również w tej dziedzinie. W jednych wsiach malowano bielone piece, w innych popisywano się bajkowymi kolorami kufów i skrzyń na odzież («Енциклопедія польських традицій»).

596. а) Прочитайте текст. Визначте слова, що називають предмети побуту та є елементами інтер'єру.

УКРАЇНСЬКА ХАТА

Внутрішнє планування українського житла характеризувалося типологічною єдністю. Піч завжди займала внутрішній кут хати з одного боку від входних дверей. По діагоналі від печі влаштовували парадний кут, де розміщували ікони, прикрашені тканими або вишиваними рушниками.

Під іконами вздовж стіни ставили стіл. Біля стола, по під стіною, розміщували довгу

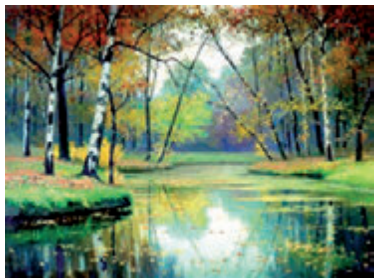
дерев'яну лаву. Збоку від стола знаходилася скриня. Уздовж інших стін установлювали лави, які на свята прикрашали саморобними тканими виробами. У кутку, протилежному печі, біля дверей і над ними розміщували дерев'яні полицки або невеличкі шафи для посуду. Хата мала не менше трьох вікон («Українська минушина»).

б) Усно опишіть інтер'єр української хати.

ТЕМА 11. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ ПРИРОДИ

597. Як називаються різні види описів? Що таке *портрет*, *інтер'єр*, *пейзаж*? Назвіть картинки з описами.

598. Які стилі використовуються для описів? Прочитайте тексти, визначте їх стилі.

1) Суниця лісова – багаторічна трав'яниста рослина. Має коротке кореневище і довгі повзучі пагони, прямостоячі стебла. Листя – трійчасте, на довгих черешках. Листки за формою овальні, з трикутними зубцями, зверху темно-зелені, а знизу – ясно-зелені, густо вкриті волосинками. Квіти з білими округлими пелюстками. У народній медицині використовують цвіт, листя і кореневище.

2) Я дуже люблю збирати в лісі суниці. Між зеленим листям блищать проти сонця червоні ягідки. Вони такі солоденькі, пахучі. Здається, усі запахи лісу поєдналися в одній маленькій ягідці. Вона схожа на червону крапельку, що, падаючи, застигла на стеблі. Це велике задоволення – самим збирати суниці й змагатися, хто швидше наповнить свій кошочок.

599. Прочитайте текст. Які художні засоби використовує автор для того, щоб описати море? Визначте їх.

Я бачив море. Сонце купалося в ньому й виринуло криваве. На його безкрайому дзеркалі хвилювали могутні хвилі. Ті сердиті смертоносні хвилі чогось-то подобрили. Привітні й ласкаві вони були. Не

піднімалися високо, не клекотіли, не розбурхувалися. Вони тільки шуміли з повагою.

Дивний той шум. Станеш до нього прислуховуватися, то й почувеш у ньому пісню-жалібницю; почувеш, як розмовляють многотраждальні лицарі в могилах, як грає тужну пісню кобзар, як кличе чайка (За М. Коцюбинським).

600. Доберіть епітети до поданих слів:

Хмара, небо, галявина, море, сонечко, трава, місяць, зорі, степ, ліс, роса, квіти, річка.

601. а) Поширте текст описом лісу (усно).

СТЕЖИНКА

Стежинка біжить і біжить. Куди ж вона кличе, куди веде тебе? Я опинився в лісі. Ліс мені подобається. Довго стою на місці. Надивляюся. Наслухаюся.

А що там далі? Наче одриваюся од землі, і я швидко лечу між гіллям, понад травами (В. Бичко).

б) Доповніть тексти художнього та наукового описів лісу.

Тема 12. АУДІЮВАННЯ

602. Прослухайте текст художнього стилю.

ПРИГОДА НА ЖУРАВЛИНОМУ ОСТРОВІ

Майже ціле літо я допомагав дядькові Хомі пасти телят на Журавлиному острові. Одного разу дядько сказав: «Ну, Васильку, завтра доведеться самому попасти телят. Я поїду в лікарню. Зуби замучили». «А чи правда, – питаю, – буцімто на острові вовки водяться?» – та дядько вже спав.

Не знаю, коли заснув я, але розбудив мене дядько Хома і наказав виганяти телят, а сам плигнув у човен. «Повернуся завтра вранці!» – гукнув він. У курені він залишив купку яблук. Я погнав телят до Чорного болота пастися.

Увечері, коли заганяв телят, помітив, що серед них немає білохвостої Горгонки. «Що ж тепер робити, – думаю, – адже вона заблукала, ще десь вовки зустрінуть». Довелося йти шукати. Сонце швидко зайшло. Все навкруги перемінилось. Кущі, зелені вдень, тепер стояли чорними, зловісними. Довгенько блукав я, але Горгонки так і не знайшов.

Вирішивши розпочати пошуки зранку, я наблизився до куреня, хотів залізти всередину. Але не встиг туди й зазирнути, як на мене з пітьми блимнули чийсь зелені очі. «Вовк!» – майнуло в голові.

Від страху я мало не впав. Потім, повільно задкуючи, підійшов до товстого осокора і, як білка, метнувся по стовбуру вгору. Я знав, що вовки по деревах не лазять.

Місяць повільно плив між хмарами, а я сидів мов сич, до всього прислухаючись і не зводячи очей з куреня. Незабаром я дуже захотів спати, голова схилилась, як у підбитого горобчика. Обнявши руками товстий стовбур, я відразу ж заснув і так спав до ранку.

Як тільки сонце визирнуло із-за кручі, я прокинувся. «Цікаво, не вже клятий вовк досі лежить у курені?» – пошепки говорю сам до себе. Вломивши товсту ломаку, я кинув її на курінь. Бачу, він весь здригнувся, і всередині щось зашелестіло. Я зачав подих і насто-рожився. Але як же здивувався я і навіть очам своїм не повірив, коли побачив лису морду з коротенькими різками. З куреня вийшла, обтрушуючись і потягуючись, білохвоста Горгонка.

Миттю скочив я з осокора, ляснув її батіжком спересердя й заліз у курінь. «З'їм хоч яблук, – думаю, – адже я не вечеряв». Та, на жаль, я тільки облизнувся. У курені не було жодного яблучка. За мене повечеряла білохвоста Горгонка (За П. Висіканом).

Виберіть правильні відповіді.

1. Пригода відбулася на острові:

а) Журавлиному; б) Жаб'ячому; в) Жорновому.

2. Від кого ми дізналися про події на острові?

а) від дядька; б) від дідуся; в) від хлопчика.

3. Як звали пастушка?

а) Ванько; б) Валько; в) Васько.

4. Він допомагав:

а) дядькові Харитону; б) дядькові Хомі; в) дядькові Федору.

5. Вони пасли:

а) телят; б) козенят; в) овечок.

6. Пасли худобу на:

а) Чортовому болоті; б) Чорному болоті; в) на Чалому болоті.

7. Пастушок, коли ввечері заганяв худобу, помітив, що загубилася:

а) Гартунька; б) Гапочка; в) Горгонка.

8. В пошуках заглянув до:

а) куреня; б) хліву; в) намету.

9. Побачивши вовчі очі, пастушок метнувся вгору по стовбуру:

- а) берези; б) дуба; в) осокара.

10. Він це зробив, бо:

- а) вовки не лазять по деревах;
б) бо там можна виламати палицю для оборони;
в) бо звідти можна подати сигнал про небезпеку.

11. На ранок він побачив, як зі схованки вийшла:

- а) білохвоста; б) чорнохвоста; в) рудохвоста.

12. До якого типу мовлення належить дане висловлювання?

- а) роздуму; б) опису; в) розповіді.

Тема 13. ГОВОРІННЯ. ДІАЛОГ. МОНОЛОГ

603. Пригадайте, що називаємо діалогом, монологом. У якій ситуації ми звертаємось до монологу, а в якій – до діалогу?

604. Прочитайте смішинку. Перекажіть її, не дивлячись у текст. Зверніть увагу на розмовний вираз «як ся маєте?» (*Літературний «як ваші справи?»*).

Усмішка.

З ЧОГО ПОЧАТИ БЕСІДУ?

Один хлопець не знав, з чого почати бесіду з дівчиною.

– Як ся маєте? – зрештою починає.

– Дякую, добре, – відповідає вона.

– А як ся мають ваші тато і мама?

– Дякую, добре.

– А як ся мають ваші брат і сестра?

– Дякую, добре.

А далі хлопець вже не знає, що говорити. Тоді дівчина його виручає і тихо підказує:

– Я маю ще діда й бабу.

Центральне місце в діалозі посідає перша репліка. Перші репліки можуть виражати привітання (*привіт, здрастуйте, добридень*), вибачення (*пробачте, вибачте*), подяку (*дякую, спасибі*), запитання (*Як ваші справи? Як вас звать?*), інформування (*Я хочу сказати...*), прохання (*Я вас прошу*). Усе це називається **мовленнєвими штампами**.

Діалогічне мовлення складається переважно з неповних речень, супроводжується жестами, мімікою.

605. а) Прочитайте текст. Зверніть увагу на діалог у тексті, розділові знаки в репліках. Перепишіть цей діалог.

ПО БАБУСИНІ КАЗКИ

Досвід, отриманий у спадок від своїх бабусь, залишається золотим набутком на все життя. Ще змалечку ці мудрі вчителі виховували в дітей любов до рукоділля, господарські навички. Споконвіків у нашого народу це було традицією, сталим неписаним законом.

Нерідко бабусі є творцями легенд, казок, прислів'їв та приповідок.

Один із сучасних народознавців писав, що після проспіваної пісні, розказаного оповідання чи казки виконавці уточнювали: «То мене бабуся навчили».

Те саме стосується й найрізноманітніших видів виробничих занять і ремесел. Від бабусі навчилася онучка прясти й ткати, шити й вишивати, садити й вирощувати квіти, білити хату, працювати в городі, виховувати немовлят. Нерідко бабуся заміняла неньку й батька, особливо в повоєнні роки, коли чимало дітей залишилось без рідних.

...Якось в електричці почув цікавий діалог. Молода мати з дівчинкою їхала в село. Поруч з ними сиділа літня жінка, уважно придивлялася до своїх попутників, а потім спитала:

– Куди, доню, їдеш?

– По бабусині казки!

– А ти любиш свою бабуся?

– Дівчинка гордо змахнула косицями: «А хіба бабуся можна не любити?»

Що й казати – мудро підмічено: дитячими вустами глаголить істина (За В. Скуратівським).

б) Яку відповідь дали б ви?

606. Перекладіть діалог українською мовою.

– Mam! Jak duze jest Słońce? – spytała Kasia.

– Wyobraź sobie, że średnica Słońca jest prawie sto razy większa od średnicy Ziemi. Jeżeli umówiłybyśmy się, że Słońce ma wielkość pomarańczy, Ziemia musiałaby być tak mała, jak łypek szpilki.

– A jaka jest odległość Ziemi od Słońca?

– Poczekaj, zaraz poszukam w encyklopedii – powiedziała mama. – Odległość Ziemi od Słońca wynosi 150 mln kilometrów.

– To chyba strasznie daleko. Ciekawe, jak długo musiałabym tam jechać? – zastanawiała się głośno Kasia.

– Podróż samolotem trwałaby ponad 20 lat.

– Ojej! – wykrzyknęła dziewczynka. – Aż trudno uwierzyć (O. Кононенко).

Монолог – це мовлення однієї людини, повідомлення про якісь факти дійсності, які перебувають у різних часових та причинно-наслідкових зв'язках.

Існують різні види монологу:

опис – повідомлення про факти дійсності, які існують одночасно;

розповідь – повідомлення про факти дійсності, які відбуваються в певній послідовності;

роздум – повідомлення про факти дійсності, які існують у причинно-наслідкових зв'язках;

переказ – творче відтворення літературного тексту.

607. Підготуйте проект у вигляді монологу. Об'єднайтеся в групи. Кожна група має виконати одне із завдань: а) як і коли виникли ролики; б) що таке скейтинг; в) провести опитування однокласників про їхні захоплення.

608. Прочитайте текст. Який висновок, на вашу думку, зробив хлопчик? Напишіть у формі монологу.

НАВІЩО КАЖУТЬ «СПАСИБІ»

Дрімучим лісом ішли два подорожні – дідусь і хлопчик. Було жарко, хотілося пити. Нарешті вони прийшли до струмка. Тихо дзюрчала холодна вода. Мандрівники нахилилися, напилися. Дідусь сказав:

– Спасибі тобі, струмочку. – Хлопчик усміхнувся.

– Чого ти усміхнувся, хлопче? – запитав дідусь.

– Навіщо ви, дідусю, сказали струмкові «спасибі»? Він же не живий, не дізнається про вашу подяку, не почує ваших слів.

– Бачиш, якби напився вовк, він міг би й не подякувати. Ми ж не вовки, а люди. Розумієш, навіщо людина говорить «спасибі»? А знаєш, кого це слово вшановує, звеличує, навіть підносить?

Хлопчик замислився. Він ще ніколи не думав над цією мудрою істиною. Тепер саме був час: дорога через ліс ще довга (В. Сухомлинський).

609. а) Прочитайте текст. Які ознаки монологічного мовлення можна виділити в ньому?

РІДНА РІКА

Я дивлюся на сіро-синій Дніпро, слухаю плескіт хвиль. Нічого дорожчого у світі немає для мене. Я не хочу і нізащо не розлучуся з моєю рікою. І якщо судилося мені зробити щось красиве й велике в житті, то тільки на її берегах, ласкавих і чистих...

Ніколи ще я так не відчував життя, і не був так переповнений любов'ю до свого народу, і не почував такого безмежно радісного зв'язку з ним.

Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної, ясної. Річка моя. Життя моє, де і чому я забарився, чого так пізно прийшов до твого берега, теплого і чистого? На твої ясні води, на урочисті зорі, що дивляться в тебе з неба? Люблю я воду твою ласкаву, животворящу. І береги твої чисті, і всіх людей прости, що трудяться, живучи на твоїх берегах.

Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала моему серцю, за те, що, дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що можу любити тебе все життя, річка моя, душе мого народу (За О. Довженком).

б) Які приємні моменти із дитинства вам запам'ятались і чому?

610. Напишіть у формі монологу про найцікавіший момент вашого життя.

Тема 14. ТЕЛЕФОННА РОЗМОВА. РОЗМОВА СКАЙПОМ

611. а) Поміркуйте над висловлюваннями. Як ви їх розумієте?

1) «Говоріть «алло» таким тоном, який виражає вашу радість, що вам зателефонували. Телефонна розмова знаходиться на межі мистецтва і життя. Це розмова не з людиною, а з образом, який виникає в тебе, коли ти її слухаєш» (Андре Моруа).

2) «Телефонні розмови тому такі невимушені й дружні, що співрозмовники не бачать одне одного» (Леопольд Новак).

3) «Говори — і я тебе побачу» (Сократ).

б) З'ясуйте етимологію слова «телефон».

Телефонна розмова – це поширений вид усного спілкування на відстані у формі діалогу. Особливістю цього виду спілкування є те, що співрозмовники не бачать одне одного, тому дуже важливим складником мовлення залишається інтонація.

612. Прочитайте запис телефонної розмови. Хто є співрозмовником? Які правила спілкування телефоном використали співрозмовники?

– Алло, це Оксана? Добрий день. Чому ти пропустила сьогодні уроки?

– Добрий день. Я, Лесю, застудилася. Хочу тебе про щось попросити. Можеш дати мені домашні завдання з тем, які я пропустила?

– Звичайно, з великою приємністю. А чому ти застудилася?

– Я їхала на велосипеді, і раптом пішов дощ. До того ж велосипед зламався, і мені довелося нести його на собі. Змокла до нитки!

– Дуже співчуваю. Я раджу тобі пити побільше соків і чаю з лимоном.

– Дякую. Мені якраз мама купила лимони і яблука.

– Видужуй! До побачення!

– Ще раз дякую. До побачення!

Правила спілкування телефоном:

1. Не набирайте номер «по пам'яті», якщо не впевнені в його точності.

2. Говоріть чітко та коротко.

3. Ініціатор телефонної розмови першим вітається і відрекомендовується.

4. Якщо хтось помилився номером, відповідайте ввічливо. Згадайте, що і ви іноді помиляєтесь.

5. Розмовляйте якомога привітніше.

6. Завершувати телефонну розмову повинен той, хто її розпочав.

7. Для телефонної розмови уважно обирайте час і мету розмови.

8. Не зловживайте телефонним часом.

9. Не провадьте телефонну розмову так, як би ви не хотіли, щоб інші провадили її з вами.

613. Запам'ятайте і перекладіть українською мовою висловлювання Яна Твардовського:

«Śpieszmy się kochać, ludzi tak szybko odchodzą, zostaną po nich buty i telefon głuchy...».

614. Виправте помилки, допущені під час телефонного та безпосереднього спілкування:

А. – А хто це дзвонить?

– А навіщо він вам?

– Давайте Петренка до телефону.

- Іванові Павловичу немає часу розмовляти з вами.
- Я ж вам сказав, що не зможу прийти на збори.
- Б. – Алло! Куди я потрапив?
- А коли вона прийде?
- Не заважайте мені своїми дрібницями.
- Це не моя справа, звертайтеся до директора.
- Ваше прохання безглузде, задовольняти його ми не будемо.

Розмова скайпом

Скайп (*skype*) – інтернет-телефон.

Користувач (*адресант*) установлює програму на свій комп'ютер, надягає навушники, підключає мікрофон і починає звичайну телефонну розмову.

З ким можна розмовляти? З іншими користувачами Скайп, число яких в усьому світі стрімко збільшується. Потрібно тільки скласти свій контакт-лист.

На що схожа скайп-розмова? Від звичайного телефонного спілкування відрізняється тільки деякою «металізованістю» голосу співрозмовника.

Переваги розмови скайпом:

1) По-перше, за допомогою Скайпа можна проводити повноцінні конференції. Тобто в розмові можуть одночасно брати участь до п'яти осіб.

2) Ти бачиш свого співрозмовника, його емоції, міміку та жести.

3) Крім того, у Скайпі реалізований досить гнучкий механізм дотримання приватності. Користувач може в будь-який момент вибрати один із статусів: *Не в мережі*, *У мережі*, *Немає на місці*, *Відсутній*, *Не турбувати*, *Невидимий*. Будь-якого нав'язливого користувача можна заблокувати, внести у своєрідний ігнор-лист.

Тема 15. ДОКЛАДНИЙ І ВИБІРКОВИЙ УСНИЙ ПЕРЕКАЗ

(За простим і складним планами художніх текстів)

615. Перекажіть текст. А як ви проводите свій вільний час? Розкажіть про свій режим дня.

УМІЙ СЕБЕ ЗАГАРТУВАТИ

На шкільному подвір'ї – гомін. Купками зібралися однокласники. Обмінюються враженнями про канікули. Гаряче обговорюють шестикласники події цього літа. Перебиваючи всіх, Сашко намагається довести, що найкращий відпочинок був у нього. Він гостював у бабусі в селі й розпоряджався часом як заманеться. Вранці спав,

скільки схоче, не робив зарядки. Снідав, обідав і вечеряв тоді-таки, коли заманеться.

– Купався, засмагав? – питають учні.

– Ні.

– Певне, у селі немає де?

– Ні, є річка, й чималенька.

– І м'ячем не грався?

– Ні!

Виявляється, весь свій вільний час Сашко присвятив улюбленому заняттю – читанню. Читав, лежачи в ліжку, і зранку, і перед сном. Вечорами ще дивився телепередачі, від початку й до кінця.

Однокласники гуртом намагалися довести Сашкові, що книжки – це добре, але відпочинок – не тільки читання й телепередачі. Сашко стояв на своєму.

Та він не мав рації. Лише дружба з сонцем, повітрям і водою – цими чудовими супутниками літа, фізкультура, розпорядок дня загартовують організм, оздоровлюють його, дають йому запас бадьорості, якого вистачає на цілий навчальний рік.

Сашкові ж буде дуже важко після такого «відпочинку».

Пам'ятайте, друзі! Лише дотримання розпорядку дня, дружба з фізкультурою, щоденні прогулянки на свіжому повітрі збережуть ваше здоров'я, допоможуть успішно вчитися (*Із книги «Добрі поради»*).

616. Перекажіть вибірково текст на тему:

а) «Добрий син, добра дочка своїх батьків»;

б) «Головне бажання твого життя».

БУДЬТЕ ДОБРИМИ ДІТЬМИ!

Будьте добрими дітьми своїх батьків і матерів.

Що означає бути добрим сином, доброю дочкою? Це означає приносити в родину тільки мир і спокій, радість і щастя. Не приносити тривоги, горя, неприємностей, ганьби. Не допустити, щоб старість батька й матері була отруєна твоєю ганебною поведінкою. Турбота про мир і спокій у сім'ї, про радість і щастя батьків повинна стати головним бажанням твого життя.

Якщо в сім'ї горе, нещастя, неприємність, твоя відповідальність за спокій сім'ї зростає в сто разів. Тільки наполегливою працею ти можеш полегшити працю своїх батьків.

Не забувайте чарівних слів: бажаю всього доброго, доброго здоров'я (*За В. Сухомлинським*).

Тема 16. УСНИЙ ТВІР-ОПИС ПРИРОДИ ЗА КАРТИНОЮ

617. Прочитайте текст. Як автор описує природу? Як називається такий опис?

Пречудовий літній ранок. У холоднім легенькім вітрі ледве-ледве леліється широкий лан жита. Жито, мов золото. Колосся, наче праники, аж похилилось під вагою зерна та перлових крапель роси, що позвисали з кожної стеблинки. Стоять стебла високі та рівні, жовті і гладкі під зеленим листям повійки, осоту та іншого бур'яну, що стелиться сподом. Де-не-де видніється з-посеред того золотого, шумливого та пахучого моря синє, чаруюче око блавату або квітка куколю, або дівоче паленіюче лице польового маку (За І. Франком).

618. Прочитайте вірш. Яка пора року зображена у творі? Відповідь обґрунтуйте. Які художні засоби використані у вірші?

Догоря багрянець листопаду,
покотився туманами дим.
На стежках опустілого саду
тільки осені мокрі сліди.
Скоро паморозь висріблить віти,
і дерева в дзвінкій тишині.
Будуть снити про травень і квіти,
про ясні солов'їні пісні.
А на полі вже вруна зелені
розстелились, мов килим весни.
І щось часто під вітром студеним
так схвильовано шепчуть вони.
(П. Баратинський)

Щоб описати картину, яку зобразив художник, необхідно знати ряд особливостей такого опису.

- 1) Визначити жанр картини.
- 2) Розповісти про задум автора.
- 3) Дати словесний опис побаченого:
  - а) що зображено в центрі картини;
  - б) що намальовано на задньому плані картини;
  - в) які художні деталі використовує митець для підсилення враження від картини;
  - г) як зображено предмети на картині.
4. Висловити своє ставлення до картини.

Пейзажем називається твір живопису, у якому головним предметом зображення є природа.

Картина, на якій зображено море, називається *марина*.

Міські пейзажі називаються *урбаністичними*.

Працюючи над картиною, художник розглядає, обдумує, відчуває настрій того, що збирається описати.

619. Розгляньте картину. Опишіть її усно за поданою вище схемою.

Тема 17. ПИСЬМО. ТВІР-ОПИС ПРИРОДИ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ВРАЖЕНЬ

620. Поєднайте слова з двох колонок, щоб утворити епітети та метафори:

погода	прозора
дерева	сумує
небо	спить
стежка	шелестить
ліс	безвітряна
листя	застигли
листопад	змарніє
паморозь	змаліє
вітер	танцює
поле	вишиває
день	упала
осінь	убоге

621. а) Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку, придумайте заголовок. Знайдіть художні засоби.

Був хмурий день восени. Сиві, важкі хмари облягали все небо, й воно наче нагнулося, налите водою, нависло похмурою покришкою над самою головою. Повітря було повне вогкості, і дощ мав збиратися щохвилини. Сумно виглядав залитий водою шлях, і густі ліси понуро стояли навкруги, тихі, нерухомі, мовчки скидаючи листок за листком на мокру листяну настілку. Пташки розлетілись, поховались, і гучливий в'їдливий крик мокрого крука панував сам навколо, наче глузуючи з сумної агонії літнього життя, з його минулої краси і сили (*М. Грушевський*).

б) Переробіть поданий текст і складіть твір так, щоб утворився опис природи навесні.

622. Уявіть, що ви зараз у горах. Опишіть свої враження.

ТЕМА 18. ПИСЬМО. ТВІР-ОПИС ПРИМІЩЕННЯ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ ВРАЖЕНЬ

623. а) Які види описів ви знаєте? Назвіть особливості опису приміщення.

б) Перекладіть текст. Визначте його тему та основну думку. До якого типу і стилю мовлення він належить?

Lubię mój pokój. W nim uczę się, bawię, przyjmuję koleżanki i kolegów, odpoczywam, myślę i marzę. Tu świat wydaje mi się lepszy i spokojniejszy, szczególnie, gdy za ścianą jest mama, a z kuchni rozchodzi się zapach świeżego drożdżowego ciasta.

Centralne miejsce w pokoju zajmują regały, na których jest miejsce na wszystko, czym się interesuję. Stoją tam książki, modele samochodów, czołgów, śmigłowców i statków. Najbliższy memu sercu jest zbiór kamieni i muszli. Pochodzą z różnych stron Polski i kilku wyjazdów z rodzicami za granicę (*Iz підручника*).

624. Впишіть пропущені слова.

1) Переднє приміщення в громадських, рідше житлових будівлях – ... .

2) Рулони паперу з візерунком, якими обклеюють стіни приміщень – ... .

3) Завіса на вікно – ... .

4) Електричний світильник, закріплений на стелі – ... .

5) Нижня частина стіни, виділена оздобленням або фарбами – ... .

6) Велике дзеркало – ... .

- 7) Підлога, викладена маленькими дощечками – ... .
- 8) Тканий барвистий виріб, переважно ворсистий, що використовується для покриття підлоги, прикриття стін – ... .
- 9) Декоративний килим з художньо витканим зображенням, картиною – ... .
- 10) Шафа для зберігання посуду, столової білизни, закусок, напоїв – ... .

Довідка: шпалери, трюмо, бра, гардини, хол, панель, паркет, килим, панно, сервант.

625. Складіть опис будь-якого кабінету у вашій школі за орієнтовним планом:

1. Розташування приміщення; його площа.
2. Скільки в кабінеті вікон і куди вони виходять?
3. Як і чим освітлюється кабінет?
4. Колір стін, оздоблення.
5. Озеленення класної кімнати.
6. Скільки рядів парт і якого кольору, розміру.
7. Оснащення кабінету.
8. «Настрій» приміщення.

626. Опишіть сучасне житло, використовуючи подані слова і словосполучення.

Шафа-купе, м'які меблі, люстра, комп'ютерний стіл, диван, шпалери, обідній стіл, вітальня, дитяча кімната, гардини, лінолеум, паркет, кухонний посуд, газова плита, душова кабіна, балкон, м'яке крісло, табурет, скатертина, вазони.

Тема 19. ПИСЬМО. ТВІР-ОПОВІДАННЯ НА ОСНОВІ ПОБАЧЕНОГО

627. Прочитайте текст. Чи може поданий уривок бути початком оповідання? Завершіть оповідання. Яким стилем ви скористаєтесь? Визначте тему й основну думку оповідання. Завершене оповідання усно перекажіть від першої особи.

Олег гуляв осіннім парком. Погода була чудова, під ногами шаруділо багряне листя.

На прогулянку вийшли батьки з малятами. Діти бавилися на березку біля паркового озера. Маленька дівчинка в червоній шапочці кидала крихти хліба у воду, а їх збирали красені лебеді, які підпливали до берега.

Раптом Олег почув крик і плескіт води...

Запам'ятайте!

Перед тим, як писати оповідання:

1. Подумайте, про який випадок ви будете розповідати.
2. Сформулюйте тему й основну думку оповідання.
3. Доберіть заголовок.
4. Виберіть необхідний для роботи матеріал.
5. Складіть план, компонентами якого будуть: вступ, зав'язка, кульмінація, розв'язка, завершення.
6. Подумайте, які мовні засоби треба використати, щоб оповідання вражало.

Оповідання можна починати:

- а) словами, що позначають час (*якось, нещодавно, одного разу, вчора, минулої зими*);
- б) словом *це* («*Це трапилось восени*»);
- в) словом *є* («*Є у мене папуга*»);
- г) з імені героя («*Петрик нишпорив куцями...*», «*Хлопчика звали Тимко*»);
- д) з питального речення («*Знаєте, який випадок трапився із мною минулої весни?*»);
- е) словом *коли* («*Коли я гуляв берегом моря...*»).

Закінчити оповідання можна:

- а) останньою дією, яка завершує попередню («*Дівчинка заплела косу й побігла до своєї подружки*»);
- б) оцінкою того, що трапилось, висновком («*... щоб більше ніколи не повторилася ця прикра подія*»);
- в) запитанням чи окликом («*Хто після цього наслідиться ображати тварин?*»).

628. Напишіть оповідання на одну із тем. Скористайтесь із вищеподаної інформації.

Пригода в школі.
Якось, гостюючи в ...
Одного разу на катку.
Несподівана знахідка.

Зауваги

Треба бути уважним і спостережливим, уміти вибрати з багатьох явищ навколишнього життя якийсь незвичайний випадок.

Необхідно викласти побачене так, щоб зацікавити читача або слухача.

Тема 20. ПИСЬМО. ТВІР-РОЗДУМ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ

- 629.** а) Прочитайте текст. Складіть у формі роздуму висловлювання про вчинок дійової особи, почавши зі слів: «Цей вчинок я вважаю...».

КРАСИВІ СЛОВА І КРАСИВЕ ДІЛО

Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як з неба ллє, мов з відра.

Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик. Незнайомий. Мабуть, з іншого села. Одежа на ньому була мокра, як хлющ. Він тремтів од холоду.

І ось перший із тих хлопців, які сиділи в сухому одязі, сказав:

– Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

– Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю тобі...

А третій не сказав ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її змоклому хлопчикові. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху (В. Сухомлинський).

б) Пригадайте, що таке роздум. З яких частин він складається?

в) Як ви оцінюєте вчинок персонажів казки?

Запам'ятайте!

Вчинок – це дія, яка складається з таких елементів: мотиву (*спонукання до дії, зацікавлення нею*), наміру, мети, власне дії, наслідків, самооцінки власного вчинку та ставлення до ваших дій інших людей.

Роздумуючи над вчинком, ми повинні з'ясувати для себе: схвалюємо ми його чи заперечуємо. Але для того щоб прийняти конкретне рішення, ми повинні мати певні підстави. Потрібно довести правильність того чи іншого рішення.

Звідки брати аргумент? Передусім із власного досвіду, на підставі коментування дорослих, на основі здобутої інформації. Завершенням усіх цих міркувань буде висновок.

- 630.** Складіть розповідь «Вчинок, який неможливо забути» або «За цей вчинок мені не було соромно».

Тема 21. ПИСЬМО. ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ НАУКОВОГО ТЕКСТУ

631. а) Зіставте два тексти. До яких стилів мовлення вони належать?

1) Липа належить до родини липових. Дерева бувають заввишки 15–30 м. Листки прості, серцевидні, гостро зубчасті по краях. Квітки липи жовті або жовтувато-білі, невеликі, запашні, зібрані в напівзонтики. Плід – одно- або двонасінний горішок. Лип налічується понад 50 видів, з них 6 на Україні (З енциклопедії).

2) ЛИПКА

Я, маленька липка, виросту велика, –
не ламай мене.
Я медовим цвітом зацвіту над світом, –
бережи мене.
Тінь тобі я кину у гарячу днину, –
ти шануй мене.
Від дощу сховаю вранці серед маю, –
ти полий мене.
Будемо з тобою ми рости обоє, –
ти люби мене.
Виростеш за роки, підеш в світ широкий, –
не забудь мене (П. Воронько).

б) Пригадайте, який стиль називається науковим. Назвіть особливості наукового стилю. Доведіть, що поданий текст наукового стилю.

632. а) Прочитайте текст. Визначте його стиль і поясніть свій висновок. Перекажіть текст про заповідник, користуючись пам'яткою «Як працювати над вибіркоким переказом текстів наукового стилю».

ЗАПОВІДНИК «РОЗТОЧЧЯ»

На головному європейському вододілі, у межах території України і Польщі, розташований унікальний у фізико-географічному відношенні район – Розточчя. Його назва пов'язана з тим, що тут беруть початок багато річок і потічків, які стікають у Дністер і далі – у Чорне море або в Сян, Буг і Балтійське море. Природний заповідник «Розточчя» було створено в 1984 році з метою збереження в природному стані території з унікальним поєднанням природних комплексів.

Ніде у світі не можна побачити природний ліс, що складається з дерев сосни, дуба, бука, ялиці, смереки, явора, граба, ясена, клена, в'яза та липи, що ростуть разом, а на Розточчі такі ліси ще збереглися.

На території заповідника відмічено зростання 9 рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Цікавою і своєрідною є також фауна Розточчя. Тут можна побачити представників усіх класів хребетних, 169 видів птахів, з них 116 – відмічені на гніздуванні.

У заповіднику мешкає 43 види ссавців, 18 рідкісних видів тварин занесено до Червоної книги України. Тут працюють науковці, які вивчають стан та зміни природного середовища. Проводиться активна еколого-освітня робота з молоддю, функціонує музей природи Розточчя, для відвідувачів влаштовуються тематичні екскурсії екологічними стежками (*Із інтернету*).

б) Напишіть переказ.

Тема 22. ПИСЬМО. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ ПРИРОДИ

633. Перекажіть українською мовою.

Tuż zaraz za granicami Polski, gdzie panował wtedy wielki i sławny król Ćwieczek i królowa Kalina, było potężne królestwo Srebrnego Szczytu. Nazywało się ono tak dlatego, gdyż w samym jego środku wznosiła się niezmierna góra lodowa, tak wysoka, że z ziemi szczytu jej nie można było dojrzeć. Widać było tylko srebrny blask. Słońce nie mogło jej stopić, a ludzie opowiadali, że w tym miejscu w niebie, w którym ta góra dotykała niebiosów, było bardzo zimno. Gwiazdy, co ponad nią świeciły, były aż niebieskie od mrozu wielkiego i wyraźnie widać było z ziemi, jak się trzęsą z zimna.

W państwie Srebrnego Szczytu panował potężny król Patyk III, który miał żonę, z domu pannę Słoiczek, a na imię jej Tasiemka. Mieli oni córkę śliczną, którą nazywali Marysią (*За К. Макушинським*).

634. а) Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку, тип і стиль мовлення. Складіть план.

ВЕДМЕДІ ПРОКИНУЛИСЬ

Хуртовина три доби лютувала на полонинах та нарешті вщухла. Вітер розігнав хмари, і на тлі блакитного неба сліпуче виблискували залиті сонцем вершини гір.

Поряд майже чорною видавалась темна зелень ялинового лісу, що підступав до полонини.

Трохи нижче, на схилах, велетенські сірі буки здіймали вгору свої оголені гілки, і ніщо не нагадувало про те, що ще нижче струмки з веселим дзвоном перестрибують з каменя на камінь, поспішаючи до гірського потоку, а на деревах уже почали розпускатись бруньки.

Із захованої серед уламків скель печери почулося чиєсь бурчання. Олень, що недалеко, край галявини, обгризав кору на молодих гілочках, полохливо наставив вуха і раптом стрімголов кинувся в хаші, хоча гілки боляче били його по молодих, вкритих ніжною шкірою рогах, які тільки почали відростати.

З печери з'явилася ведмежа голова. Понюхала повітря і зникла знов. А за хвилину, підштовхуючи легенькими стусанами двох малих ведмежат, що народилися в лігві взимку, вилізла стара ведмедиця. Ведмеді залишили зимове лігво. У Карпатах почалась весна (За А. Боженком).

б) Напишіть переказ тексту.

Тема 23. ПИСЬМО. ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ

Структура тексту типу роздуму

1. Роздум (міркування) – твір або частина твору, в якій автор висловлює свої думки, переживання, почуття.

2. Роздум обов'язково включає три частини: тезу, доведення, висновки.

3. Теза – положення, висловлене у тексті, що коротко й чітко формулює основну ідею твору, правдивість якого треба довести.

4. Доведення – логічна форма встановлення правильності будь-якого судження на підставі інших суджень, істинність яких перевірена практикою.

5. Висновок – остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань.

6. Текст типу роздуму найчастіше будується у формі монологу.

635. а) Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку, тип і стиль мовлення.

Щоб добре говорити, ви повинні мати не лише предмет розмови, але й уміти висловлюватися. Від чого це залежить? Від запасу слів. Люди, які мало читають і мало говорять, мають дуже малий запас слів. Говорячи, часто замовкають, підшуковуючи слова. Через це їхня мова малоцікава. Збагачуйте свій словниковий запас. Тренуватися щодо цього можна таким чином. Прочитайте якийсь невеликий твір, а потім спробуйте його вголос переказати. Практикуйте такі заняття систематично.

Не вживайте грубих і вульгарних слів. Нерідко молоді люди в компанії вживають грубі, вульгарні, а часом і лайливі слова. Вони

не думають про те, як негарно виглядають, якщо дивитися на них зі сторони. Крім того, ця згубна звичка може погано відбитися на всьому їхньому житті.

Набагато гіршою, ніж вульгарність у виразах, є вульгарність у мисленні, і зневажається вона також набагато більше.

Не зловживайте іноземними та загальними фразами. Деякі люди, які хочуть справити враження високоосвічених, надмірно пересипають свою мову іноземними словами, абстрактними поняттями. Їм не завадило б усвідомити мудре прислів'я: «Малі люди вживають великі слова, а великі люди – малі» (Із журналу).

б) Сформулюйте поради, які дає автор. Назвіть основні структурні елементи тексту.

636. а) Прочитайте текст. Визначте тему і головну думку тексту, стиль мовлення. Складіть план і перекажіть текст.

СОПІЛКА

Повертався козак із війни, заболіли йому ноги, сів він під ліщиновий кущ спочити. А ліщина до самих очей йому хилиться, личенько обвіває... Так уподобала ліщина подорожнього, що заговорила до нього людським голосом: «Візьми мене з собою! Я душу розважу й дорогу покажу!»

Стяв козак шабелькою гілочку, а вона – давай до нього співати. Як покладе козак гілочку за пазуху – потепліє на серці. Як візьме в руки – заспіває гілочка.

Мало стало козакові ліщинової сопілки, тому зробив він сопілочку з верби, калини, бузини... Кожна мала інший звук і своє призначення.

Калиноюю чи яворовою сопілкою сповіщали про народження дитяти. Сходилися сусіди й грою прикликали до новонародженого щасливу долю. Дівчачу долю – сопілкою з калини, а хлоп'ячу, звісно, яворовою.

Кожен, хто чув голос бузинової сопілки, поспішав попрощатися з покійником. Грою на бузиновій сопілці і живих на прощання з померлим скликали, і злих духів від душі відлякували.

Гуртову роботу в селі розпочинали й завершували грою на сопілці, тому що вона прикликала радість і щастя, відстрашувала біду

й смуток. Було це копання криниці чи ставка, закладання підвалин нової оселі чи ще якась важлива робота, але завдяки сопілці праця мала бути успішною.

Отже, сопілка – один з найулюбленіших інструментів українців (За Г. Маковій).

б) Запишіть переказ тексту.

Тема 24. ПИСЬМО. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ. ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В ШКОЛІ Й ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

637. Чи має ваша школа Статут? Чи ознайомлені ви з його змістом, що стосується правил поведінки учнів у школі? Назвіть ці правила.

638. а) Прочитайте.

Ти живеш у суспільстві людському,
без людей ти не зміг би прожити.
І хоч правил багато є в ньому,
ти всі правила маєш завчить,
щоб поводитись гарно і чемно,
та й здоров'я, й життя зберегти.
З тим, хто правила знає, приємно
спілкуватись і разом іти.

б) Що таке правила? Для чого вони потрібні?

в) Чи знаєте ви, які місця прийнято називати громадськими?

Довідка: Громадські місця – це місця перебування багатьох людей.

639. Уявіть собі, що сталося б у світі, в окремому колективі, якби зникли правила. Напишіть розповідь про це.

640. Ознайомтесь із *Правилами поведінки учнів у громадських місцях*. Чи погоджуєтесь із правилами? Що ви додали б?

1. Під час відвідування театрів, музеїв, художніх виставок, екскурсій учні поведуться з гідністю, скромно та інтелігентно. Пам'ятають, що вони представляють перед людьми, що оточують їх, самих себе, свою сім'ю, освітню установу, педагога.

2. У громадському транспорті учні тихо розмовляють зі своїми товаришами, щоб не заважати іншим пасажирам. Поступаються місцем людям старшого віку, дошкільнятам, вагітним жінкам. Хлопчики, юнаки, чоловіки дають місце дівчаткам, дівчатам і жінкам.

3. Забороняється розмовляти під час театральних спектаклів і пояснень екскурсовода, їсти солодощі і морозиво, шарудіти папірцями від цукерок, заважати. Після закінчення екскурсії можна поставити питання екскурсоводові.

4. Не рекомендується під час театрального антракту купувати в буфеті багато солодощів. Це шкідливо для здоров'я. У будь-якому випадку нічого не можна їсти в самому театральному залі, для цього існує приміщення буфету.

5. Учні мають право самостійно повертатися додому після заходу тільки з дозволу педагога.

Тема 25. ЧИТАННЯ МОВЧКИ

641. а) Прочитайте текст.

«МОВА» ТВАРИН

Хоч би де жили тварини, вони завжди спілкуються між собою. У сім'ї, у зграї, у стаді тварини раз у раз дають знати одне одному про себе, про наближення ворогів, про їжу. Спілкування у тварин здійснюється за допомогою багатьох засобів. Учені твердять, що у тварин є мова звуків, жестів, поз, хімічна мова запахів.

Нас цікавить передусім звукова «мова» «братів наших менших». Відомо, що тварини передають різноманітні сигнали, навіть не бачачи одне одного, на далекі відстані. Якщо говорити про звуки тварин, то їх можна поділити на *голосові* і *неголосові*. Типовий приклад *неголосових* звуків – клацання дзьобом у лелек. Зайці в разі небезпеки сильно б'ють задніми ногами об землю. Бобер передає сигнали сильним ударом хвоста по воді.

Більшість звірів і птахів посилають інформацію за допомогою сигналів *голосових*. Звуками тварини збирають зграю, сповіщають про корм, скликають дітей, відстрашують ворогів, приваблюють особин протилежної статі, виражають неспокій, переляк, лютть, задоволення.

Проте слід мати на увазі, що «мова» тварин зовсім не схожа на мову людей. Примітивні звуки, що їх подають тварини, є не що інше, як вроджені голосові інстинкти. Навіть птахи, що говорять, – папуги, шпаки, сороки, граки – механічно вимовляють і повторюють завчені слова, не розуміючи їхнього значення.

У людини ж звукова мова є наслідком здатності до мислення за допомогою слів. Завдяки такій здатності люди свідомо розмовляють про найрізноманітніші й найскладніші предмети та явища. А тварини тільки перегукуються. Щоправда, шпака чи папугу можна навчити вимовляти слово *атом*, та хіба вони можуть зрозуміти його суть?

Нерідко папуги та інші птахи, що говорять, вимовляють завчені слова й цілі фрази до ладу. Це пояснюється їхньою здатністю пов'язувати звуки-слова з певними діями (*наприклад, з приходом і відходом людей, годуванням тощо*). Якщо папугу вміло, цілеспрямовано навчати, він може правильно добирати слова й цілі фрази відповідно до обставин.

Безумовно, «мову» тварин ніяк не можна поставити в один ряд із людською мовою, яка є результатом складної психічної діяльності (*За В. Сабунаєвим*).

б) На кожне із запитань виберіть правильну відповідь.

1. Тварини подають різноманітні сигнали:

- а) тільки коли бачать одне одного;
- б) не бачачи одне одного, але тільки на близькій відстані;
- в) незалежно від того, бачать чи не бачать одне одного, на близькій та далекій відстанях.

2. Тварини передають одне одному інформацію про:

- а) свої думки та міркування;
- б) свої спогади, плани на майбутнє;
- в) себе, а також про наближення ворогів, про їжу.

3. Тварини спілкуються за допомогою:

- а) випадково поданих знаків;
- б) добре обміркованих умовних знаків;
- в) мови звуків, жестів, поз, запахів.

4. Прикладом неголосових звуків тварин є:

- а) воркотання голуба;
- б) крик сови;
- в) клацання дзьобом у лелек.

5. Удар бобра хвостом по воді – це приклад:

- а) голосового звуку;
- б) неголосового звуку;
- в) жестів.

6. Звуки тварин є:

- а) результатом усвідомленої розумової діяльності;
- б) вродженими голосовими інстинктами;
- в) наслідком мимовільного скорочення голосових зв'язок.

7. Слово *інстинкт* означає:

- а) вміння видавати голосові звуки;
- б) вміння сприймати звуки;
- в) вроджену здатність тварин виконувати певні дії відповідно до обставин.

8. У людини звукова мова є наслідком:

- а) спроможності бездумно повторювати почуті звуки;
- б) вроджених інстинктів;
- в) здатності до мислення за допомогою слів.

9. Вимовляти «людські» слова спроможні навчитися:

- а) орли, соколи, шуліки;
- б) колібри, корольки, чижі;
- в) папуги, шпаки, сороки, граки.

10. Здатність деяких птахів вимовляти до ладу цілі фрази пояснюється:

- а) спроможністю вгадувати, яке слово слід вимовити;
- б) спроможністю пов'язувати звуки-слова з певними діями;
- в) особливою будовою горла цих птахів.

11. Вимовляти слова відповідно до обставин папуга зможе, якщо:

- а) давати йому певні медичні препарати;
- б) зробити операцію на мозку;
- в) вміло й цілеспрямовано навчати.

12. Опрацьований текст є:

- а) описом тварин, які спілкуються за допомогою звуків;
- б) міркуванням про звукову «мову» тварин і її відмінності від мови людської;
- в) розповіддю про те, як навчити папугу «розмовляти».

ПАМ'ЯТКИ

Як працювати над переказом тексту наукового стилю

1. Прочитайте уважно текст.
2. Визначте тему та основну думку.
3. З'ясуйте значення незрозумілих слів.
4. Випишіть слова-терміни.
5. Поділіть текст на смислові частини, визначте в кожній з них підтему, основний і другорядний матеріал.
6. Складіть план.
7. Перекажіть текст, дотримуючись вимог до мовлення.

Як збирати матеріал до твору за власним спостереженням

Визначте основну думку майбутнього твору.

Придивіться уважно до того, про що ви будете писати: намагайтеся побачити найхарактерніше.

Запишіть коротко найголовніше, що помітили.

До робочих матеріалів записуйте слова, словосполучення, речення, які служать для розкриття теми та основної думки.

Запис робочих матеріалів до твору можна проводити за такою схемою:

План спостережень	Робочі матеріали
<i>Небо</i>	<i>сіре, темне, осіннє, чисте, холодне; грозові хмари, сонця немає і т. д.</i>

Як працювати над вибіркоким переказом текстів наукового стилю

1. Прочитайте текст, з якого потрібно вибрати матеріал на задану тему.
2. Визначте його тему й основну думку.
3. Вдумайтеся в тему, запропоновану для вибіркового переказу.
4. Виберіть з тексту лише той матеріал, який необхідний для повного розкриття запропонованої теми.
5. Визначте основну думку переказу (вона може збігатися і не збігатися з основною думкою тексту).
6. Продумайте композицію переказу, визначте тип мовлення (розповідь, опис, роздум) чи поєднання цих типів.
7. Складіть план переказу.
8. Випишіть слова-терміни.
9. Доберіть слова та речення для зв'язку частин тексту.

Як працювати над заміткою про вчинки людей

1. Визначте тему й основну думку замітки.
2. Добре проаналізуйте факти, дібрані для замітки, продумайте найбільш конкретний випадок, який впливає з фактів.

3. Продумайте початок, адже перше речення повинно зацікавити всіх, підвести до основної думки.

4. Доберіть переконливі докази, визначте їх послідовність: добирайте для них приклади зі свого життя і життя інших людей, прислів'я, приклади з книжок, висловлювання видатних людей.

5. Дбайте про мовне оформлення замітки: використовуйте вирази «мені здається...», «я вважаю...», «на мою думку...», уникайте повторень однакових слів, речень.

Виділення головного

1. Визначте мету своїх дій.

2. Проаналізуйте мовний об'єкт із точки зору поставленої мети і визначте його ознаки.

3. Розчленуйте виділені ознаки на суттєві і несуттєві.

4. Доберіть ті суттєві ознаки, які відповідають поставленій меті.

Узагальнення

1. Проаналізуйте мовні об'єкти і визначте в них суттєві ознаки.

2. Порівняйте суттєві ознаки однорідних об'єктів і виділіть у них спільне.

3. Зробіть висновок, сформулювавши узагальнююче поняття, його ознаку або правило.

Як виконувати завдання

1. Спочатку потрібно зрозуміти завдання: з'ясувати, що в ньому є відомим, а що невідомим. Якщо питання, що містить невідоме, не сформульовано, сформулюйте його самі на основі аналізу відомого.

2. Потім необхідно шукати зв'язок між відомим і невідомим. Для цього уважно проаналізуйте зміст завдання і поміркуйте над такими запитаннями: чи не містить відоме в завданні відповідь на поставлене запитання? Чи немає в завданні суперечливих фактів? (Якщо є, то сформулюйте на їх основі суперечливі судження, одне з яких містить розв'язок завдання). Чи не розв'язували ви раніше подібні завдання? Які відомості з вивченого раніше можуть бути використані для відповіді на запитання?

3. Якщо завдання розв'язати не вдається, спробуйте переформулювати завдання, розкласти його на простіші, перетворити у відоме. Для цього застосуйте методи експериментування, моделювання.

4. Доведіть знайдений розв'язок.

5. Перевірте ще раз правильність розв'язку. Подумайте, чи не можна було розв'язати це завдання іншим способом.

КОРОТКИЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК (Крилаті вислови)

- Азбучна істина** – йдеться про загальнозрозуміле, загальновідоме, елементарне.
- Багатіти думкою** – потішати себе намірами, задумами.
- Байдики бити** – лінуватися.
- Бачити наскрізь** – добре знати, уміти розпізнавати будь-чії думки, наміри.
- Бити себе в груди** – гаряче запевняти, переконувати когось.
- Біла ворона** – цей вираз вживається для характеристики людини, яка вирізняється серед інших своєю поведінкою, зовнішнім виглядом.
- Брати себе в руки** – ставати зібраним, цілеспрямованим, діяльним, рішучим.
- Ведмежа послуга** – безглузда послуга, яка, незважаючи на добрі наміри, замість допомоги завдає великої шкоди, неприємності.
- Ведмідь на вухо наступив** – про тих, хто не має музичного слуху.
- Велике цабе** – поважна особа, яка займає високу посаду або має велику вагу, великий вплив.
- Вивести в люди** – допомогти, посприяти кому-небудь, створити умови для досягнення мети.
- Вивести на чисту воду** – викрити будь-чию непорядність, нечесність, знайти правду.
- Викинути з голови** – перестати думати про що-небудь.
- Вкласти душу** – здійснити що-небудь з великою любов'ю.
- Водити за носа** – обманювати обдурювати.
- Втерти носа** – довести свою перевагу над ким-небудь.
- Ганятися за вчорашнім днем** – сподіватися на повернення того, що минуло.
- Гнутися в дугу** – плазувати перед кимось, догоджати комусь.
- Гордіїв вузол** – вирішити складне, заплутане питання прямим способом.
- Гострий на язик** – про людей, здатних дотепно і влучно говорити.
- Грати на нервах** – дратувати кого-небудь.
- Грати першу скрипку** – бути головним у якій-небудь справі.
- Гратися в kota і мишку** – хитрувати, затаювати що-небудь.
- Гризти граніт наук** – наполегливо оволодівати знаннями.
- Давати волю язикові** – дозволяти собі говорити зайве.
- Друге дихання** – новий приплив сил.
- Жити чужим розумом** – дотримуватися чужих поглядів і правил.
- Заварити кашу** – затіяти щось дуже складне з неприємними наслідками.
- Закопати талант в землю** – вживається у значенні не використати усіх можливостей, не розвивати даних здібностей, втратити їх.
- Зганяти злість** – спрямовувати на кого-небудь свій гнів.
- Знайти спільну мову** – порозумітися з ким-небудь.
- Іронія долі** – безглуздий, непередбачений, не пояснений збіг обставин.
- Іскра Божя** – талант, природне обдарування.
- Іти за течією** – пасивно підкорятися обставинам.
- Іти напролом** – переборюючи всі перешкоди, діяти рішуче.
- Істи очима** – невідривно, пильно дивитися на кого-небудь.
- Казка про білого бичка** – що-небудь надумане, вигадане.
- Каламутити воду** – вносити розлад, неспокій.
- Клювати на приманку** – піддатися на обман.
- Козирем ходити** – триматися з погордою, незалежно.
- Крутити носом** – виражати незадоволення чим-небудь.
- Купити kota в мишку** – придбати що-небудь, не бачачи й не знаючи його якостей.
- Кури засміють** – опинитися в незручному, смішному становищі.
- Лити воду** – говорити довго, нецікаво.
- Лізити в душу** – виявляти удавану любов'язність, добиватися довіри задля вигоди.
- Ловити гави** – марнувати час, нічим не займатися.
- Лови момент** – використовуй слушну нагоду, не марнуй часу, не упускай будь-якої можливості.

Ложка дьогтю – те, що псує якусь справу, вигляд чого-небудь.

Майстер на всі руки – це людина, яка багато вміє, вправна, тямуща в усякому ділі.

Манна небесна – вживається у значенні несподіваних життєвих благ, чогось бажаного, легкодоступного.

Мати довгий язик – любити поговорити.

Мати куцу пам'ять – швидко що-небудь забувати.

Мотати на вус – придивлятися, прислухатися до чого-небудь.

Муляти очі – постійно перебувати десь, набридати своєю присутністю.

На сьомому небі – бути дуже задоволеним, безмежно щасливим.

Набрати води в рот – уперто мовчати, берегти таємницю.

Наламати дров – наробити чогось нерозумного, необдуманого, безглузлого.

Намилити шию – покарати кого-небудь за якусь провинку.

Ні бум-бум – так говорять про людину, яка нічого не розуміє чи не знає.

Обвести навколо пальця – спритно обдурити, перехитрити кого-небудь.

Обминати гострі кути – уникати суперечок, сварки.

Пан або пропав – домогтися всього бажаного чи все втратити.

Перегинати палицю – упадати в надмірні крайнощі у вчинках, діях.

Передавати кути меду – перевищувати норму, міру в чому-небудь, перебільшувати що-небудь.

Переливати з пустого в порожнє – повторювати те саме, ведучи непотрібні, пусті розмови.

Переходити дорогу – ставати перешкодою у здійсненні, розв'язанні чого-небудь.

Під п'ятою – бути залежним від когось.

Підставити ногу – робити неприємності, перешкоджати кому-небудь в чомусь.

Пійматися на гачок – занадто довірливо поставитися до чогось.

Плювати в душу – виявляти зневагу, що зачіпає найдорожче, заповітне.

Поминай як звали – про того, хто безслідно зник.

Попасти пальцем в небо – сказати чи зробити що-небудь невлад.

Розвішувати вуха – уважно, з цікавістю слухати.

Розв'язувати язик – голосно говорити після тривалого мовчання.

Серце не камінь – у кого-небудь можна домогтися прихильності.

Сісти в калюжу – потрапляти у незручне або смішне становище.

Сніг на голову – щось несподіване, раптове.

Співати дифірамби – перебільшено вихвалити когось.

Ставити крапку над «і» – остаточно вяснити, уточнити всі подробиці, довести що-небудь до логічного завершення.

Сушити голову – напружено думати, намагаючись розібратися в чому-небудь.

Товкти воду в ступі – займатися чим-небудь непотрібним.

Триматися в тіні – не виявляти своїх можливостей чи здібностей.

Тягти за язик – змушувати кого-небудь висловитися з якогось приводу.

Убити двох зайців – домогтися одночасного здійснення двох різних справ.

Умивати руки – ухилитися від участі в якій-небудь справі, знімати з себе відповідальність.

Утрачати мову – на якийсь час позбуватися здатності говорити.

Фальшива нота – що-небудь нещире, неправдиве, лицемірне.

Фортуна усміхається – складаються сприятливі життєві обставини: таланить, щастить ужитті.

Хазяїн свого слова – той, хто завжди здійснює те, що обіцяє.

Хата скраю – кого-небудь щось не стосується, не його це справа.

Хід конем – дія або прийом, який застосовують у крайньому разі.

Ховати кінці у воду – не залишати ніяких ознак, слідів від якогось вчинку.

Ходити на голові – дуже бешкетувати, чинити безладдя.

Час настав – настав момент, що є сигналом до чого-небудь.

Чужими руками жар загрібати – користуватися плодами праці інших.

Шукати голку в сіні – неможливо виявити, знайти.

Язык без кісток – про надмірно балакучих людей.

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ СЛОВНИК

А

адже́, *сполуч.* – przecież, wszak
а́дрес, **-а**; ч.р. (привітання на честь ювіляра) – pozdrowienie, adres
адре́са; ж.р. (місце проживання) – adres

Б

безві́тря, **-я**; с.р. – brak wiatru, cisza w powietrzu
бездо́ріжжя, **-я**; с.р. – bezdroże
безжу́рний, **-а**, **-е** – beztroski, niefrasobliwy
безлі́кий, **-а**, **-е** – bez oblicza; szary; nijaki
безо́дня, **-і**; ж.р. – bezdeń, przepaść bezdenna, otchłań
бенте́жити, **-жу**, **-жиш** – zbijać z tropu, peszyć
благáння, **-я**; с.р. – błaganie, modły, prośba
благоді́йний, **-а**, **-е** – dobroczynny
бліма́ти, **-аю**, **-аєш** – migać, przebłyskiwać, mrugać (oczami)
борня́, **-і**; ж.р. – walka, zmagania
бриль, **-я**; ч.р. – kapelusz słomiany
брині́ти, **-ню**, **-ниш** – dźwięczeć, brzmieć, brzęczeć
бузко́вий, **-а**, **-е** – bzowy

В

вартові́й, **-о́го**; ч.р. – strażnik
ввічли́вість, **-ості**; ж.р. – uprzejmość, grzeczność
вeлетeнь, **-тня**; ч.р. – olbrzym, kolos
вeрхoві́ття, **-я**; с.р. – korona drzewa
викорчо́вувати, **-вую**, **-вуєш** – wykarczowywać, wytrzebiać
виплекати, **-каю**, **-каєш** – wypiełgnować
віри́й, **-ію**; ч.р. – wyraj, ciepłe kraje
віслі́в, **-лову**; ч.р. – wysłowanie, wyrażenie
відчай, **-аю**; ч.р. – rozpacz

відчайду́шний, *прикм.* – rozpaczliwy
візі́тка, **-и**; ж.р. – wizytówka
вірогі́дний, **-а**, **-е** – prawdopodobny
воло́шка, **-и**; ж.р. – chaber, bławat
ворожне́ча, **-і**; ж.р. – wrogie stosunki
впра́вно, *присл.* – biegle
всу́переч, *присл.* – wbrew
всюдису́щий, **-а**, **-е** – wszechobecny, wszędobylski
втіша́ти, **-аю**, **-аєш** – cieszyć, pocieszać

Г

ганьбі́ти, **-блю**, **-биш** – hańbić; przynosić wstyd
гартува́ти, **-тую**, **-туєш** – hartować
га́тка, **-и**; ж.р. – grobla
га́яться, **-аюся**, **-аєшся** – zatrzymywać się
гвозді́ка, **-и**; ж.р. – goździk
гілля́стий, **-а**, **-е** – gałęziasty, gałęzisty
гніді́й, **-а**, **-е** – gniady, cisawy (koń)
го́жий, **-а**, **-е** – ładny, urodziwy
го́їти, **го́ю**, **го́їш** – goić, leczyć
го́мін, **-ону**; ч.р. – odgłos, wrzawa
грівня, **-і**; ж.р. (мн. гривні, гривень) – hrywnia
гро́но, **-а**; с.р. – grono, pęk jagód
гу́дити, **-джу**, **гу́диш** – osądzać, ganić, potępiać
гук, **-у**; ч.р. – huk, łoskot

Ґ

гру́нт, **-у**; ч.р. – grunt, ziemia
ґринджо́ли, **-і́в**; мн. – sanki

Д

дібро́ва, **-и**; ж.р. – dąbrowa, lasek
ді́жка, **-и**; ж.р. – dzieżka, beczka
до́відка; ж.р. – wywiad, informacja
довко́лишний, **-я**, **-є** – okoliczny
докоря́ти, **-яю**, **-яєш** – zarzucać, wytykać, robić wymówki (wyrzuty)
дослі́вний, **-а**, **-е** – dosłowny

достіглий, -а, -е – dojrzały
дóтеп, -у; ч.р. – dowcip
дотéпний, -а, -е – dowcipny
дратува́ти, -ую, -еш – drażnić, irytować
духмя́ний, -а, -е – wonny, pachnący

Е

екіпа́ж 1. -а (транспортний засіб) pojazd, powóz; 2. **-у** (команда) załoga
екскурсово́д, -а; ч.р. – przewodnik (wycieczki)

Є

єднан́ня, -я; с.р. – połączenie
є́мний, є́мкий, -а, -е – pojemny

Ж

жада́ний, -а, -е – pożądaný, upragniony
жаді́бний, -а, -е – chciwy, pożądlivy
жа́лібний, -а, -е – żaloszny, pełen żalu
жахáтися, -ха́юся, -ха́єшся – przerażać się
жнець, женця́; ч.р. – żniwiarz
жовтогаря́чий, -а, -е – żółtogorący, gorącożółty
жоржі́на, -и; ж.р. – dalia
жорсто́кий, -а, -е – okrutny
жу́рі, незм., с.р. – jury

З

забарі́тися, -рю́ся, -рі́шся – za-trzymać się
зайі́нки, -ів; мн. – początek żniw
за́здросці, -ів; мн. – zazdrość, zawiść
за́йвий, -а, -е – zbyteczny, zbędny
залю́бкі, присл. – z zamiłowaniem
за́тишок, -шку; ч.р. – zacisze
збагну́ти, -ну, -неш – pojąć, zrozumieć
злі́дар, -я; ч.р. – nędzarz, biedak
зопалу, присл. – z gorąca

І

і́спит, -у; ч.р. – egzamin
і́стина, -и; ж.р. – prawda

Ї

їда́льня, -і; ж.р. – jadalnia, stołówka
ї́дкий, -а, -е – 1. (характеристика речовини, газу) żrący, gryzący; 2. (психологічна характеристика) zjadliwy, gryzący

Й

ймові́рний, -а, -е – prawdopodobny
йо́га, -и; ж.р. – joga

К

каламу́тний, -а, -е – mętny
квáпити, -плю, -пиш – naglić, przyspieszać
кво́лий, -а, -е – bezsilny, słaby, wątpliwy
кля́птик, -а; ч.р. – skrawek, kawałek; strzęp, świstek
крі́га, -и; ж.р. – kra
крі́ця, -і; ж.р. – czysta stal
ку́сень, -сня; ч.р. – kawał, kęs

Л

ла́гідний, -а, -е – łagodny
лелі́яти, -лію, -лі́єш, -лі́є – pielęgnować
либо́нь, присл. – zapewne
лі́цар, -я; ч.р. – rycerz, bohater
ліно́щі, -ів; мн. – lenistwo, próżniactwo
ліхта́р, -я; ч.р. – latarka, lichtarz
ля́пас, -а; ч.р. – policzek
ля́чно, присл. – strasznie

М

ма́вка, -и; ж.р. – nimfa polowa, rusałka
майдáн, -у; ч.р. – plac
ма́чуха, -и; ж.р. – macocha
мжі́чка, -и; ж.р. – mżycza, mżawka
мимохі́дь, присл. – mimochodem, nawiasowo
мимохі́ть, присл. – mimowolnie, niechcący
ми́ть, -і; ж.р. – mig
мілі́ти, -лію, -лі́єш, -лі́є – stawać się płytkim
мря́ка, -и; ж.р. – mżawka, słota

Н

навколошній, -я, -є – okoliczny
навмання, присл. – na ślepo, naoslep
на́впіл, присл. – na pół, na połowę
на́пасть, -і; ж.р. – utraпienie; napaść
наріка́ти, -аю, -аєш – narzekać
на́товп, -у; ч.р. – tłum, tłok
наща́док, -дка; ч.р. – potomek
небокра́й, -ю; ч.р. – horyzont, widno-
krąg
невблагáнный, -а, -е – nielitościwy,
nie dający się ubłagać
невда́ха, -и; ч. і ж.р. – nieudolny,
pechowiec
нега́йний, -а, -е – niezwłoczny,
natychmiastowy
нездужа́ти, -аю, -єш – zapadać na
zdrowiu, słabnąć
немі́чний, -а, -е – słaby, bezsilny,
nieдоле́жny
немовля́, -яти; с.р. – niemowlę
несамові́тий, -а, -е – opętany,
szalony

О

оба́біч, присл., прийм. – po obu
stronach, po obydwu stronach
обі́йстя, -я; с.р. – obejście, podwórce
z budynkami
облу́да, -и; с.р. – obłuda, fałsz
окра́са, -и; ж.р. – ozdoba
оксамі́т, -у; ч.р. – aksamit
опано́вувати, -но́вую, -но́вуєш –
opanowywać
осе́ля, -і; ж.р. – siedziba
ота́ва, -и; ж.р. – otawa, siano jesienne
ото́чення, -я; с.р. – otoczenie, śro-
dowisko
очи́кувати, -ую, -уєш – oczekiwać

П

па́ва, -и; ж.р. – paw
па́рость, -і; ж.р. – odrostek, latorośl
паші́ти, -у́, -іш – płonąć, być gorącym
пе́рла, -и; ж.р. – perła
пе́рсик, -а, ч.р. – brzoskwinia
підсту́пний, -а, -е – podstępny,
perfidny

піклува́тися, -у́юся, -у́єшся –
pieleęgnować, opiekować się
пласт, -а; ч.р. – warstwa
плека́ти, -ка́ю, -ка́єш, -ка́є – pie-
leęgnować
плéтиво, -а, с.р. – plecionka, wypla-
tanie
пові́к, пові́ки, присл. – róki życia
погі́дний, -а, -е – pogodny
по́дих, -у; ч.р. – tchnienie, podmuch
по́лінути, -неш, -не – ulecieć
поло́ва, -и; ж.р. – plewy
полони́ти, -ню, -ниш, -нить – wziąć
do niewoli
полюва́ти, -лю́ю, -лю́єш – polować
посиві́лий, -а, -е – posiwiały
по́стать, -і; ж.р. – postać, figura
при́крий, -а, -е – przykry
принагі́дний, -а, -е – okazyjny
при́страсний, -а, -е – namiętny
приступáти, -па́ю, -па́єш – (до
чогось) – przystępować, brać się
(do czego)
пру́дкий, -а, -е – skory, wartki, bystry
пта́ство, -а; с.р. – ptactwo

Р

ра́влик, -а; ч.р. – ślimak
разо́к, -зка; ч.р. – sznurek (perł)**рі́лля, -і;** ж.р. – rola
рішу́чий, -а, -е – stanowczy, zde-
cydowany
розго́дувати, -дую, -дуєш – rozko-
łysywać
роз'ї́зд, -у; ч.р. – rozjazd
ря́сний, -а, -е – rześisty, obfity, bogaty
ря́ст, -у; ч.р. – pierwiosnek

С

сівба́, -и; ж.р. – siew, siewba
сі́яч, -а; ч.р. – siewca
снага́, -и; ж.р. – energia, siła, zapal
спадко́ємний, -а, -е – dziedziczny
спала́хувати, -ую, -уєш – wybuchać
сплі́гнути, -ну, -неш – zeskokczyć
споло́хати, -хаю, -хаєш – przerazić
спори́днений, -а, -е – spokrewniony,
pokrewny

спостереження, -я; с.р. – obserwacja, spostrzeżenie

спроможний, -а, -е – mogący, będący w stanie

страва, -и; ж.р. – potrawa, jedzenie, danie

стрічка, -и; ж.р. – tasiemka, wstążka

сутеніти, -ніє – ciemnieć, zmierzchać

схильний, -а, -е – skłonny

сйиво, -а; с.р. – światło, blask

Т

тёмрява, -и; ж.р. – ciemność

тендітний, -а, -е – delikatny

терплячий, -а, -е – cierpliwy

тин, -у; ч.р. – płot

тогочасний, -а, -е – ówczesny

торішній, -я, -є – zeszłoroczny

тьмяний, -а, -е – przyćmiony

У

удóвіта, присл. – o świcie, o brzasku

удóсталь, присл. – w bród, pod dostatkiem

узлісся, -я; с.р. – brzeg lasu, skraj lasu

Ф

фіалка, -и; ж.р. – fiołek

фрегат, -а; ч.р. – fregata

Х

халéпа, -и; ж.р. – kłopot, tarapaty

хвáстоці, -ів; мн. – chępliwość

хвіля, -і; ж.р. – fala

хизувáтися, -ўюся, -ўєшся, -ўється – chępić się, chwalić się

хиліти, -лю, -лиш, -лить – chylić, zginać

хисткий, -а, -е – chwiejny, niestały

хліпати, -паю, -паєш – szlochać

холóнути, -ну, -неш, -не – stygnąć, zastygać

хорóбрый, -а, -е – dzielny, chrobry

хуртовіна, -и; ж.р. – burza, zawieja

Ц

цілющий, -а, -е – uzdrawiający, leczniczy

цяточка, -и; ж.р. – plamka

Ч

чагарнік, -а; ч.р. – zarośla, krzaki

часткóвий, -а, -е – cząstkowy, częściowy

чвалáти, -лáю, -лáєш (рухатися навскач) – cwałować

чвáра, -и, ж.р. – kłótnia, zwada, waśń

чигáти, -гáю, -гáєш – czyhać

чóвен, човнá; ч.р. – czółno, łódka

Ш

шарудіти, -джú, -діш – szeleścić

шкідлівий, -а, -е – szkodliwy

шкодувáти, -дую, -дуєш – żałować; oszczędzać

штовхáти, -хáю, -хáєш – szturchać, popychać, trącać

шугнúти, -нú, -нєш – polecieć z szumem, polecieć ptakiem

Щ

щадіти, -джú, -діш – szczeniść, oszczędzać

щéдриий, -а, -е – szczodry, hojny

щеміти, -млю, -міш, -міть – boleć głucho; ścisnąć za serce

щодéнний, -а, -е – codzienny

щóдо, присл. – co do

щóйно, присл. – co tylko, dopiero co

Ю

ювіляр, -а; ч.р. – jubilat

юрбá, -и; ж.р. – tłum, gromada

Я

яничáр, -а; ч.р. – janczar; zaprzaniec, renegat

яхта, -и; ж.р. – jacht.

ВІДПОВІДІ ДО ЗАГАДОК, РЕБУСІВ І КРОСВОРДІВ

- С. 6 ребус   Засмага.
- С. 7 ребус   1. Каша. 2. Кабан. 3. Лиман.
- С. 21 кросворд   1. Ліс. 2. Рілля. 3. Краєвид. 4. Горіх. 5. Дім.
- С. 25 загадки   1. Зорі. 2. Небо, зірка, місяць. 3. Хмара. 4. Бур'ян.
5. Роса.
- С. 26 ребус   Королева.
- С. 29 загадки   1. Гроза. 2. Земля. 3. Качка. 4. Вогонь. 5. Час.
- С. 32 загадки   1. Дівочою. 2. Вулканічний. 3. Півнячим. 4. Народної.
5. Спортивний.
- С. 34 загадки   1. Літера р. 2. Мітла. 3. Годинник. 4. Корова.
5. Ніч і день. 6. Заєць
- С. 67 загадки   1. Трамваї. 2. Автомобіль. 3. Змія.
- С. 68 кросворд   1. Ім'я. 2. Крем. 3. Етюд. 4. Кран. 5. Невід. 6. Ноги.
7. Клас.
- С. 78 лінгвістична гра   1. Чернівці. 2. Граблі. 3. Ножиці. 4. Литаври.
5. Шаровари
- С. 78 кросворд   1. Сани. 2. Двері. 3. Ворота. 4. Пожитки. 5. Канікули.
6. Висівки. 7. Радощі. 8. Дрова. 9. Суми.
- С. 99 кросворд   1. Тінь. 2. Радість. 3. Печаль. 4. Вість. 5. Пам'ять.
- С. 101 загадки   1. Ім'я. 2. Нива (поле). 3. Миша, півень, кіт. 4. Дочка.
5. Телям. 6. Граки на дереві. 7. Супутник.
- С.102 кросворд   1. Каченя. 2. Левеня. 3. Тигреня. 4. Вовченя.
5. Лебеденя. 6. Орля. 7. Теля. 8. Галченя.
- С.110 загадки   1. Хмарне небо. 2. Річка. 3. Небо, земля, ніч.
4. Миша. 5. Ящірка. 6. Млин. 7. Мітла. 8. Вітер.
- С. 121 загадки   1. Криничний. 2. Нотним. 3. Шахматне.
4. Залізничний. 5. Сонячний.
- С. 128 кросворд   1. Жовтий. 2. Ранній. 3. Осінній. 4. Освітній.
5. Теперішній. 6. Середній. 7. Навколишній.
- С. 147 загадки   1. Грім. 2. Руки і пальці. 3. Мурахи. 4. Капуста.
5. Рукавиця.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
§ 1. Краса і багатство української мови.....	4
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	7
§ 2. Словосполучення і речення. Синтаксичний розбір речення	7
§ 3. Орфограми в коренях, префіксах, суфіксах	14
ЛЕКСИКОЛОГІЯ	16
§ 4. Лексичне значення слова.....	16
§ 5. Ознайомлення з тлумачним словником.....	20
§ 6. Однозначні та багатозначні слова	22
§ 7. Пряме і переносне значення слова.....	24
§ 8. Групи слів за значенням. Синоніми. Пароніми	27
§ 9. Омоніми	31
§ 10. Антоніми	34
§ 11. Групи слів за походженням. Українські й запозичені (іншомовні) слова	36
§ 12. Ознайомлення зі словником іншомовних слів.....	38
§ 13. Етимологія слова. Ознайомлення з етимологічним словником	40
§ 14. Групи слів за використанням. Загальноновживані (нейтральні) та стилістично забарвлені слова	43
§ 15. Діалектні слова	46
§ 16. Професійні слова і терміни	48
§ 17. Офіційно-ділова лексика.....	50
§ 18. Просторічні слова	51
§ 19. Застарілі слова і нові слова	53
ФРАЗЕОЛОГІЯ.....	59
§ 20. Лексичне значення фразеологізмів. Ознайомлення з фразеологічним словником.....	59
§ 21. Різновиди фразеологізмів і вживання їх у мовленні	62
МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ	65
§ 22. Іменник як частина мови	65
§ 23. Правопис власних назв іменників.....	68
§ 24. Рід іменників. Іменники спільного роду	71
§ 25. Рід незмінюваних іменників	74
§ 26. Число іменників. Іменники, що вживаються тільки в однині або тільки в множині.....	76
§ 27. Відмінки іменників	79
§ 28. Поділ іменників на відміни і групи.....	82
§ 29. Відмінювання іменників І відміни.....	85

§ 30. Відмінювання іменників II відміни	89
§ 31. Групи іменників II відміни з основою на -р	91
§ 32. Відмінювання іменників III відміни	97
§ 33. Відмінювання іменників IV відміни	100
§ 34. Відмінювання іменників, що мають форму тільки множини	103
§ 35. Основні способи творення іменників.....	104
§ 36. Написання складних іменників	108
§ 37. Написання не з іменниками	109
§ 38. Написання і відмінювання прізвищ, імен по батькові.....	111
§ 39. Узагальнення вивченого з теми «Іменник»	113
§ 40. Прикметник як частина мови.....	115
§ 41. Групи прикметників за значенням.....	118
§ 42. Ступені порівняння якісних прикметників	121
§ 43. Відмінювання прикметників. Повні і короткі форми прикметників.....	126
§ 44. Способи творення прикметників.....	129
§ 45. Правопис суфіксів прикметників	132
§ 46. Написання не з прикметниками	135
§ 47. Букви -н- і -нн- у прикметниках	136
§ 48. Написання складних прикметників	138
§ 49. Написання прізвищ прикметникової форми	140
§ 50. Числівник як частина мови.....	143
§ 51. Види числівників. Числівники кількісні і порядкові	146
§ 52. Числівники прості, складні і складені	148
§ 53. Типи відмінювання числівників. Відмінювання кількісних числівників	149
§ 54. Відмінювання порядкових числівників	155
§ 55. Відмінювання дробових і збірних числівників.....	158
§ 56. Правопис числівників.....	160
§ 57. Займенник як частина мови	165
§ 58. Розряди займенників	167
§ 59. Особові та зворотний займенники, їх відмінювання	169
§ 60. Питальні та відносні займенники, їх відмінювання	173
§ 61. Заперечні та неозначені займенники	175

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ .....

Тема 1. Мовлення і спілкування. Відомості про ситуацію спілкування	188
Тема 2. Засоби спілкування (мовленнєві і немовленнєві). Умови успішного спілкування	189
Тема 3. Повторення вивченого про текст. Структура тексту.....	190
Тема 4. Простий план власного висловлювання.....	191
Тема 5. Складний план готового тексту. Дане і нове у реченнях тексту.....	192
Тема 6. Основні джерела, прийоми добору матеріалу для твору і його систематизація. Прийоми поширення тексту	195
Тема 7. Повторення відомостей про стилі і типи мовлення.....	196

Тема 8. Письмо. Оголошення.....	198
Тема 9. Письмо. Оповідання. Допис у газету.....	201
Тема 10. Особливості побудови опису приміщення	202
Тема 11. Особливості побудови опису природи	204
Тема 12. Аудіювання.....	205
Тема 13. Говоріння. Діалог. монолог.....	207
Тема 14. Телефонна розмова. Розмова скайпом	210
Тема 15. Докладний і вибірковий усний переказ (<i>За простим і складним планами художніх текстів</i>)	212
Тема 16. Усний Твір-опис природи за картиною	214
Тема 17. Письмо. Твір-опис природи на основі власних вражень.....	215
Тема 18. Письмо. Твір-опис приміщення на основі власних вражень	216
Тема 19. Письмо. Твір-оповідання на основі побаченого	217
Тема 20. Письмо. Твір-роздум про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень.....	219
Тема 21. Письмо. Вибірковий переказ наукового тексту	220
Тема 22. Письмо. Докладний переказ художнього тексту розповідного характеру з елементами опису природи	221
Тема 23. Письмо. Докладний переказ розповідного тексту з елементами роздуму	222
Тема 24. Письмо. Офіційно-діловий стиль. Правила поведінки в школі й громадських місцях	224
Тема 25. Читання мовчки	225

Навчальне видання

ТУШНИЦКА Надія Михайлівна
ПИЛИП Мар'яна Богданівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
з навчанням польською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

В оформленні підручника на сторінках 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 14, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 35, 39, 41, 43, 44, 47, 49, 54, 56, 62, 69, 75, 78, 80, 83, 84, 86, 88, 91, 96, 99, 100, 101, 116, 117, 119, 122, 124, 129, 130, 132, 136, 139, 140, 144, 147, 148, 149, 150, 153, 155, 157, 161, 169, 180, 185, 190, 198, 203, 204, 210, 215, 220, 223, 225 використано фотографії з колекцій вільних зображень електронних ресурсів.

Редактор *Ольга Бойцун*
Художній редактор *Ігор Штурма*
Коректор *Вероніка Фінько*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 14,58. Тираж 143 пр.
Зам. № 30п

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011